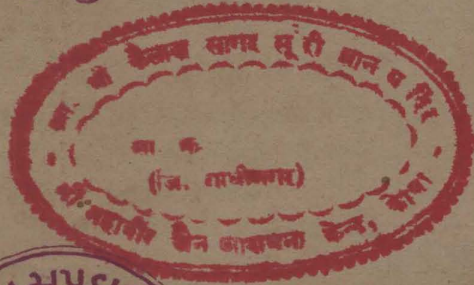

श्री जैनसत्य प्रकाश

20 25-36
2052

वर्ष : ५

क्रमांक : ४९

अंक : १

तंत्री

श्रीमन्माल गोकुणदास शाह

ACHARYA SRI KAILASSA GARSURI GYANMANDIR
SHREE MAHAVIR JAIN ARADHANA KENDRA

Koba, Gandhinagar, 388 001

Ph. : (079) 23276232, 23276204-05

Fax : (079) 23276249

प्रमोद्युणं भगवाओ महावीरसस

सिरि रायनयरमङ्ग्ले, संमोलिय सव्वसाहुसंमइयं ।

पत्तं मासियमेयं, भव्वाणं मग्गयं विसयं ॥ १ ॥

श्री जैन सत्य प्रकाश

(मासिक पत्र)

विक्रम संवत् १९९५ : वीर संवत् २४३५ : ईस्वीसन १९३९
भाद्रपदा सुदी २ : शुक्रवार : सप्टेम्बर

वि-ष-य-द-शी-न

१ श्रो चतुर्विंशतिजिनस्तुति	: पूर्वाचार्यप्रणीता	: १
२ ईलादुर्गस्तोत्रम्	: सु. म. भद्रंकरविजयजी	: २
३ प्रभु श्री महावीरजं तत्त्वज्ञान	: व्य. म. विजयलक्ष्मिसूरिज	: ३
४ सूरिराज श्री अभयदेवसूरि	: सु. म. यशोलाप्रविजयज	: ७
५ विचारपत्रकम्	: आ. म. विजययतीन्द्रसूरिजी	: ११
६ श्री नमस्कार महामंत्र माहात्म्य	: श्रीयुत सुरयंद पु. अहमी	: १५
७ निह्नयवाद	: सु. म. धुरंधरविजयज	: १८
८ परमार्हत के परमभाडेश्वर	: श्रीयुत मोहनबाल ही. योस्ती	: २२
९ राणुकपुर	: श्रीयुत मोहनबाल छो. गोरसदवाणा	: २५
१० महर्षि नागकेतु	: सु. म. सुशीलविजयज	: ३३
११ महाकवि हेमविजयगण्डि	: श्रीयुत अंभालाल प्रे. शाह	: ३८
१२ आपण्णी ज्ञान-परमो	: श्रीयुत केशरीचंद ही. अवेरी	: ४३
१३ आत्मशिक्षासप्तकम्	: आ. म. विजयपद्मसूरिजी	: ४५
१४ पीतीन्द्रनगर	: श्रीयुत नाथालाल छ. शाह	: ४६
१५ पांचसुं वर्ष	: तंत्री स्थानेथी	: ४७

सवाजम

स्थानिक १-८-०

अहारगाम २-०-०

ष्टक अंक ०-३-०

मुद्रक : नरोत्तम हरगोविन्द पंड्या, प्रकाशक : श्रीमनबाल गोकणदास शाह, मुद्रणस्थान :
सुभाष प्रिन्टरी सक्तापेस, के.स. रोड, अमहावाह, प्रकाशनस्थान : श्री जैनधर्म
सत्यप्रकाशक समिति, कार्यालय, जेशिअबाधनी वाडी धीकांठा रोड, अमहावाह.

श्री जैन सत्य प्रकाश

पृष्ठ ५

कृमांक ४६

अंक १

पूर्वाचार्यप्रणीता

चतुर्विंशतिजिनस्तुति :

संग्राहक श्रीयुत मणिलाल केशरीचंद शाह
(१)

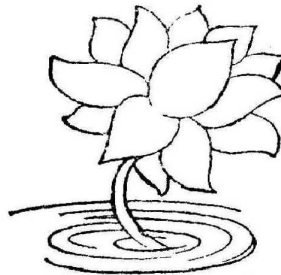
श्रीआदिनाथमजितं प्रभुसंभव च ।
वंदेऽभिनंदनजिनं सुमतिं जिनेशम् ॥
पद्मप्रभं प्रभुसुपार्श्वशशिप्रभौ च ।
श्रीपुष्पदंतमथ शीतलनामधेयम् ॥१॥

(२)

श्रेयांसमानततनुं प्रभुवासुपूज्यं ।
वंदे जिनं त्रिमलनाथमनेतधर्मो ॥
श्रीशांतिकुंथू अरमल्लोजिनाधिनाथो ।
श्रीसुव्रतं नमिजिनेद्रमरिष्टनेमिम् ॥२॥

(३)

श्रीपार्श्वनाथजिननायकवर्द्धमानो ।
तीर्थश्वरानहमिमान् प्रणमामि नित्यम् ॥
एते जिना ददतु मे स्मरणान् त्रिसन्ध्यम् ।
दुर्गापसर्गहरणानि सुसंगलानि ॥३॥

पुरातनार्वाचीन-इतिहास-प्रतिबद्धं

श्रीईलादुर्गस्तवनम्

प्रणेता-मुनिराज श्रीभद्रंकरविजयजी

[गतांकथी चालु]

पेश्वर्यर्तुनवक्षमासुशरदि श्रीहेमचन्द्रो धनी
जीर्णाद्भारसुकृत्यदक्षमतिकः शान्तीशसेवापरः ।
संगृह्य द्रविणानि नैकनगराज्जीर्णोधृतः स्तुत्यकम्
कृत्यं द्रागुपचक्रमे सुविधिना श्रीसूरिमाहात्म्यतः ॥२९॥

पूर्वं श्राद्धवृषोदयान् कमलसूरिव्यूहवास्तोष्पतिः
संवच्छेवधिवाणशेवधिविधौ निर्ग्रन्थवर्गैः सह ।
चातुर्मासकृते स्थिरत्वमभजत् स्वंगैलके पत्तने
चित्ताकर्षकदेशनामरनदी यस्यावहत् पावनी ॥३०॥

येषां देशनयाऽनया सुखदया संस्थापिता धार्मिकी
बालाबालसुशिक्षणार्थनिपुणा श्रीपाठशाला नवा ।
प्राभूयन्तहिरण्यरौप्यकमया स्वप्ना नवीना तथा
चञ्चद्भूरिमहोत्सवप्रभृतिषु स्तुत्यानि कृत्यानि च ॥३१॥

यस्योपदेशधारातः शासनोन्नतिकारणम् ।
कुम्भारोयासुतीर्थस्यैकः संघो निर्गतो महान् ॥३२॥

पेलद्रंगेऽभिरामे विजयकमलसूरिः पुनो ज्ञानचञ्चुः
चातुर्मास्यं विधाय श्रितिमुनिनवभूसम्मिते वैक्रमेऽब्दे ।
श्रीलब्ध्याख्यं स्वशिल्प्यं तदनुगुणगुणं साधुकोटीररन्तं
हृद्यव्याख्यानवाचस्पतिरितिपदतो भूषयामास चात्र ॥३३॥

विश्राण्याच्छदयासुमन्त्रमहनां श्राद्धेषु सदेशनां
सूकप्राणिसमूहपालनकृते विस्तीर्णशाला पशोः ।
यैर्बाणविनिधीन्दुवत्सरमिते प्रोद्घाटिता सूरिभि-
र्भूयासुर्जनमंगलाय कमलाचार्येश्वरास्ते भुवि ॥३४॥

मूलं मंगलशाखिनः शुभतपागच्छाच्छगुच्छामणिः
कूलं सद्भिषणावदातसरितो विद्वान् विजेषीष्टकौ ।
उच्चूलः करुणानिकेतनमनो हारिध्वजस्यामलः
तत्पट्टोदयशैलकूटसविता श्रीलब्धिसूरिशिता ॥३५॥

(अपूर्ण)

પ્રભુ શ્રી મહાવીરનું તત્ત્વજ્ઞાન

[ક્રમાંક ૪૨ થી ચાલુ]

લેખક

આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયલલિધસૂરીચરણ

પાપ પ્રકૃતિના પરિહાર પૂર્વક જ મુક્તિ તરફ વિહાર થઈ શકે છે, એ વાતને દરેક આસ્તિક દર્શનોના નેતાઓએ કબૂલ રાખી છે.

પાપ જ અમાપ દુઃખનું સાધન થાય છે. તેનો જડામૂલથી નાશ કરીને મુક્તિમાં વાસ કરવાને ખાસ તેનું સ્વરૂપ જાણવું જોઈએ. કારણકે, 'જાનાતિ ઇચ્છતિ કરોતિ' એ નિયમ પ્રમાણે સંસારી આત્મા પ્રથમ વસ્તુના સ્વરૂપને જાણે છે, પછી ઇચ્છે છે, અને ત્યારપછી કરે છે. અહીં આપણે પાપના સ્વરૂપને જાણી, તે હેય હોવાથી તેનો ત્યાગ કરવાનો છે, એટલે તે પ્રથમ જાણવું જોઈએ. ત્યારપછી તેના ત્યાગની ઇચ્છા થશે. અને તદ્દનંતર તેના ત્યાગની ક્રિયામાં આપણે પ્રેરાઈશું. એ હેતુથી આપણે પાપના સ્વરૂપનો વિચાર કરી રહ્યા છીએ. તેમાં નપુંસક વેદની દૃષ્ટિએ પાપ પ્રકૃતિનો વિચાર કરી ચૂક્યા; હવે એકસઠી તથા ખાસઠી પ્રકૃતિ તિર્યંચગતિ તથા તિર્યંચની અનુપૂર્વી છે, તેનાં લક્ષણો નીચે મુજબ છે—

તિર્યંચત્ત્વપર્યાયપરિણતિપ્રયોજકં કર્મ તિર્યંચગતિ :

તિર્યંચગતૌ બલ્લાન્નચનહેતુકં કર્મ તિર્યંચાનુપૂર્વી ।

અર્થાત્ તિર્યંચપણાના પર્યાયને ઉત્પન્ન કરાવનારું કર્મ તિર્યંચ ગતિ કહેવાય છે, અને તે ગતિમાં બળાત્કારે જેથી જનારું કર્મ તિર્યંચની અનુપૂર્વી કહેવાય છે.

આ અનુપૂર્વીનો ઉદ્દય પરભવમાં વક્ર ગતિએ જનાર જીવને હોય છે. તિર્યંચગતિનું આયુષ્ય પુણ્યપ્રકૃતિ હોય છે ત્યારે તેની ગતિ પાપપ્રકૃતિ છે. એમાં પણ કાંઈ કારણ તો હોવું જ જોઈએ, કેમકે બંને પ્રકૃતિઓ તિર્યંચ આશ્રિત છે, છતાંય એક પુણ્ય અને બીજું પાપ એ કેમ અને ? અને આ પ્રભુ મહાવીરનું તત્ત્વજ્ઞાન છે. એ કોઈ રીતિએ પણ અસત્ય સિદ્ધ થઈ શકતું નથી. સર્વજ્ઞ ભગવાનની વાણી ત્રિકાલાખાધિત છે એટલે વિચાર કરતાં માલૂમ પડે છે કે, તે વાત બરાબર છે. કોઈ પણ માણસને કહેવામાં આવે કે 'તું જનવર જોવા છે' ત્યારે તે કોપાયમાન થાય છે. જનવરપણું એ ગતિ કહેવાય છે અને તે કોઈને પણ ઇષ્ટ નથી એટલે તે ચોક્ખી પાપ પ્રકૃતિ સાખીત થાય છે. જ્યારે તે ગતિમાં આયુષ્ય દ્વારા દાખલ થાય છે ત્યારે તેને કોઈ મારવા જાય છે તો તે ભાગે છે એટલે તે ગતિના આયુષ્યનું ઇષ્ટપણું સાખીત થાય છે. મતલબ કે જનવરપણું ઇષ્ટ ન હોવા છતાંય તે મર્યા પછી ત્યાંના આયુષ્યનું દીર્ઘપણું ઇષ્ટ રહે છે એથી તે (આયુષ્ય) પુણ્ય પ્રકૃતિ હોઈ શકે છે. ગતિ અને આયુષ્યમાં આધાર આધેય

શ્રી જ્ઞેન સત્ય પ્રકાશ

[૪] [વર્ષ ૫]

જ્ઞેનો ફેર છે. કોડિયું, દીવેલ અને અત્તિને ગતિ માનીએ તો દીપક આયુષ્યના સ્થાન ઉપર છે. ગતિનાં દળીયાં હોવા છતાં આયુષ્ય ખતમ થતાં અન્ય ગતિમાં ચાલ્યો જાય છે. ત્યારે જો ગતિમાં હોય ત્યારે તે ગતિના આયુષ્યનાં દળીયાં ભોગવ્યા સિવાય ખીજે જવાતું નથી, આયુષ્યના વિપાક ઉદયમાં ગતિને વિપાકોદય અને ગતિના વિપાકોદયમાં આયુષ્યનો વિપાકોદય જરૂર હોય છે. પ્રદેશોદયમાં તેમ હોતું નથી. અહિયાં આયુષ્ય વ્યાપ્ય ફેર છે ત્યારે ગતિ વ્યાપક સિદ્ધ થાય છે.

એકેન્દ્રિય, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય એમ ચાર જાતિનાં કર્મ મેળવતાં પાપના છાસક બેદ થાય છે. તે ચાર જાતિનાં લક્ષણો નીચે મુજબ છે—

એકેન્દ્રિયવ્યવહારહેતુઃ કર્મ એકેન્દ્રિયજાતિઃ । અસ્યાં સ્પર્શેન્દ્રિયમેવ ।

દ્વીન્દ્રિયવ્યવહારકારણં કર્મ દ્વીન્દ્રિયજાતિઃ । સ્પર્શરસને ।

ત્રીન્દ્રિયવ્યવહારસાધનં કર્મ ત્રીન્દ્રિયજાતિઃ । સ્પર્શરસનઘ્રાણાનિ ।

ચતુરિન્દ્રિયવ્યવહારનિદાનં કર્મ ચતુરિન્દ્રિયજાતિઃ । સ્પર્શરસનઘ્રાણચક્ષુષિ ।

એક માત્ર સ્પર્શેન્દ્રિયના વ્યવહારનું હેતુભૂત કર્મ એકેન્દ્રિય કહેવાય છે. સ્પર્શ અને રસ એમ બે ઇન્દ્રિયના હેતુભૂત કર્મ દ્વીન્દ્રિય કહેવાય છે. સ્પર્શ, રસ અને ઘ્રાણ એમ ત્રણ ઇન્દ્રિયના સાધનભૂત જો કર્મ હોય તેનું નામ ત્રીન્દ્રિય છે. અને સ્પર્શ, રસ, ઘ્રાણ અને ચક્ષુ એમ ચાર ઇન્દ્રિયો ઉત્પન્ન કરી અટકી જનાર કર્મ ચતુરિન્દ્રિય નામની પાપ પ્રકૃતિ છે. જો કે પરસ્પરમાં તારતમ્યભાવ હોવા છતાં પૂર્ણતાની ખામી ફેરકમાં છે કેમકે પૂર્ણ પાંચ ઇન્દ્રિયોનું સ્થાન છે. તે ચારમાંથી કોઈમાં નથી એટલે એકથી બે, બેથી ત્રણ ત્રણથી ચાર એમ ઉત્તરોત્તર વિશિષ્ટ સ્થાનો હોવા છતાં ય અપૂર્ણતાને કારણે સર્વે પાપપ્રકૃતિઓ છે, એમ સમજવું જોઈએ.

કુખગતિ, ઉપઘાત, અપ્રશસ્ત વર્ણુ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ એ છ પ્રકૃતિને છાસકમાં મેળવતાં પાપના બહોતેર (૭૨) બેદ થાય છે. તેમનું સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે સમજવું—

અપ્રશસ્તગમનપ્રયોજકં કર્મ કુખંગતિઃ । યથા સ્વરોઢ્ઢાદીનામ્ ।

સ્વાવયવૈરેવ સ્વપીઢાજનનનિદાનં કર્મોપઘાતનામ્ ।

શરીરનિઘ્રાપ્રશસ્તવર્ણપ્રયોજકં કર્મપ્રશસ્તવર્ણનામ્ । યથા કાકાદીનામ્ ।

શરીરનિઘ્રાપ્રશસ્તગન્ધપ્રયોજકં કર્મપ્રશસ્તગન્ધનામ્ । યથા લશુનાદીનામ્ ।

શરીરવૃત્ત્યપ્રશસ્તરસપ્રયોજકં કર્મપ્રશસ્તરસનામ્ । યથા નિમ્બાદીનામ્ ।

શરીરવૃત્ત્યપ્રશસ્તસ્પર્શપ્રયોજકં કર્મપ્રશસ્તસ્પર્શનામ્ । યથા બબ્બુલાદીનામ્ ।

એટલે—ખરાબ ચાલને પેદા કરી આપનાર કર્મ કુખગતિ કહેવાય છે, જેમકે જીટ, ગધેડા વગેરેની ચાલ કુખગતિ છે. પોતાના શરીરનાં અવયવોથી ખેતાને પીડા કરાવનાર અપ્રશસ્ત વર્ણુ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ નામની પ્રકૃતિઓ કહેવાય છે, અને તે કર્મશઃ કાગડા, લશણુ, લિંબડો અને બાવળ આદિને હોય છે. ખરાબ ચાલ અથવા પોતાના શરીરને ઉપઘાતક અવયવ કોઈને પણ પસંદ નથી હોતાં, તેથી તે પાપપ્રકૃતિઓ પ્રસિદ્ધ છે. તેવી જ રીતે કોઈને પણ અપ્રશસ્ત ચાને ખરાબ વર્ણુ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ પસંદ નથી હોતાં તેથી તે ચારે પણ પાપપ્રકૃતિઓ જ છે.

પ્રભુ શ્રી મહાવીરનું તત્ત્વજ્ઞાન

અંક ૧ [૫]

હવે પાંચ સંઘયાણુ અને પાંચ સંસ્થાન, આઠ સંઘયાણુ અને આઠ સંસ્થાનથી ઉતરતી પ્રકૃતિઓ હોવાથી તે દસે પાપ પ્રકૃતિઓ જ મનાય છે. તેમનું સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે છે :—

ઉભયતો મર્કટબન્ધાઽઽકલિતાસ્થિસંચયવૃત્તિપટ્ટબન્ધસદૃશાસ્થિપ્રયોજકં કર્મ ઋષભનારાચમ્ ।

અન્ને તરફ મર્કટબન્ધથી યુક્ત હાડકાઓના સમૂહ ઉપર પાટાના આકારે હાડકાના સમૂહને ઉત્પન્ન કરાવનાર કર્મ ઋષભનારાય સંઘયાણુ કહેવાય છે. અર્થાત્ જેવી રીતે વાંદરાના અચ્ચાને એની મા વળગાડી લે છે અને અચ્ચુ વળગી પડે છે તેવી રીતે હાડકાઓનો સંબંધ હોય, અને તેના ઉપર પાટાના આકારે પુનઃ હાડકાઓની મજબૂતાઈ હોય તે ઋષભનારાય સંઘયાણુના નામથી પ્રસિદ્ધ છે.

ઉભયતો મર્કટબન્ધમાત્રસંવલિતાસ્થિસન્ધિનિદાનં કર્મ નારાચમ્ ।

અન્ને બાજુ મર્કટબન્ધ માત્રથી યુક્ત હાડકાઓની સન્ધિ બનાવનાર કર્મ નારાય કહેવાય છે. પહેલામાંથી વજ્ર શબ્દ ઝોછો થયો એટલે ખીલીની મજબૂતાઈ આલી ગઈ, અને ખીજામાંથી ઋષભ અર્થાત્ પાટો પણ ઝોછો થયો. મજબૂતાઈમાં ઊણુપ થઈ એટલા અંશે પાપપ્રકૃતિ ગણાય છે.

પકતો મર્કટવિશિષ્ટાસ્થિસન્ધિનિદાનં કર્મ અર્ધનારાચમ્ ।

એક જ તરફના મર્કટબન્ધ વિશિષ્ટ હાડકાંની સન્ધિના કારણરૂપે કર્મ હોય તે અર્ધનારાય કહેવાય છે. અહિં મર્કટબન્ધ પણ અડધો ગયો એટલે એને હાડકાંની સન્ધિની શિથિલતા પણ એર વધી ગઈ તેથી તે પાપપ્રકૃતિ કહેવાઈ.

કેવલકીલિકાસદૃશાસ્થિબદ્ધાસ્થિનિચયપ્રયોજકં કર્મ કીલિકા ।

માત્ર ખીલા સાથે બદ્ધ થયેલ હાડકાઓથી અંધારેલો હાડકાનો સમૂહ કીલિકા કહેવાય છે. ઉપર અનંતર કરેલ સંઘયાણુથી પણ આ કમજોર સંઘયાણુ થયું.

પરસ્પરપૃથક્સ્થિતાનામસ્થનાં શિથિલસંપ્લેષનિદાનં કર્મ સેવાર્તમ્ ।

આપસમાં મેળ વગરના હાડકાના નહિ જેવા શિથિલ સંયોગનું કારણ કર્મ સેવાર્ત સંઘયાણુ કહેવાય છે.

આ તમામ સંઘયાણુ પ્રથમ સંઘયાણુથી નીચી કોટીનાં છે એટલે એના પાપપણુમાં જરાય સંશય રહે તેમ નથી. આને આ જ સંઘયાણુના બળે આપણે કામ ક્ષેવાનું છે માટે આ સંઘયાણુથી સાવધાના રહી ધર્મમાં જ જીવન ગાળવાના હેતુથી ચારિત્રમાં રમણતા રાખીએ તો જરૂર આવતા ભવમાં ધર્મનું નિદાન એવું ઋષભનારાય સંઘયાણુ મેળવી સર્વ પાપનો નાશ કરી મુક્તિના અમાપ સુખને મેલવવા ભાગ્યશાળી બની શકીએ.

પાંચ સંસ્થાનનાં લક્ષણુ નીચે પ્રમાણે જાણવાં :—

નામેરુધ્વં વિસ્તૃતિવાહુલ્યસલક્ષણનિદાનં કર્મ ન્યગ્રોધપરિમળહલ્મ્ ।

નાભ્યધોભાગમાત્રસ્ય પ્રમાણલક્ષણવસ્ત્રપ્રયોજકં કર્મ સાદિ : ।

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[૧]

[વર્ષ ૫]

સલક્ષણપાળ્યાદિમત્ત્વે સતિ નિર્લક્ષણવક્ષઃપ્રભૃતિમત્ત્વપ્રયોજકં કર્મ કુબ્જમ્ ।

પતદ્વૈપરીત્યહેતુઃ કર્મ વામનમ્ ।

સર્વાવયવાશુભનિદાનં કર્મ હુબ્જમ્ ।

એટલે નાભિથી ઉપરનો ભાગ વિસ્તાર, આહુલ્ય રૂપ શ્રેષ્ઠ લક્ષણનું કારણ કર્મ નગ્રોધ સંસ્થાન કહેવાય છે. એટલે નાભિથી નીચેના ભાગમાં કસર રહી, અને તે કસર પાપથી થાય છે માટે તે પાપ પ્રકૃતિ થઈ. સમચતુરસમાં અતિ વ્યાપિત વારવાને માટે 'નામેરૂઘ્વ' એ વિશેષણ મૂકવામાં આવ્યું છે. નાભિના અધોભાગ માત્રનું પ્રમાણ લક્ષણ સહિત જે કર્મ કરી આપે તે કર્મને સાદિ સંસ્થાન કહેવામાં આવે છે. અહિં પણ માત્ર શબ્દનો પ્રયોગ ન કરવામાં આવે તો લક્ષણ સમચતુરસમાં ચાલ્યું જાય છે. માટે માત્ર એ પદ મૂકવામાં આવ્યું છે તેમ સમજવું. હાથ પ્રમુખ લક્ષણ સહિત હોવા છતાંય છાતી પ્રમુખ અવયવોને નિર્લક્ષણ બનાવનાર કર્મ કુબ્જ કહેવાય છે. અહિં વામનમાં જતી અતિવ્યાપિત વારવાને માટે 'સલક્ષણપાળ્યાદિમત્ત્વ' એ પદ મૂકવામાં આવ્યું. કુબ્જથી વિપરીત લક્ષણવાલું વામન કહેવાય છે. અર્થાત્ છાતી આદિ લક્ષણયુક્ત હોય અને હાથ આદિ નિર્લક્ષણ હોય તે વામન કહેવાય છે. શરીરનાં તમામ અવયવોને અશુભ લક્ષણ ઉત્પન્ન કરાવનારું કર્મ હુબ્જ સંસ્થાન કહેવાય છે.

એવી રીતે બ્યારી પ્રકારે પાપના અનુભવો પાપ તત્ત્વ સંલગ્ન પ્રાણીને થયા જ કરે છે. માટે આ પાપ તત્ત્વની પીછાન થતાં અને તેની હેયતા સમજતાં જરૂર એને ત્યાગ કરવો જોઈએ. આ કાર્યરૂપ પાપને અને તેના કારણોને સમજીને દૂર કરી શકાય. જે રોગનું નિદાન હાથમાં ન આવે તે રોગને કેવી રીતે દૂર કરી શકાય? તેને માટે વૈજ્ઞા પાણુ પ્રથમ નિદાન જોણે છે, અને આદમાં રોગને નાબૂદ કરી શકે છે. તેવી જ રીતે આપણે આ બ્યારી ભેદોનાં કારણ જાણવા જોઈએ. તે કારણો પ્રભુ શ્રી મહાવીરે નીચે પ્રમાણે વર્ણવ્યાં છે—

પાપબન્ધહેતવસ્તુ-પ્રાણાતિપાતમૃષાવાદાદત્તાદાનમૈથુનપરિગ્રહાપ્રશસ્તકોધ-
માનમાયાલોભરાગદ્વેષકલેશાભ્યાશ્ચાનપિશુનતારત્યરતિપરપરિવાદમાયા ટૃષા-
વાદમિથ્યાત્ત્વશલ્યાનિ ।

કોઈની પણ દિવસા કરવાથી, જીલ્લો ભોલથી, ચોરી કરવાથી, મૈથુન સેવવાથી, મૂર્ખાઈથી થવાથી, અપ્રશસ્ત ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ કરવાથી, રાગથી, દ્રેશથી, ખોટા કલંકા અદાવવાથી, ચાડી ખાવાથી, પુદ્ગલોમાં ખુશી દીલગીરી માનવાથી, અન્યની નિંદા કરવાથી, નાના પ્રકારની ભાષા અને વેશ લગવવો અને તત્પૂર્વક મૃષાવાદ સેવવાથી તથા જિનેશ્વરોક્ત તત્ત્વથી વિપરીત માન્યતારૂપ મિથ્યાત્ત્વ શબ્દને સેવવાથી ઉપર્યુક્ત પાપોનો અનુભવ કરવો પડે છે. માટે બહેતર છે કે, હરેક આત્માએ ઉપર્યુક્ત પાપને ત્યજવા માટે વીતરોગોક્ત ચારિત્રના શરણમાં દાખલ થવું અને વારંવાર ભોગવાતાં દુઃખોથી અડકી જવું. [ચાલુ]

સૂરિરાજ શ્રી અભયદેવસૂરિ

[ટૂંક પરિચય]

લેખક—મુનિરાજ શ્રી યશોભદ્રવિજયજી

લીલીછમ વનરાજીઓ, જળભર્યાં સરોવરો, અન્ય કીલ્લાઓ, મનોહર હવેલીઓ, ખહાદુર માનવીઓ અને ગગનચૂંબી દેવાલયોથી શોભતો માલવ દેશ પૃથ્વીના ગૌરવસમો હતો. એ માલવભૂમિ સિદ્ધસેન દિવાકર જેવા પ્રભાવશાળી સૂરીશ્વરો, ભતુહરી જેવા યોગીશ્વરો, સંવત પ્રવર્તક વિક્રમ જેવા દાનેશ્વરી રાજવીઓ, મુંજરાજ અને ભોજ જેવા વિદ્યાવિહારી નરપતિઓ, કાળીદાસ અને ધનપાળ જેવા કવીશ્વરોની જન્મભૂમિ છે. આ ગૌરવશાળી ભૂમિમાં, ભોજરાજની પાટનગરી ધારાનગરીમાં, નવાંગીટીકાકાર શ્રીમાન અભયદેવસૂરિજીનો જન્મ થયો હતો. તેમનું નામ અભયકુમાર હતું. તેમના પિતાનું નામ મહીધર શેઠ અને માતાનું નામ ધનદેવી હતું^૧. પુત્રનાં લક્ષણ પારણામાં એ યુક્તિને સત્ય કરી બતાવતા ન હોય તેમ અભયકુમાર આદ્ય કાળથી જ પ્રતિભાશાળી અને સંસ્કાર-સંપન્ન હતા.

એકદા ચાંદ્રકુળના શ્રીમાન્ વર્ષમાનસૂરીશ્વરજીના શિષ્ય શ્રીમાન જિનેશ્વરસૂરિજી વિહાર કરતા કરતા ધારાનગરીમાં પધાર્યા. સમર્થ સૂરિજીનું આગમન સાંભળી સમગ્ર જનસમુદાય સૂરિજીના ઉપદેશામૃતનું પાન કરવા તૈયાર થયો. આ વખતે મહીધર શેઠની સાથે અભયકુમાર પણ આવ્યો હતો. સૂરિરાજની વૈરાગ્યમય દેશનાની સુંદર છાપ અભયકુમાર ઉપર પડી અને કુમાર અભયને સંસાર કડવો ઝેર જેવો લાગવા લાગ્યો. આથી તે મુમુક્ષુ બનવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા. કુમાર અભય સંયમ ગ્રહણ કરવાના છે એ વાત જાણી માતાપિતાએ એમને સંયમની દુષ્કરતા સમજાવી, કેટલાકોએ સાંસારિક ક્ષણિક સુખોની લાલચો બતાવી છતાં પણ કુમાર એકના એ ન થયા. અને માતાપિતાની આજ્ઞા મેળવી સંયમ ગ્રહણ કરી શ્રી જિનેશ્વરસૂરિજીના શિષ્ય થયા. તેમનું નામ અભયદેવમુનિ રાખવામાં આવ્યું. સંયમી બન્યા પછી તેઓ ગુરૂ મહારાજની શીતળ છાયામાં રહી જ્ઞાન અને ક્રિયા દ્વારા સંયમની ઉન્નતિ સાધવા લાગ્યા. વિદ્યાની આરાધનાના પ્રતાપે તેઓ ટૂંક વયમાં પ્રખર વક્તા થયા.

પ્રખર વક્તા અભયદેવ મુનિને, સોલ વરશની બાળ વયે જૈન જૈનેતર દર્શનના પાર-ગામી થયેલા જાણી, શ્રીમાન જિનેશ્વરસૂરીશ્વરે વિક્રમ સંવત ૧૦૮૮માં સૂરિપદથી અલંકૃત કર્યાં. શ્રીમાન અભયદેવસૂરિજી પણ સૂરિપદની મહત્તા સમજતા હતા અને તેથી તેઓ હંમેશાં શાસનસેવા કરવામાં કટિબદ્ધ રહેતા હતા.

એકદા રાત્રિના સમયે શાસનદેવીએ આવીને તેમને કહ્યું: હે સૂરિજી, હાલમાં અગિયાર અંગ મોહુદ છે બારસું દૃષ્ટિવાદ વિચિત્ર છે. એ અગિયાર અંગોની ટીકા પૂર્વે બનાવેલી

૧ મુનિરાજ શ્રી ન્યાયવિજયજી રચિત જૈનાચાર્યો નામની છુકમાં તેમનું નામ (મેવાડના વડ-સક્ષ ગામમાં) સાંગદેવ આપ્યું છે. માતા પિતાનું નામ નથી આપ્યું.

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[૮] ===== [૫૫]

હતી, પણ હાલમાં દુકાળ આદિના કારણે શ્રી શીલાંકાચાર્ય સૂરિરાજે બનાવેલી આચારંગ અને સુયગડાંગ સૂત્રની ટીકા સિવાય બાકીનાં નવ અંગોની ટીકાઓ નાશ પામી છે. માટે તમે નવે અંગની ટીકાઓ બનાવો. શાસનદેવીની વાણી સાંભળીને સૂરિજી બોલ્યા: હે દેવી ! અહ્યં સુદ્ધિવાલો હું આવું ગહનકાર્ય શી રીતે કરી શકું ? ત્યારે દેવીએ કહ્યું કે તમોને સમર્થ જાણી હું કહેવા આવી છું, માટે તમે આરંભ કરો. સૂરિજીએ પણ ઉત્સાહ અને કાળજીપૂર્વક ટીકાઓ બનાવવી શરૂ કરી. સાથે સાથે મંગલને માટે આયંબિલને તપ પણ શરૂ કર્યો. આવી રીતે અનુક્રમે નવે અંગની ટીકાઓ તેમણે પૂરી કરી. એ ટીકાઓની પ્રશસ્તિમાં તેઓ શ્રીમાન કયા ગચ્છના, કયા આચાર્યના શિષ્ય છે, તથા ટીકાઓ ક્યારે રચી, કેટલા શ્લોક પ્રમાણે રચી, કયા ગામમાં રચી, કોના મકાનમાં રચી, તે ટીકાઓને કોણે શોધી, પ્રથમ પ્રત કોણે લખી, લખાવવામાં દ્રવ્ય સહાય કોણે કરી, વગેરે બીના આપી છે. તે ટીકાઓની પ્રશસ્તિ પ્રમાણે સમય તથા શ્લોક સંખ્યા પ્રમાણે આ પ્રમાણે છે—

સૂત્રનામ	વિક્રમસંવત	ટીકાના શ્લોકની સંખ્યા
૧ શ્રી સ્થાનાંગ	સૂત્ર ૧૧૨૦	૧૪૨૫૦
૨ શ્રી સમવાયાંગ	„ ૧૧૨૦	૩૫૭૫
૩ શ્રી ભગવતિ	„ ૧૧૧૮	૧૮૬૧૫
૪ શ્રી જ્ઞાતાધર્મકથા	„ ૧૧૨૦	૩૮૦૦
૫ શ્રી ઉપાશક દશા	„ સંવત નથી	
૬ શ્રી અન્તકૃત દશા	„ „	૧૩૦૦
૭ શ્રી અનુત્તરોપ પાતિક	„ „	
૮ શ્રી પ્રશ્ન વ્યાકરણ	„ „	૪૬૦૦
૯ શ્રી વિપાક	„ „	૯૦૦

૪૭૦૪૧

આ ટીકાઓ ઉપરાંત આ સૂરિપુંગવે ઔપપાતિક અને નિરયાવલી નામના બે ઉપાંગોની પણ ટીકા બનાવી છે. તેમજ ચૌદસો ચુમાલીસ ગ્રન્થ પ્રણેતા શ્રી હરિભદ્ર-સૂરિશ્વરજીના પંચાશક પર વિ. સં. ૧૧૨૪માં ધોળકા નગરમાં બકુલ અને બંદિક નામના શેઠીઆઓની વસતિમાં રહીને ટીકા બનાવી છે, વળી જિનચંદ્ર ગણીએ બનાવેલા નવતત્ત્વ પ્રકરણની ટીકા, નિગોદષ્ટત્રિંશિકા, પંચનિગ્રન્થવિચાર, સંગ્રહણી, પુર્જીણષ્ટત્રિંશિકા જિનભદ્રગણિના વિશેષાવશ્યકભાષ્ય પર ટીકા, હરિભદ્રસૂરિજીનાં પોડપક પર ટીકા, તથા દેવેન્દ્રસૂરિએ કરેલા સત્તારી પ્રકરણ પર ગાથા મંથ ટીકા વગેરે અનેક ગ્રન્થો બનાવ્યા છે.

આ રીતે શાસન દેવીની પ્રેરણાથી આ સૂરિજીએ નવે અંગની ટીકાઓ તો બનાવી પણ એમના શરીરમાં ભયંકર કુષ્ટ રોગ ઉત્પન્ન થયો. રોગથી ઘેરાયલા સૂરિજીને જોષ્ટને કટલાકા તેમની નિન્દા કરવા લાગ્યા. સૂરિજી તો રોગની પીડાને અને લોકોની નિન્દાને શાંતિથી સહન કરતા હતા, પણ એ બધું જાણે ધરણેદ્રદેવથી સહન ન થયું હોય તેમ રાત્રિના સમયે આવીને તેણે આચાર્યશ્રીને આ પ્રમાણે કહ્યું—

સુરિરાજ શ્રી અભયદેવસુરિ

અંક ૧] [૬]

સ્તંભનકપુર ગામની પાસે સેદી નદી છે. એ નદીના કિનારે પલાશનું વૃક્ષ છે. એ વૃક્ષની નીચે પૂર્વે નાગાભુવને પાર્શ્વપ્રભુની પ્રતિમા સમક્ષ રસસિદ્ધિ સાધી હતી. રસના સ્થંભનથી સ્તંભન પાર્શ્વનાથ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયેલા એ પ્રતિમાજીને ત્યારપછી નાગાભુવને જમીનમાં ભંડારી દીધાં હતાં. હાલમાં એ પ્રતિમાવાળી ભૂમિ ઉપર દરરોજ ગાય દુધ મૂકે છે. માટે ત્યાં જઈને એ પ્રતિમાને પ્રગટ કરી શાસન પ્રભાવના કરો. એ પ્રભુના નવણ જળથી તમારો કુપ્ટ રોગ પણ દૂર થશે. આમ કહીને ધરણેંદ્ર અદક્ષ થયા.

પ્રભાતના સમયે, સુરિજી બધો વ્રતાંત શ્રી સંઘને જણાવીને સંઘ સહિત પ્રતિમાવાળા સ્થાને આવ્યા. ત્યાં બત્રીશ શ્લોક પ્રમાણુ જ્યતિહુઆણુ સ્તોત્રની રચના કરી અને એ સ્તોત્ર વડે સ્તુતિ કરી, શ્રી સંઘ સમક્ષ ભૂમિમાં રહેલા શ્રી સ્તંભન પાર્શ્વનાથ પ્રભુની પ્રતિમાને પ્રગટ કરી. શ્રી સંઘ અને સુરિજી પ્રતિમાજીનાં દર્શન કરી કૃતાર્થ થયા. ત્યાર-પછી શ્રી સંઘે હર્ષ પૂર્વકે સ્નાન મહોત્સવ કરીને પ્રભુના નવણુ જળને આચાર્યશ્રીના શરીરે ઝાંટયું. આથી સુરિજીનો રોગ નાશ થયો. જ્યતિહુઆણુ સ્તોત્રની છેલ્લી એ ગાથા ધરણેંદ્રના કહેવાથી સુરિજીએ ગોપવી દીધી. આથી રીતે સુરિજીએ જ્ઞેન શાસનની પ્રભાવના કરી તેથી જે કોકો સુરિજીની અને જ્ઞેન શાસનની નિન્દા કરતા હતા તે લોકો ગુણુ ગાન કરવા લાગ્યા. તે પછી શ્રી સંઘે સુરિજીને પૂછ્યું કે આ પ્રતિમાજી કોણે ભરાવ્યા છે. તેના જવાબમાં સુરિપુંગવ આ પ્રમાણે કહ્યું—

ગત ચૌવીશાના સોળમા જિનેશ્વર નેમિનાથના શાસનના ૨૨૨૨ વર્ષે આઘાઠી નામના એક ધર્મવીર આત્માએ આત્મકલ્યાણની પ્રાપ્તિ માટે ત્રણ પ્રતિમાજી ભરાવ્યાં હતાં. તેમાંની આ એક છે. આ સ્તંભન પાર્શ્વનાથની પ્રતિમાજીને વરણુપતિએ, સૌધર્મપતિએ, અને પાતાળપતિએ પૂજી છે. તે પછી સમુદ્રનાં તળીએ રહ્યાં. તે પછી સમુદ્ર માર્ગે મુસાફરી કરતા કાંતિપુરના ધનપતિ શેકે સમુદ્રમાં પોતાના વહાણુ સ્થંભી જવાથી અને અધિષ્ઠાયક દેવની પ્રેરણાથી સમુદ્રમાંથી આઘાઠી શ્રાવકે ભરાવેલ આ પ્રતિમાજીની સાથે એ પ્રતિમાજી એટલે કુલ ત્રણ પ્રતિમાજી કાઢ્યાં. તેમાંથી એક પ્રતિમાજી શેદી નદીના કિનારે સ્તંભનકપુરમાં, બીજી પ્રતિમા ચાણપમાં અને ત્રીજી નેમિનાથની પ્રતિમાજી શ્રીપત્તનમાં રહી. તે પછી નાગાભુવને આ પ્રતિમાજી સમક્ષ રસસિદ્ધિ સાધીને અહિં ભંડારેલાં હતાં. તે જ આઘાઠી શ્રાવકે ભરાવેલ આ પ્રતિમાજી છે. શ્રીસંઘપણુ સુરિજીનાં મુખથી શ્રી સ્તંભનપાર્શ્વની પ્રતિમાને અદ્ભુત મહિમા સાંભળી અત્યંત ભકિતભર્યા હૃદયે જ્ઞેનશાસનની પ્રભાવના કરવામાં તત્પર બન્યો. શ્રીમાન સુરિજીના આવા પ્રભાવથી ગુજરાતનો રાજા ભીમ પણુ સુરિજીનો ભક્ત બન્યો હતો. ત્યારપછી શ્રી સંઘે શેદીના કિનારે સ્તંભનકપુરમાં નવીન મંદિર બંધાવીને સુરિજીના હાથે શ્રી સ્તંભનપાર્શ્વનાથ પ્રભુના બિંબની પ્રતિષ્ઠા કરાવી.

તે પછી અલાહદીન ખીલજીએ ગુજરાત પર ચઢાઈ કરી ત્યારે શ્રી સ્તંભનપાર્શ્વનાથ

૧ ક્યાંક પ્રતિમાજી પ્રગટ કર્યાં પછી ટીકાઓ ત્યાઈ એવા હલેખ છે. મુનિરાજ શ્રી ન્યાયવિજયજી રચિત જૈનાચાર્યાં નામની લુકમાં વિ. સં. ૧૧૧૯ માં પ્રતિષ્ઠા કર્યાંનો હલેખ છે.

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[૧૦] _____ [૫૫] ૫

પ્રભુજીનું બિંબ વિક્રમ સંવત ૧૩૬૮માં સ્તંભતીર્થ (ખંભાત)માં આવ્યું.^૧ સમયના વહેણની સાથે શ્રી સ્તંભનપાર્શ્વનાથનું ખારવાડાનું મંદિર જીર્ણ થયું. ખંભાતના શ્રી સંઘે એ જ સ્થાને ત્રણ શિખરવાળું નવીન વિશાળ મંદિર બંધાવવું શરૂ કર્યું. હવે એક બાજુ મંદિર તૈયાર થયું અને બીજી બાજુ શ્રી સંઘે પૂજ્ય આચાર્ય શ્રીમાન વિજયનેમિ-સૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબને પ્રતિષ્ઠા માટે વિનંતિ કરી. તેથી સૂરીશ્વરજી સંઘની વિનંતિનો સ્વીકાર કરી પોતાના વિદ્વાન શિષ્ય પ્રશિષ્ય સુરિપુંગવો સહિત ખંભાત બંદરમાં પધાર્યા. તે પછી શ્રી સંઘે નવીન દેરાસરમાં મહોત્સવપૂર્વક વિક્રમ સંવત ૧૬૮૪ના ફાગણ શુદ્ધ ૩ના દિવસે તેઓશ્રીના પુનિત હસ્તે પ્રાચીન શ્રી સ્તંભનપાર્શ્વનાથ પ્રભુના નિલમના દિવ્ય બિંબની મૂળ નાયકજી તરીકે અને તેમની એકબાજુ મેરપાર્શ્વનાથ પ્રભુના બિંબની અને બીજી બાજુ શ્રી આદિનાથજી પ્રભુના બિંબની પ્રતિષ્ઠા કરાવી. વળી એ માંગલિક પ્રસંગે સુરિજીએ કેટલાંક નવિન બિંબોની અંજનશલાકા પણ કરી હતી.

આવી રીતે શ્રી સ્તંભન પાર્શ્વનાથની પ્રતિષ્ઠા પછી ખંભાત પુનઃ ગૌરવશાલી તીર્થ-ધામ બન્યું. એ મંદિરનો વહીવટ શા. માણેકલાલ જગલાલ પાનાચંદલાલા કરે છે. હાલમાં ખંભાતમાં જૈનોની કુલ વસ્તી લગભગ એ હજારની, તેમજ એ શહેરમાં ૬૦ હહેરાસરો, ૬ જ્ઞાન ભંડારો અને ૧૩ ઉપાશ્રય તથા ધર્મશાળાની સંખ્યા છે.

નવાંગી ડીકાકર શ્રીમાન અભયદેવસૂરીશ્વરજી શાસનદેવીની પ્રેરણાથી ડીકાઓ બનાવી અને ધરજીવદેવની પ્રેરણાથી સ્તંભન પાર્શ્વનાથની પ્રતિમાને પ્રકટ કરી રોગ રહિત થયા. તે પછી તેઓ શ્રીમાન શાસનનાં અનેક કાર્યો કરી વિ. સં ૧૧૩૫ (કયાંક વિ. સં. ૧૧૩૯)માં ગુજરાતમાં આવેલા કપડવંજ ગામમાં દેવશોક પામ્યા.

ભૂરિ ભૂરિ વંદના હોળે એ સૂરિરાજને કે જેમણે અણુમોલા અન્ય રત્નો જૈન શાસનને ભેટ ધર્યાં.

[આ લેખમાં આ. પ્રભાચંદ્રસુરિજી (વિ. સં. ૧૩૩૪) કૃત પ્રભાવકચરિત્ર. આ. મેરુતુંગસુરિજી (વિ. સં. ૧૩૬૧) કૃત પ્રબંધ ચિંતામણિ આ. વિજયલક્ષ્મીસુરિજી (વિ. સં. ૧૮૪૩) કૃત ઉપદેશપ્રાસાદ. પં. હીરાલાલ હંસરાજ (વિ. સં. ૧૬૫૭) કૃત જૈન ધર્મનો પ્રાચીન ઇતિહાસ, રત્નમણીરાવ ભીમરાવ જેટે બી. એ. (વિ. સં. ૧૬૯૧) કૃત ખંભાતનો ઇતિહાસ તેમજ ખંભાત નેમિ જૈન પ્રભાકર મંડળ તરફથી (વિ. સં. ૧૬૮૪)માં પ્રગટ થયેલ અને ભાઈ ચીમનલાલ અંબાલાલ કટલેરી તરફથી મને પ્રાપ્ત થયેલ શ્રી સ્તંભન પાર્શ્વપ્રભુનો ઇતિહાસ વગેરે પુસ્તકોનો આશ્રય લેવામાં આવ્યો છે.]

૧ શેઠીના કિનારે આવેલું સ્તંભનકપુર અને સ્તંભતીર્થ (ખંભાત) એ જે જુદા માનવાનાં કારણો નીચેના અન્યે પૂરાં પાડે છે.

પ્રબંધ ચિંતામણિના કર્તા મેરુતુંગાચાર્ય શ્રી સ્તંભનાથ ચરિત્ર નામનો અન્ય વિ. સં. ૧૪૧૩માં રચેલો છે. એ અન્ય પાઠણના એક ભંડારમાં અપ્રસિદ્ધ અને અપૂર્ણ સ્વરૂપમાં ઉપલબ્ધ છે એમાં લખ્યું છે કે સં. ૧૩૬૮ વર્ષે આ બિંબ શ્રી સ્તંભતીર્થમાં આવ્યું.

ઉપદેશ પ્રાસાદમાં પણ ૧૩૬૮ વર્ષે સ્તંભતીર્થમાં આવ્યાનો ઉલ્લેખ છે. તીર્થકલ્પ (ખંજાળની આવૃત્તિ)માં પાર્શ્વનાથ કલ્પ પૃ. ૪૪માં પણ (પ્રભાવક ચરિત્રની બીના પ્રમાણે) ત્રણ પ્રતિમામાંથી એક પ્રતિમા શેઠીના કિનારે સ્તંભનકપુરમાં બિરાજમાન કર્યાનો ઉલ્લેખ છે.

विचार-पत्रकम्

सम्पादक-आचार्य महाराज श्री विजययतीन्द्रसूरिजी

जैनवाङ्मय अगाध है, उसमें अनेक ज्ञातव्य बातें भरी पड़ी हैं- जिनको मनन करने में बुद्धि भी संकुचितसी हो जाती है। परन्तु वे बातें असत्य नहीं कही जा सकतीं। उन बातों की सत्यता को जानने के लिये खोज करने और विचार को विशाल बनाने की आवश्यकता है। आज जो आश्चर्यजनक आविष्कारों का प्रारुंभाव हुआ और प्रति-दिन हो रहा है वह सब खोज का ही प्रभाव है। कहावत भी है कि 'जिन खोजा तिन पाईया, गहरे पानी पैठ।' दर असल में खोज शास्त्रों का मन्थन है। जो बात हजारों वर्ष पहले हुई या शास्त्रों में कही गई जिनकी सत्यता को मानने में हृदय सन्दिग्ध रहता है, खोज ने उसकी वास्तविक परिस्थिति को प्रत्यक्ष कर दिया है।

हजारों वर्ष पूर्व जैनशास्त्रोंने खनिज-पदार्थों में जीव बतलाया था- जिसको लोग दिल्लगी में उडाते और गप्प समझते थे। परन्तु जब डाक्टर जगदीशचन्द्र बोसने अनेक साधनों के द्वारा वनस्पति और खनिज पदार्थों में जीवात्मा के अस्तित्व का स्वयं अनुभव किया, तब उन्होंने निस्सन्देह अपना सन्देश जनता को सुनाया कि- "जब मैंने खनिज पदार्थ और वनस्पति आदि के मुख्य भावों को और उन सब में एक ही आदि तत्त्व के अस्तित्व को देखा, जब मैंने प्रकाश किरणों में चमकनेवाले सूक्ष्म धूलिकण में पृथ्वी पर निवास करनेवाले असंख्य प्राणियों और आकाश में प्रकाशित होनेवाले सूर्यादिक ग्रहों में इसी एक आदि तत्त्व का अस्तित्व देखा, तब मुझे पहली बार ही मेरे पूर्वज ऋषियों की उन बातों का, जिनको उन्होंने तीन हजार वर्ष पहले कहा था, कुछ कुछ अर्थ समझ में आया। उन पूर्वजोंने क्या कहा था? उन्होंने कहा था कि इस विश्व की अनेक भिन्न-भिन्न वस्तुओं में वह एक ही आदि तत्त्व भरा हुआ है। जो मनुष्य इस बात को देखता है वही उस अन्तिम सत्य को पा सकेगा, दूसरा नहीं।" बोसने यह केषल कहा ही नहीं, किन्तु प्रयोगों के द्वारा सिद्ध करके भी बतलाया है। डाक्टर बोस के आविष्कार के बाद इस सत्यता को सारी दुनिया मानने लगी है।

आप्त-कथित जैनवाङ्मय में जितनी बातें गुम्फित हैं वे असत् नहीं, अक्षरक्षः सत्य हैं। उनमें कतिपय बातें परिशोध (खोज) मांगती हैं। हम यहाँ एक प्राचीन पत्र उद्धृत करते हैं जो श्रीराजेन्द्रजैनागमग्रन्थसंग्रह के फुटकर पत्रों के बिडल को देखते हुए उपलब्ध हुआ है। इसमें लेखन समय और लेखक का नाम नहीं है, लेकिन लिपी पर से अनुमान किया जा सकता है कि विक्रमीय १४ और १५वीं शताब्दी के बीच का लिखा

श्री जैन सत्य प्रकाश

[१२] ————— [१५] ५

हुआ होगा। इसमें प्राकृतभाषामय आर्याछन्दों में तीन गाथाएँ और उन पर संस्कृत में व्याख्या लिखित है। प्रथम गाथा में 'विदेह-क्षेत्र के एक कवल में भरतक्षेत्र के मनुष्य के कितने कवल होते हैं।' द्वितीय गाथा में 'विदेह-क्षेत्र के मनुष्य का मुख-परिमाण' और तृतीय गाथा में 'विदेह-क्षेत्र के एक साधु की मुखवह्निका में भरतक्षेत्र के साधु की कितनी मुख-वह्निकाएँ होती हैं?' बस, यही विषय सन्दर्भित है जो जानने और विचारने लायक है—जिसकी सत्यता का भार पाठकों की विचार-शीलता पर निर्भर है।

विदेह और भरतक्षेत्रका कवलपरिमाण

मूल—बत्तीस कवलाहारो, बत्तीस तत्थ मूढया कवलो ।

पगो मूढ-सहस्सो, चउवीसाप समहिओ अ ॥ १ ॥

टीका—आसां व्याख्या-इह विदेहेषु च सम्पूर्णः पुरुषस्याऽऽहारः ३२ कवलैः स्यात्, एकैकश्च महाविदेहकवल इहत्यैः ३२ मूटकैः स्यात् । कथं चेत् ?, उच्यते—एकस्यापि महाविदेहतण्डुलस्तस्य दैर्घ्येण चत्वारि शतानि ४००, पृथुत्वेन चतुष्पष्टि ६४, स्थूलत्वेन द्वात्रिंशच्च ३२ इहत्या भरतक्षेत्र-तण्डुलाः स्युः । न तु भरततण्डुलादायामपृथुत्वविष्कम्भैर्विदेहतण्डुलस्य चतुःशतगुणत्वेनैकस्य विदेहतण्डुलस्याऽऽयामादिभिः प्रत्येकं चत्वारि तण्डुल-शतानि किं न सम्भवतीति चेत् ?, उच्यते विदेहतण्डुस्य मध्यभागे यत्र गाहं स्थूलत्वमस्ति, तस्य भागस्य दलेन यादृशाः ४०० तण्डुला मध्यभागे स्थूला निष्पाद्यन्ते तस्यैव च तण्डुलस्य तदन्यस्थानदलेन न तादृशाः ४०० स्युः । मध्यादन्यत्राऽल्पतरस्थूलत्वान्निष्पाद्य तण्डुलानां सर्वेषां मध्यभागे परस्परं सदृषस्थूलत्वाच्च । एवं च निश्चयनयमतेन तण्डुले नियतं किमपि स्थूलत्वादिकं न सम्भवति, तथापि व्यवहारनयमतेन विदेहतण्डुलस्य दैर्घ्येण ४०० भरततण्डुला आयाताः ।

पृथुत्वेन च ६४ तण्डुलाः पृथवः, स्थूलत्वेन च ३२ तण्डुलाः स्थूलाः सम्पद्यन्ते । यतस्तण्डुलो व्यवहारनयेन स्वदैर्घ्यात् सपादषष्टांशेन पृथुलः, सार्द्धद्वादशांशेन च स्थूलो विवक्ष्यते । चतुर्णां शतानां च सपादः षष्टांशश्चतुष्पष्टिरेव स्यात् । चतुर्णां शतानां सार्द्धद्वादशे चांशे द्वात्रिंशत्समागच्छति । अयं भावः—चतुष्पष्टिर्द्वात्रिंशच्च सपादैः षड्भिः, सार्द्धद्वादशभिश्च गुण्यते तदा चत्वारि शतानि समागच्छन्ति, अथवा यदि चतुर्णां शतानां चतुष्पष्ट्या द्वात्रिंशता च भागो दियते तदा सपादाः षट् सार्द्धद्वादश च समागच्छन्ति । अतो दैर्घ्यसत्कानि चत्वारि शतानि पृथुत्वसत्कया चतुष्पष्ट्या गुण्यन्ते, जातानि २५६००, एतानि च स्थूलत्वसत्कया द्वात्रिंशता गुण्यन्ते, जातानि ८१९२००, एतावन्त एकस्मिन् विदेहसत्कतण्डुले भरततण्डुलाः स्युः ।

एकैकश्च कवलः ५०० तण्डुलैः स्यात्, अतः प्रागुक्तैः ८१९२०० पञ्चभिः

विचार - पत्रकम्

अंक १] [१३]

शतैर्गुणनीयः । गुणने च जातमेककवलतण्डुलमानं ४०९६०००००, इदं च पृथक् स्थाप्यते । एकस्मिंश्च मूटके मानकानि ६४० स्युः । एकैकस्मिंश्च मानके २०००० तण्डुलाः स्युः । यतः पञ्चभिर्माणकैर्जात्यतण्डुलानां लक्षमेकं भवेत् । अतः प्रागुक्तोऽङ्को मूटकसत्कतण्डुलसंख्यया १२८००००० भजनीयः । भागे च लब्धाः ३२, एते एककवलसत्काः ३२ भरतक्षेत्रमूटका जाताः, एते च द्वात्रिंशता गुणयितव्या यतो द्वात्रिंशता कवलैः संपूर्ण आहारो भवेत्, गुणने च जाताः १०२४ एते विदेहसत्कसंपूर्णाहारेण भरतमूटका जायन्ते, इति ।

अनुवाद—विदेह क्षेत्र में एक पुरुष का भोजन ३२ कवल (ग्रास) का होता है, वहाँ के एक कवल में भरतक्षेत्र के ३२ मूटक होते हैं । विदेह-क्षेत्र के एक तंडुल की लम्बाई ४००, चौड़ाई ६४ और मोटाई ३२ भरत-क्षेत्र के तंडुल के बराबर होती है । विदेह-क्षेत्र के एक तंडुल की लम्बाई, चौड़ाई और मोटाई में भरतक्षेत्र के इतने तंडुल नहीं समा सकते ऐसा नहीं कहा जा सकता, क्यों कि विदेह-क्षेत्रीय तंडुल के मध्य भाग में जहाँ बहुत मोटापन है और कहीं कहीं अपेक्षाकृत कम मोटाई भी है । निश्चयनय के मत से तंडुल में ठीक ठीक लम्बाई, चौड़ाई आर मोटाई निश्चित नहीं है, तोभी व्यवहारनय के मत से उसकी लम्बाई, चौड़ाई और मोटाई में भरत-क्षेत्र के उतने तंडुल समा जायेंगे । व्यवहार से विदेह का तंडुल अपनी लंबाई से $6\frac{2}{3}$ अंश चौड़ा और $12\frac{2}{3}$ अंश मोटा है । ४०० का सवा छवां हिस्सा ६४ और ४०० का साढे बारहवां हिस्सा ३२ होगा । इसका मतलब यह है कि ६४ और ३२ को $6\frac{2}{3}$ से और $12\frac{2}{3}$ से गुणा करने पर ४०० आता है, या ४०० में ६४ तथा ३२ का भाग देने से क्रमसे $6\frac{2}{3}$ और $12\frac{2}{3}$ आता है । इसलिये लम्बाई के ४०० को चौड़ाई के ६४ से गुणा करने पर २५६०० होते हैं और मोटाई के ३२ से गुणा करने पर ८१९२०० होते हैं, अतः विदेह-क्षेत्र के एक तंडुल में ८१९२०० भरत-क्षेत्र के तंडुल हुए ।

विदेह-क्षेत्र का एक कवल ५०० तंडुलों का होता है । अतएव ८१९२०० को ५०० से गुणा करने पर भरत-क्षेत्र के ४०९६००००० तंडुल विदेह के एक ग्रास में हुए । एक मूटक ६४० मन का होता है । एक मन में २०००० तंडुल और ५ मन में एक लाख तंडुल होते हैं । इसलिये पूर्वोक्त मूटक-सत्क ४०९६००००० संख्या में १२८००००० का भाग देने पर लब्ध-अंक ३२ आया । विदेहक्षेत्रीय पुरुष का एक ग्रास भरत-क्षेत्रीय ३२ मूटक के बराबर होता है । इसलिये विदेहक्षेत्रीय पुरुष के ३२ कवल के संपूर्ण आहार में भरतक्षेत्रीय पुरुष के $32 \times 32 = 1024$ मूटक हुए ।

विदेहक्षेत्रके पुरुषका मुखपरिणाम

मूल—रयणीओ पन्नासं, विदेहवासम्मि वयणपरिमाणं ।

पत्तलस्स पमाणं, सत्तरधणुहाइ दीहं तु ॥२॥

श्री जैन सत्य प्रकाश

[१४] ————— [१५]

टीका—उत्सेधाङ्गुलत्रिकं नरमुखपरिमाणं, ४०० गुणने २४ भागं च ५० हस्ता जायन्ते । तथा चत्वार्यङ्गुलानि पञ्चविंशतिभागीकृताङ्गुलशतद्वयं च ४३ १/२ तुम्बकबुधनपरिमाणं ज्ञेयम्, यतः सल्लक्षणं तुम्बकमेतावन्मात्रं भूमौ लगति, असल्लक्षणानि तु तुम्बकानि हीनाधिक-बुधनान्यपि भवन्ति । तच्च ४३ १/२ बुधनपरिमाणं ४०० गुणितं सत् षण्णवत्या धनुरङ्गुलैर्भज्यते १७धनुषि लभ्यन्ते ।

अनुवाद—विदेह-क्षेत्र के पुरुष का मुख तीन उत्सेधाङ्गुल का होता है, यह उन्हीं के अङ्गुल से जानना चाहिये । उसमें ४०० को गुणा करने और उसमें २४ का भाग देने से भरतक्षेत्रीय पुरुष के ५० हाथ हुए । विदेह-क्षेत्र के मनुष्यों के भोजन-पात्र का परिमाण १०२ अङ्गुल का होता है—जिसमें चार अङ्गुलवाले २५ का भाग देने पर ४३ १/२ बुधनपरिमाण हुआ । यदि ४३ १/२ बुधन-परिमाण को ४०० से गुणा करें और उसमें ९६ का भाग दें तो १७ धनुष का उनके पात्र-तल का परिमाण हुआ, जो भरत-क्षेत्र के पुरुषाङ्गुल से समझना चाहिये ।

विदेहक्षेत्रका मुखवस्त्रिका परिमाण

मूल—मुहणंतपण तेसिं, सहिसहस्ता य पगलकखा य ।

भरहस्सय साहूणं, पयं मुहणंतयं माणं ॥३॥

टीका—एकस्यां विदेहमुखवस्त्रिकायां भरतक्षेत्रसाधुमुखवस्त्रिकातुल्य-विस्तारा यदि चीरकाः क्रियन्ते, तदा चत्वारि शतानि चीरकाणां भवन्ति । एकैकस्मिंश्च चीरके चत्वारि शतानि मुखवस्त्रिका भवन्ति । अतो विस्तारसत्कानि चत्वारि शतानि यथायामसत्कैश्चतुर्भिः शतैर्गुण्यन्ते तदा १६०००० मुखवस्त्रिका उत्सेधाङ्गुलेनाऽध्युष्टहस्तप्रमितदेहानां भरतसाधूनां योग्या भवन्तीति भद्रम् । इति विचारपत्रकम् ।

अनुवाद—महाविदेहक्षेत्र के साधुओं की एक मुखवस्त्रिका में भरतक्षेत्र के साधु की मुखवस्त्रिका के समान विस्तारवाले यदि खंड किये जायें तो ४०० खंड होते हैं और एक एक एक खंड में ४०० मुखवस्त्रिकाएँ होती हैं । इसलिये विस्तारसत्क ४०० को आयामसत्क ४०० से गुणा करने पर १६०००० मुखवस्त्रिका आठ हाथ शरीरवाले भरतक्षेत्र के साधुओं की होती हैं । शमिति ।

विक्रम की १८ वीं, या उसके बाद की शताब्दी में अचलगच्छीय श्रीहर्षनिधानसूरिने 'रत्नसंचयप्रकरण' नामक ग्रन्थ संग्रहित किया है—जिसमें कुल ५४८ प्राकृतभाषामय गाथाओं का संग्रह और वह जुदे जुदे सूत्र-ग्रन्थों से उद्धृत है । प्रस्तुत तीनों गाथाएँ मूलमात्र उसी संग्रहित प्रकरण में गाथा नं. ४०५, ४०६, ४०७ पर दर्ज हैं । रत्नसंचयप्रकरण की मुद्रित पुस्तक में गाथाओं का गुजराती भाषा में भावार्थ भी दिया हुआ है । परन्तु उससे भी तीनों गाथाओं की प्रस्तुत संस्कृत व्याख्या में विशेष स्पष्टीकरण किया गया है, जो पाठकों के सामने है ।

શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર-માહાત્મ્ય

લેખક:-શ્રીયુત સુરચંદ પુરુષોત્તમદાસ બદામી

બી.એ., એલ.એલ.બી., રિટાયર્ડ સ્કો. કો. જી.જી.

[ગતાંકથી ચાલુ]

પહેલાં અરિહંતને નમસ્કાર શા માટે ?

આ પ્રમાણે આપણે અરિહંતાદિ પાંચે પરમેષ્ઠિ ભગવાનની વિચારણા કરી અને ન્વેયુ' કે એ પાંચે મહા મંગળરૂપ, મહા ઉપકારી અને સર્વ પાપોને અત્યંત નાશ કરાવનારા છે તેથી અવશ્ય નમસ્કરણીય છે. પરંતુ જે ક્રમ એઓને નમસ્કાર કરવાનો રાખ્યો છે તે આખતમાં મનમાં એક શંકા રહી જાય છે. જે જુદી જુદી વ્યક્તિઓને આપણે નમસ્કાર કરવાનો હોય, તે વ્યક્તિઓ પૈકી જે સૌથી ઉત્તમ હોય તેને આપણે પ્રથમ નમસ્કાર કરવો ઘટે, પછી તેનાથી ઉતરતી વ્યક્તિની વ્યક્તિને, ત્યારપછી તેનાથી ઉતરતી વ્યક્તિની વ્યક્તિને એમ સામાન્ય વિવેકની ખાતર હોવું જોઈએ. ૧આ પાંચ પરમેષ્ઠીમાં સિદ્ધ ભગવાનનો દરજ્જો સર્વમાં શ્રેષ્ઠ છે અને અરિહંત ભગવાનનો દરજ્જો તેમનાથી નીચેનો છે, કારણ કે સિદ્ધ ભગવાન તો કૃતકૃત્ય થયા છે, ત્યારે અરિહંત ભગવાન તો હવે પછી ચાર અઘાતી કર્મો નાશ થશે ત્યારે તે દરજ્જો પામશે. છતાં આ નમસ્કાર સૂત્રમાં પ્રથમ નમસ્કાર અરિહંત ભગવાનને કેમ કરવામાં આવ્યો છે, અને સિદ્ધ ભગવાનને તેમના પછી કેમ નમસ્કાર કરાય છે ?

જિનેશ્વર ભગવાન પોતે પણ નિષ્ક્રમણ વખતે સિદ્ધ ભગવાનને નમસ્કાર કરીને સામાયિક કરે છે.

૨ ઉપર જણાવેલી શંકા દેખીતી રીતે ઠીક જણાય છે, પણ આપણે જરા વિશેષ ઊંડા ઉતરીને વિચાર કરીએ તો આપણી ખાતરી થશે કે જે ક્રમ નમસ્કાર સૂત્રમાં રાખવામાં આવેલો છે તે બિલકુલ યોગ્ય જ છે. આપણે યાદ રાખવું ઘટે કે સિદ્ધ ભગવાનો તો આપણાથી દૂર ગયા છે. તેમને જાણવાનું કે ઝોળખવાનું આપણી પાસે કાંઈ સાધન નથી, સિવાય કે શ્રી અરિહંત ભગવાન અને તેમણે પ્રરૂપેલા આગમો. આ આખતમાં આપણા ઉપર ઉપકાર કેવળ અરિહંત ભગવાનોનો જ છે, તેથી અરિહંત ભગવાનને પ્રથમ નમસ્કાર કરવો તે યોગ્ય જ છે. વળી સિદ્ધ ભગવાન કૃતકૃત્ય થયેલા છે, અને અરિહંત ભગવાન હજી થવાના છે એ દલીલ ખતાવી તેમાં કાંઈ મહત્ત્વ સમજવું નથી. કૃતકૃત્યપણું તો પ્રાયઃ યજ્ઞેનું સમાન કહી શકાય, કેમકે અરિહંત ભગવાનો ચોક્કસ થોડા કાળમાં સિદ્ધ થવાના જ છે માટે જે પુર્વાનુપૂર્વીનો ક્રમ રાખવામાં આવેલો છે તે તદ્દન વ્યાજબી છે.

૧ જુઓ વિશેષાવશ્યક ગા. ૩૨૧૧, ૩૨૧૨

૨ જુઓ વિ. ગા. ગા. ૩૨૧૩ થી ૩૨૨૧

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[૧૧] [વર્ષ ૫]

આ ખુલાસો જોતાં એમાંથી ખીજી શંકા ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. આ ખુલાસામાં અરિહંત ભગવાનનો આપણા ઉપર સૌથી વિશેષ ઉપકાર થયેલો છે અને તેમનાં વચનોથી આપણે સિદ્ધભગવાનને ઝોળખી શક્યા છીએ, માટે તેઓને પ્રથમ નમસ્કાર કરવો જોઈએ, એવી દલીલ કરવામાં આવી છે. આ દલીલ આપણે કબૂલ કરવી જ જોઈએ. પણ તે કબૂલ કરતાં અરિહંત અને સિદ્ધ એ બે સંબંધમાં આપણું સમાધાન થાય છે, પણ ન્યારે આપણે પાંચે પરમેષ્ઠીનો વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે આપણને લાગે છે કે અરિહંત ભગવાનને પ્રથમ મૂકવામાં ભૂલ થયેલી જણાય છે. જેમ સિદ્ધભગવાન આપણને પ્રત્યક્ષ નથી, તેમ આજે તો અરિહંત અને સિદ્ધ એ બંનેને ઝોળખીએ છીએ તે પ્રતાપ આચાર્ય ભગવાનના ઉપદેશનો છે. જેને આચાર્ય ભગવાનનો ઉપદેશ આપણને ન મળ્યો હોત તો આપણે અરિહંત કે સિદ્ધ કોઈને જાણવા ભાગ્યશાળી થાત નહિ માટે જેના ઉપદેશથી જે જણાય તેનું પ્રાધાન્ય ગણવું અને ઈતરનો ગૌણભાવ ગણવો એ નિયમના એકાન્તિક પરિપાલન માટે પ્રથમ પદ આચાર્ય ભગવાનનું રાખવું જોઈએ. તેમ ન થાય તો અંગીકાર કરેલો નિયમ અનેકાન્તિક થઈ જશે. શ્રી ગૌતમ ભગવાન આદિ ગણુધર ભગવાનોને માટે આપણે કાંઈ બોલવાનું નથી. તેઓ તો સીધા અરિહંત ભગવાનના ઉપદેશથી જ સિદ્ધ વગેરેને જાણે છે. તેઓ ભક્ષે અરિહંતને પહેલાં મૂકે, પણ ગણુધરના શિષ્ય, પ્રશિષ્ય આદિ તો પોતપોતાના ગુરૂના ઉપદેશથી સિદ્ધ, તથા અરિહંત વગેરેને જાણે છે તેથી તેમને માટે અને આપણે માટે એ ક્રમ અજોર નહિ ગણાય.

બહારથી મનબૂત દેખાતી આ ખીજી દલીલ પણ પરિપૂર્ણ વિચાર કરતાં યોગ્ય સમગ્રઈ જાય છે. આચાર્યાદિ અરિહંતાદિનો ઉપદેશ કરે છે એ તો ખરું પણ તે ઉપદેશમાં એમનું પોતાનું કશું જ હોતું નથી. તેઓ તો અરિહંત ભગવાનોએ જે ઉપદેશનું છે તે જ કહી બતાવે છે. તેઓ સ્વતંત્રપણે કંઈ પણ ઉપદેશતા નથી. માટે અરિહંત ભગવાનને પ્રથમ નમસ્કાર કરવો તે યોગ્ય જ છે.

ઉપર એક દલીલ એવી કરી હતી કે નિષ્ક્રમણ કાળે અરિહંત ભગવાનો સિદ્ધ ભગવાનને નમસ્કાર કરીને સામાયિક કરે છે, તેથી સિદ્ધનું પદ પહેલું ગણાવવું જોઈએ. આ દલીલની સાથે આપણે આ વાત લક્ષમાં રાખવી જોઈએ કે તે વખતે અરિહંત ભગવાન છદ્મસ્થાવસ્થામાં હતા, તેમને કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયેલું ન હતું, એટલે જરૂર ગુણાધિક સિદ્ધ ભગવાનને નમસ્કાર કરે, પણ આપણે જે નમસ્કાર કરીએ છીએ તે છદ્મસ્થ તીર્થકરને નહીં, પણ જેમને કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયેલું છે અને જેઓ સિદ્ધ આદિ સર્વ વસ્તુઓને બતાવી ગયા છે, અને તેટલા કારણથી જેઓ સિદ્ધભગવાન કરતાં વિશેષ ઉપકારી છે તેવા કેવલો અરિહંત ભગવાનને કરીએ છીએ.

નમસ્કાર કરવાનું ક્રમ

૪ અનેક ઉપકારક ગુણોથી યુક્ત અરિહંતાદિ પરમેષ્ઠિ ભગવાનોને આ નમસ્કાર

૧. જુઓ વિ. આ. ગા. ૩૨૧૪
૨. જુઓ વિ. આ. ગા. ૩૨૧૭
૩. જુઓ વિ. આ. ગા. ૩૨૨૦
૪. જુઓ વિ. આ. ગા. ૩૨૨૨-૨૩

શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર-માહાત્મ્ય

અંક ૧] [૧૭]

સપ્રયોજન કરવામાં આવે છે અને એ નમસ્કારનું ફળ પણ અપૂર્વ છે. આપણે ઉપર ઉદ્દેશ્ય કરી ગયા છીએ કે જીવને સંસાર અટકવિમાં ભ્રમણ કરવાનું ખાસ એક જ કારણ છે. તે કારણ કર્મબંધન છે. એ કર્મબંધનથી મુક્ત થવાય તો આપણે ઉપર વર્ણવેલી સિદ્ધદશા પ્રાપ્ત કરી અનંત સુખના ભોક્તા થઈએ. મનુષ્ય જન્મ પામીને તેનું જો કાંઈ પણ સાર્થક કરવું હોય તો કર્મનાં બંધનો શિથિલ થાય અને છેવટે કર્મોનો સદંતર ક્ષય થાય તે માર્ગ લેવો ખાસ જરૂરી છે. આ પંચનમસ્કાર કરવાનું પ્રયોજન પણ એ જ છે. એનાથી કર્મક્ષય અને મંગલ થાય છે એમ જ્ઞાની ભગવંતો આપણા ઉપરની ઉપકાર યુદ્ધિથી આપણને જણાવી ગયા છે. ત્યારે કર્મક્ષય થાય ત્યારે આપણને આ ભવમાં અને પરભવમાં ઇચ્છિત ફળ મળી શકે એ આપણે સહેજે સમજી શકીએ છીએ. આ લોકમાં અર્થ, કામ, આરોગ્ય, લોકપ્રિયતા અને પુણ્યની પ્રાપ્તિ કરવા આપણે પંચ નમસ્કારથી ભાગ્યશાળી થઈએ છીએ, અને પરલોકમાં સિદ્ધિ, સ્વર્ગ, ઉત્તમ કુળ વગેરે આપણને પ્રાપ્ત થાય છે.

અહીં એવી શંકા ન કરવી કે અરિહંત તથા સિદ્ધ ભગવંતો વીતરાગ ભાવમાં હોવાથી કોપ કે પ્રસાદ કાંઈ કરી શકતા નથી, એમને તો પૂજક અને નિન્દક બંને સમાન છે, એટલે એમની પાસેથી કાંઈ મેળવવાની આશા રાખીએ તે તો આકાશ પુષ્પ જેવી જણાય. એ ભગવંતો વીતરાગ ભાવમાં છે એ વાત ખીલકુલ સાચી છે, અને એઓ કોઈને કાંઈ આપતા નથી અને કોઈનું કાંઈ લઈ લેતા નથી એ પણ ખરું. એઓ પૂજનું ફળ આપે છે એવું કોઈ કહેતું નથી. સર્વ જીવોને સુખ દુઃખ સ્વર્ગ નરકાદિરૂપ ફળ થાય છે તે પોતાના ધર્માધર્મ નિમિત્તથી જ થાય છે. તે ધર્મ અને અધર્મ જ્ઞાનાદિ ગુણોની પેઠે જીવના ગુણો છે, તેથી તે કોઈને આપી શકાય તેવા નથી, તેમ કોઈ પાસેથી લઈ શકાય તેમ પણ નથી. સર્વ શુભાશુભ ફળ સ્વકૃત જ છે. ધર્મ અને અધર્મ જીવના પોતાના શુભ અને અશુભ પરિણામથી જ થાય છે. અરિહંત ભગવાન વગેરેને કરવામાં આવતો નમસ્કાર પરિણામની વિશુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવામાં અચૂક કારણ છે, એનો એ સ્વભાવ જ છે. શ્રી ધર્મનાથ ભગવાનના સ્તવનમાં પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજ જણાવે છે કે “નારાગી સેવે કાંઈ હોવે, એમ મનમાં નવીઆણું; ફળે અચેતન પણ જેમ સુરમણી, તેમ તુમ ભક્તિ પ્રમાણું; થાશું પ્રેમ બંધ્યો છે રાજ નિર્વહિશો તો લેખે ” જેમ સેવા કરાતા ચિંતામણિ રત્નનો સેવકને મૂળ આપવાનો સ્વભાવ છે, તેમ નમસ્કાર કરાતા પરમેષ્ઠીનો પણ એ સ્વભાવ જ છે. આગળ ચાલતાં ઉપાધ્યાયજી જણાવે છે કે જેમ ચંદન સ્વભાવથી જ શીતલતા ઉત્પન્ન કરે છે, અને અગ્નિ શીતનો નાશ કરે છે, તેમ પ્રભુગુણ ઉપરનો પ્રેમ સ્વભાવથી જ સેવકનાં દુઃખ દૂર કરે છે. પરમેષ્ઠી નમસ્કારનો સ્વભાવ કહો કે પ્રભાવ કહો એવા પ્રકારનો છે કે જેથી નમસ્કાર કરનારને આ ભવમાં અને પરભવમાં ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે પરિણામની શુદ્ધતા કરાવી પુણ્યાનુબંધી પુણ્યનો સંચય કરાવી અનેક પ્રકારની સુખ સંપત્તિ અપાવી છેવટે મોક્ષ-સુખ મેળવી આપે છે.

[ચાલુ]

નિહ્નવવાદ

લેખક:-મુનિરાજ શ્રી. હુરંધરવિજયજી

જૈન સાહિત્યમાં અનેક તત્ત્વજ્ઞાનનાં ઝરણાઓ વહે છે, કે ત્યાં તત્ત્વજ્ઞાન પિપાસુઓ આવીને પોતાની પિપાસા શાન્ત કરે છે. એવા અનેક ઝરણાઓમાં ગણુધરવાદ અને નિહ્નવવાદ એ બે મહાન ઝરણાઓ છે. તેમાં ગણુધરવાદનો પ્રવાહ ચાલુ માર્ગમાં વહેતો હોવાથી તેનો લાભ અનેક આત્માઓને મળે છે, પરંતુ નિહ્નવવાદનો પ્રવાહ ચાલુ માર્ગમાં રહેતો નહિ હોવાને કારણે ઘણા જીવો તેથી વંચિત રહે છે, માટે નિહ્નવવાદનો પરિચય કરીને જનતાને તે વાદથી પરિચિત કરવાનો પ્રયાસ આ લેખમાં કરવામાં આવે છે.

તેમાં પ્રથમ ગણુધરવાદ અને નિહ્નવવાદની વિશેષતાઓ જાણવી જરૂરી છે.

ગણુધરવાદ

૧. શ્રી મહાવીરપ્રભુને કેવલજ્ઞાન થયા બાદ અપાપાપુરી (પાવાપુરી)માં પ્રભુ સમવ-સર્થા, તે સમયે ત્યાં ઇન્દ્રભૂતિ વગેરે વિપ્રો યજ્ઞ કરાવતા હતા, તેઓ શ્રી વીર પ્રભુની સાથે વાદ કરવા માટે આવ્યા, અને ચર્ચા સમાધાન થતાં તેઓ દીક્ષા લઈ ગણુધર બન્યા. તે ગણુધરવાદ.

૨. ગણુધરવાદમાં નાસ્તિકતાનો નિરાસ કરવામાં આવેલ છે.

૩. ગણુધરવાદની ઉત્પત્તિ વેદ વાક્યોના અર્થને અવલંબીને થઈ છે.

૪. ગણુધરવાદમાં આત્મા, પુણ્ય, પાપ, સ્વર્ગ, નરક વગેરે મૂલભૂત વિષયોની ચર્ચા છે.

૫. ગણુધરવાદ જૈનેતરની (બ્રાહ્મણોની) સાથે કરવામાં આવેલ છે.

૬. ગણુધરવાદમાં ઇન્દ્રભૂતિ વગેરેને પોતાની જાત માટે સર્વજ્ઞપણાનું અભિમાન હતું તે કારણે તેઓની શંકા ખીંજને કહેવામાં આવતી ન હતી એટલે ખીંજ જીવો બ્રમમાં પડતા ન હતા.

નિહ્નવવાદ

૧. શ્રી વીરપ્રભુના શાસનમાં થયેલ મુનિઓએ સ્વમતિ કદપનાએ માનેલા અને જૈન દર્શનને અસમત એવા સૂક્ષ્મ વિષયોની ચર્ચા, તે નિહ્નવવાદ.

૨. નિહ્નવવાદ જૈન તત્ત્વો વિષયક સૂક્ષ્મ વિચારોમાં અન્યથામતિનો નિરાસ કરી મિથ્યાત્વને હઠાવી સમ્યક્ત્વને નિર્મલ કરે છે.

૩. નિહ્નવવાદની ઉત્પત્તિ જૈન (આગમ) સૂત્રોને અવલંબીને થયેલ છે.

૪. નિહ્નવવાદમાં ક્રિયમાર્ગ કઠં (કરાતું છતું કરાણું) સઠ્ઠવપ્પસજીવ (સર્વ પ્રદેશમાં જીવ છે) વગેરે ગહન વિષયોને સ્પુટ કરવામાં આવ્યા છે.

निहववाद

अंक १] ————— [१६]

प. निहववाद पौतानी न साथेनो ऐटसे स्वदर्शनमां उत्पन्न थयेल मुनिओनी साथेनो न छे.

६. निहववादमां निहव थयेल साधुओने स्वमत स्थापवानी तीव्र मनोवृत्ति हती, ते कारणे तेओ पौतानो मत अनेक जवोने समजवता. तेथी अनेक जवो विभ्रममां पडता हता. निहववाद नखावतां पूर्वे निहववाद केने कहेवाय ते नखाववुं आवश्यक छे.

‘निहववाद’ शब्दनेो अर्थः—निहव^१ ऐटसे अपलाप करनार ऐटसे सत्य वस्तुनेो न अपलाप करे ते निहव कहेवाय. आ शब्दनेो समानार्थक शब्द अपहव छे. ते अपहव शब्दनुं लाववायक इप अपहव^२तुतिथी थाय छे. ते अपहव^२तुति शब्द साहित्यमां सारी रीते प्रसिद्ध छे अने तेनो अर्थ रूपाववुं ऐरो थाय छे. ऐ न प्रमाणे मिथ्या आग्रहथी सत्य वस्तुने रूपावनार ते निहव कहेवाय.

वाद ऐटसे कथा तत्त्वनिर्णयफलिका वादिप्रतिवादिनोः कथा वादः । जेथी तत्त्वनिर्णय थाय ऐरी वादिप्रतिवादिनी कथा ते वाद.

ऐटसे निहवोनी साथे तत्त्व विषयक निर्णय करवाने माटे थयेल वार्तालाप निहववाद कहेवाय.

निहवोनी संख्या अने टुक परिचय—श्री आवश्यक नियुक्तिमां निहवोनी संख्या सातनी अतावेस छे ते आ प्रमाणे—

१ २ ३ ४ ५ ६ ७
बहुरय, पपस, अव्वत्त, समुच्छ, दुग, तिग, अबद्धिआणं च ।
एएसि निग्गमणं, वोच्छामि जहानुपुव्वीए ॥

१. अडुस्त—जमालि—धरो कणे वस्तु उत्पन्न थाय छे, ऐवा वादना स्थापक, (अडुस्त) जमालि नामना प्रथम निहव श्री महावीर प्रभुना केवलज्ञान पछी यौद (१४) वर्षे आवसिन नगरीमां थया.

२. प्रदेश—तिष्यगुप्ताचार्य—आत्माना सर्व प्रदेशमां जवतव नहि मानता, छेव्वा प्रदेशमां न जवतव छे ऐम माननार (प्रदेश) तिष्यगुप्ताचार्य नामना भीम निहव श्री महावीरप्रभुना केवलज्ञान पछी सोण (१६) वर्षे ऋषलपुर नगरमां थया.

३. अव्यक्त—आषाढाचार्य (थी)—आ साधु छे के देव ऐम सद्दिग्ध मतिवाणा (अव्यक्त) आषाढाचार्य (थी) श्री वीरनिर्वाण पछी असे ने यौद वर्षे (२१४) श्वेतिका नगरीमां थया.

४. सामुच्छेदिक—अश्वभत्राचार्य—दरेक वस्तुओ क्षणे क्षणे नाश पावे छे ऐम

१ हनुंक—अपनयने—ऐ भीम गणुना नि पूर्वके हनु धातुथी कती अर्थ अच प्रत्यय लाववाथी निहनुते इति निहवः ऐम निहव शब्द अने छे.

શ્રી જેન સત્ય પ્રકાશ

[૨૦] _____ [વર્ષ ૫]

પરૂપનાર (સામુચ્છેદિક) અશ્વમિત્રાચાર્ય નામના ચોથા નિહ્નવ શ્રીવીરનિર્વાણ પછી બસોને વીશ વર્ષે (૨૨૦) મિથિલા નગરીમાં થયા.

૫. દ્વિક્રિય-ગંગાચાર્ય—એક જ સમયે એક આત્મા ઉપયોગવાળી બે ક્રિયા કરી શકે છે, એમ માનનાર (દ્વિક્રિય) ગંગાચાર્ય નામના પાંચમા નિહ્નવ શ્રી વીરનિર્વાણ પછી બસોને અઠ્ઠાવીસ વર્ષે (૨૨૮) ઉલ્લુકાતીર નામના નગરમાં થયા.

૬. ત્રિરાશિક-પદુલુકાચાર્ય—જીવ, અજીવ અને નોજીવ, એમ સર્વ વસ્તુમાં ત્રણ રાશિ છે એવા વાદના સ્થાપક (ત્રિરાશિક) પદુલુકાચાર્ય નામના છઠા નિહ્નવ શ્રી વીરનિર્વાણ પછી પાંચસોને ચાર (૫૦૪) વર્ષે અન્તરજિકા નગરીમાં થયા.

૭. અબદ્ધિક-ગોષ્ઠામાહિલ-સર્પ અને કાંચળાની જેમ જીવ અને કર્મનો સંબંધ છે, એમ પરૂપનાર (અબદ્ધિક) સ્થવિર ગોષ્ઠામાહિલ નામના સાતમા નિહ્નવ શ્રી વીરનિર્વાણ પછી પાંચસોને ચોરાશી (૫૮૪) વર્ષે દશપુર નામના નગરમાં થયા.

પ્રથમ નિહ્નવ-જમાલિ-નો પરિચય

ક્ષત્રિયકુટુંડ નામના નગરમાં જમાલિ નામના ક્ષત્રિય હતા કે જે મહાવીર ભગવાનની બહેન સુદર્શનાના પુત્ર હતા. શ્રી વીરપ્રભુની પુત્રી પ્રિયદર્શના તેમની પત્ની હતી, એકદા શ્રી વીર વિભુ વિચરતા વિચરતા ક્ષત્રિયકુટુંડ નગરમાં પધાર્યા (સમવસર્યા). તેમને વંદન કરવાને માટે જમાલિ સપરિવાર ત્યાં ગયા. પ્રભુની દેશનાથી તેમને વૈરાગ્ય થયો અને સંયમગ્રહણ કરવાની ઇચ્છાથી થેર જન્મને માતપિતાની આજ્ઞા લીધી. પછી વિશ્વ પ્રશંસનીય મહોત્સવ પૂર્વક પાંચસો (૫૦૦) ક્ષત્રિયો સાથે જમાલિએ શ્રી મહાવીર પ્રભુના હસ્તે દીક્ષા અંગીકાર કરી. તેમની સાથે તેમની પત્ની એટલે કે શ્રી મહાવીર પ્રભુની પુત્રી પ્રિયદર્શનાએ પણ એક હજાર સ્ત્રીઓ સાથે સંયમ ગ્રહણ કર્યું.

જમાલિનો શ્રી વીરપ્રભુથી જુદો વિહાર —તીવ્ર તપશ્ચર્યાના આચરણ સાથે જ્ઞાન ધ્યાનમાં આસકત એવા જમાલિ મુનિ શ્રી વીરપ્રભુની સાથે વિચરતા વિચરતા અનુક્રમે અગિયાર અંગૂના નાણકાર થયા. પછી શ્રી વીર ભગવાને તેમને પાંચસો સાધુ અને હજાર સાધ્વીઓના અધિપતિ બનાવ્યા. એક વખત તેમણે પ્રભુને વંદન કરીને બે હાથ જોડી પોતાના પરિવાર સાથે જુદો વિહાર કરવાની આજ્ઞા માગી. પ્રભુએ તેમાં લાભ ન દેખવાથી કંઈ પણ ઉત્તર આપ્યો નહિ અને માન ધારણ કર્યું. આથી ‘અન્નિ-વિદ્ધં અનુમતમ્’! એ ન્યાયે પ્રભુની અનુમતિ છે, એમ સમજી જમાલિ મુનિએ પોતાના પરિવાર સહિત પ્રભુ પાસેથી અન્ય સ્થળે વિચરવાને વિહાર કર્યો.

જમાલિને જ્વર અને શંકા—એક ગામથી બીજે ગામ એમ વિચરતાં વિચરતાં અનુક્રમે જમાલિ મુનિ આવરિત નગરીમાં પહોંચ્યા. ત્યાં તેમણે કોષ્ટક નામના ઉદ્યાનમાં સ્થિરતા કરી. એકદા તેમને અન્તપ્રાન્તાશન વડે (ઉજ્જવજ્વર) ગરમ તાવ આવ્યો, અને તાવનું જ્વર વધતું ગયું. તે એટલું બધું વધ્યું કે તે એસવાને માટે પણ અશક્ત બન્યા, અને સાધુઓને આજ્ઞા કરી કે—મુનિઓ! મારે માટે સંચારો કરો! સાધુઓ સંચારો કરતા હતા. અહીં તેમને તાવનું જ્વર વધતું હતું. એક ક્ષણ પણ દિવસ જોટલી લાગતી

નિહવવાદ

અંક ૧] _____ [૨૧]

હતી. સુવાની એકદમ ઉત્સુકતા હતી, એટલે તેમણે મુનિઓને પૂછ્યું કે સંથારો કર્યો કે નહિં. મુનિઓએ ઉત્તર આપ્યો કે સંથારો કરાય છે. થોડા સમય પછી ફરી પૂછ્યું, ફરી પણ એ જ ઉત્તર મળ્યો. એમ વારંવાર પૂછતાં તે જ ઉત્તર મળતો કે હજુ સંથારો કર્યો નથી પણ કરાય છે. આવા ઉત્તરથી જમાલિ મુનિ સમ્યક્ત્વથી ચલિત થયા અને શંકા કરવા લાગ્યા કે પ્રભુ મહાવીરે કહ્યું છે—“**ચલમાણે ચલિષ, ઉદીરિઝ્જમાણે ઉદીરિષ, જાવ નિઝ્જરિઝ્જમાણે નિઝ્જિજ્જણે**” (ચલાતું છતું ચાલ્યું, ઉદિરણા કરાતું છતું ઉદિયું અને નિર્જરા કરાતું છતું નિર્જરું એમ સર્વ આખતમાં) તે અસત્ય છે. કારણ કે આ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે કે જેમ આ સંથારો કરાતો છતાં કરાયો નથી એમ કહેવાય છે, પણ કરાયો છે એમ કહેવાતું નથી, એ પ્રમાણે ચલાતું હોય ત્યારે ચાલ્યું નથી, ઉદિરાતું હોય ત્યારે ઉદિયું નથી અને નિર્જરાતું હોય ત્યારે નિર્જરું નથી એમ કહેવું જોઈએ, તેથી ભગવાન વીરપ્રભુએ કહ્યું છે તે અસત્ય છે.

મુનિઓ પ્રત્યે જમાલિતું કથન— ઉપર પ્રમાણે મનમાં નિશ્ચય કર્યા પછી જમાલિ મુનિ સાધુઓને જોલાવી તેમને પોતાનો વાદ આ પ્રમાણે સમજાવવા લાગ્યા— મુનિઓ ! શ્રી મહાવીરપ્રભુ કહે છે કે **ક્રિયમાણં કલં** (કરાતું હોય તે કરાયું) કહેવાય વગેરે, તે અસત્ય છે. કારણ કે સર્વ પ્રમાણો કરતાં બલવત્તર પ્રમાણુ પ્રત્યક્ષ છે, માટે જ કોઈ કહે કે અગ્નિ શીતલ છે, પણ તે માનવામાં આવે નહિ, કારણ કે પ્રત્યક્ષથી સિદ્ધ છે કે અગ્નિ શીતલ નથી પણ હજુ છે, એ પ્રમાણે પ્રત્યક્ષથી સિદ્ધ છે કે—કરાતું હોય તે કયું કહેવાય નહિ. વળી તેઓ મહાન છે માટે સત્ય જ કહે તેમ પણ મનાય નહિ. કારણ કે—**મહાન્તોઽપિ સ્વલન્તિ હિ** મહાન પુરુષો પણ સ્ખલનાને પામે છે, મારે જે સંગીન હોય તે જ માનવું જોઈએ. વળી તમે પણ વ્યવહાર કરો છો કે સંથારો કરાતો હતો છતાં કર્યો છે એમ ન કહેતાં કરાય છે ! એ પ્રમાણે ચલાતું હોય તે ચલાય છે એમ કહેવાય, પણ ચલાયું એમ કહેવાય નહિ.

મુનિઓના વિભાગ—ઉપર પ્રમાણે જમાલિ મુનિતું કથન સાંભળીને કેટલાક મુનિઓ તેમની શરમથી, કેટલાક મંદ બુદ્ધિથી, કેટલાક અમુક માને છે માટે—એમ જમાલિની સાથે રહ્યા, પરંતુ જે સ્થવિર હતા, અચલ શ્રદ્ધાવાળા હતા અને વિનયવાળા હતા, તેઓ જમાલિની સાથે ન ભળતા વિનયપૂર્વક આ પ્રમાણે પૂછવા લાગ્યા. (ચાલુ)

અડધું મૂલ્ય

ભ. મહાવીરસ્વામીનું ત્રિરંગી ચિત્ર

આઠ આનાના બદલે ચાર આના

[ટપાલ ખર્ચનો દોઢ આનો વધુ]

આજે જ મંગાવો

પરમઆહર્ત કે પરમમાહેશ્વર ?

લેખક—શ્રીચુત મોહનલાલ દીપચંદ ચૌકસી

હાલમાં મહારાજા કુમારપાળ જ્ઞૈનધર્મી નહોતા પણ પોતાના પૂર્વજ્ઞેની માફક શૈવધર્મને માન આપનારા હતા, એવું પુસ્તકાર કરવા સારૂ કીક ઊહાપોહ જન્મ્યો છે. એ સંબંધમાં પ્રભાસપાટણના શાસ્ત્રી હરિશંકર પ્રભાશંકરે એક લાંબો લેખ કાર્પાસ ગુજરાતી સભાના ત્રિમાસિકમાં લખ્યો છે. વળી એ સભા તરફથી ‘પરમમાહેશ્વર રાજા કુમારપાળ’ એ નામથી ઉક્ત લેખ એક જુદી પુસ્તિકા આકારે પ્રગટ કરવામાં આવેલ છે.

શાસ્ત્રી મહાશયે સોમનાથ મંદિરની એક પ્રશસ્તિ પરથી રાજવી કુમારપાળ પરમમાહેશ્વર જ હતો અને ઉક્ત મંદિરના આચાર્ય ભાવપ્રહરપતિ એક મહાન્ વિદ્વાન હતા એવું પુસ્તકાર કરવા યત્ન સેવ્યો છે. એ સારૂ કેટલાંક છુટાછવાયાં તાત્ત્વપત્રો અને મહાકાળી મંદિરના લેખને આગળ ધરવામાં આવેલ છે. જો કે એ સંબંધમાં સચોટ રહ્યા આપવાનું કાર્ય તો પુરાતત્ત્વકોવિદોનું અને ઇતિહાસ સર્ગકાનું છે, છતાં મારી સામાન્ય પ્રજાથી આબુધે લખાણ વાંચતાં જે કેટલીક અસંગતતા જણાય છે તે દર્શાવવાનો પ્રયાસ કરવો ઉચિત ધારૂં છે.

આખો લેખ વાંચતાં મગજ પર એક જ છાપ પાડવાનો લેખકનો આશય જણાય છે કે—પ્રશસ્તિ ને તાત્ત્વલેખના આધારે કુમારપાળ રાજા પરમમાહેશ્વર જ હતા, અને સોમનાથ મંદિરનો ઉદ્ધાર તેમણે ભાવપ્રહરપતિની પ્રેરણાથી જ કર્યો હતો. વળી એ આચાર્ય એટલા પ્રખર વિદ્વાન હતા કે તેમની સામે શ્રીમદ્ હેમચંદ્રસૂરિ પણ પરાજ્ય પામ્યા હતા. અને જ્ઞૈન પ્રબંધકારોએ જે જે વાતો શ્રીહેમચંદ્રસૂરિના નામે ચઢાવી છે તે સર્વ જ્ઞૈન ધર્મનો પ્રભાવ દર્શાવવાના સાંપ્રદાયિક મોહથી ઉભી કરેલી છે!

શાસ્ત્રી મહાશયના મતે પ્રબંધચિંતામણિકાર શ્રી મેરુતુંગસૂરિ અને કુમારપાળ પ્રબંધના કર્તા શ્રી જિનમંડનગણિનાં લખાણોમાં કેટલેક સ્થળે જુદી જુદી વિગતો આત્રેખાયેલી છે એટલે ઉભયનાં લખાણ પર પૂરતું વજન મૂકવું ભૂલભર્યું છે! તેમને શ્રી હેમચંદ્રસૂરિની વિદ્વતા, યશકીર્તિ અને જૂપ કુમારપાળ પરની પ્રાભાવિકતા એટલી હદે ખૂંચે છે કે તેથી કોઈ પણ જાતના આધાર વિના ‘શ્રી હેમચંદ્રસૂરિ પ્રભાસપાટણ આવ્યા જ નથી,’ ‘સ્થંભતીર્થમાં શ્રી હેમચંદ્રસૂરિએ કુમારપાળનું ભવિષ્ય કહ્યું જ નથી’ અને ‘જે કંઈ લખાણ પ્રબંધ કે ચરિત્રકારોએ આલેખ્યું છે તે કેવળ પોતાના ધર્મની પ્રભાવના કરવાના ઇરાદાથી જ છે’ એવાં અનુમાનો કરવા તેઓ દોરાયા છે.

એક તરફ વિચાર કરતાં જણાયા વગર નહીં રહે કે જો જ્ઞૈન શ્રમણોએ પોતાની કૃતિઓમાં કેવળ ઐતિહાસિક દૃષ્ટિથી નહિ પણ સાહિત્ય સર્જનને પ્રવાહ નવપદ્ધવિત રાખવાના ઇરાદાથી આવી જાતના અંથોની સંકલના ન કરી હોત તો આજે એ દ્વારા ગૂજરાતના ઇતિહાસના જે અંકોડા મેળવવાના મળે છે એમાંનું કંઈ પણ હોત નહીં! અર્થાત્ ગુજરાતમાં થઈ ગયેલા—રાજવીઓ, તેમજ પ્રજાનાં જુદાં જુદાં અંગો અને

પરમઆર્હત કે પરમમાહેશ્વર

અંક ૧] [૨૩]

અન્ય રીતરિવાજો સખધી જે સામગ્રી ઉપલબ્ધ થઈ શકી છે એ જોઈને શ્રમણોનાં પ્રયત્નો, ચરિત્રો કે રાસાને આભારી છે. અરે, એક જોઈનેતર વિદ્વાન સાહિત્યકારે તો એટલે સુધી લખ્યું છે કે ગૂજરાતના ઇતિહાસમાંથી શ્રીમદ્ હેમચંદ્રને ખસેડી લ્યો તો--અગર તેઓશ્રીની પ્રભાવપૂર્ણને ચમત્કારી કૃતિઓને આવું પર રાખો તો-- પછી કંઈ જ રહેતું નથી !

મહારાજ કુમારપાળ ચુસ્ત જોઈનેધર્મી હતા. તેમજ તેમના રાજ્ય દરબારમાં જોઈને મંત્રીઓનું વધારે જોર હતું અને એ સમયે અહિંસાનું ગૌરવ એટલી હદે વધારી દેવામાં આવ્યું હતું કે ત્યારથી ક્ષાત્રવૃત્તિ ને ક્ષાત્રતેજ ઘસાઇ ગયાં ! પ્રજ્ઞમાંથી લડાયક વૃત્તિ મરી ગઈ ! વણિકશાહી દયામાં ડરપોકતા ઘૂસી ગઈ અને તેથી જ ત્યાર પછીના થોડા સમયમાં ગુજરાત પરાધિનતાની શુંખલામાં જકડાયું !--આ જ્ઞાતનાં લખાણો એક કરતાં વધુ સાક્ષરોનાં થયાં છે, એટલું જ નહિ પણ અણહિલપુરનો અસ્ત કિંવા લડાયક વૃત્તિની તંગાશનો ટોપલો અહિંસાને શિરે ચઢાવી એ માટે કારણભૂત મહારાજ કુમારપાળ અને તેમના જોઈને મંત્રીઓ તેમજ જોઈને પ્રજ્ઞને લેખવામાં આવે છે ! આ જ્ઞાતની જ્રમમૂલક માન્યતા પ્રસારવવામાં જોઈનેતર લેખકોની જે સંખ્યા દષ્ટિગોચર થાય છે એમાં પંકાયેલા સાક્ષરો અને ઘણા ખરા જ્ઞાતિએ દિજ મહાશયો છે. જગત મશહુર કરણધેસો અને મંત્રી માધવનો પ્રસંગ કે જે ગુજરાતના પતનનો ખાસ ખનાવ છે એને ઢાંકવા ને જોઈનેની દયાને ઉતારી પાડવા ઓછા પ્રયાસો નથી સેવાયા ! વળી દિજ લેખકોનો આ પ્રયાસ કંઈ નવો પણ નથી. એનાં મૂળ તો કેંડ અણહિલપુરની ગાદીનાં મંડાણ થયાં ત્યારથી જણાઈ આવે છે. ફાયર્સ સાહેબની રાસમાળામાં પણ એવી ટિપ્પણી કરવામાં આવી છે કે શીલગુણસૂરિ નામના યતિએ ગર્ભવતી રૂપસુન્દરીને આશ્રય આપ્યો હતો એ વાત જોઈને શ્રમણોએ ઉપજવી કહાડી છે ! આજે પણ પાટણમાં શ્રી પંચાસરા પાર્શ્વનાથના દેવાલયમાં શ્રી શીલગુણસૂરિ તથા વનરાજની એ વેળાનો ઉપકાર સંભારી મૂકવામાં આવેલ મૂર્તિઓ મોજુદ છતાં અને જોઈને ગ્રંથોમાં એ વાતની સત્યતાના સંબંધમાં સંખ્યાબંધ લખાણ છતાં એનો અપલાપ કરનારાં અનુમાનો ખડા કરવામાં આવે છે. એ ઉપરથી તો એક જ સાર ખેંચાય કે એની પાછળ સાંપ્રદાયિકતા ડાકીણી ડાકલા વગાડી રહી છે.

‘પ્રબંધચિંતામણિ’માં કે અન્ય જોઈને ગ્રંથોમાં આવેલ અન્ય ખાખતો-સોમનાથ કે શૈવ ધર્મનો પ્રભાવ સૂચવતાં અન્ય વૃત્તાન્તો--જરૂર શાસ્ત્રીજી અને એમના જેવા ખીજ લેખકોના ગળે ઉતરે છે; ફક્ત વાત ગળે ઉતરતી ત્યારે અટકે છે કે જ્યારે એ લેખક કંઈ જોઈનેધર્મની પ્રભાવનાની કિંવા કોઈ જોઈનેધર્મી રાજની વાત કરે છે !

જોઈનેતર લેખકો શ્રમણ સંસ્કૃતિનો અભ્યાસ યથાર્થ રીતે કરશે તો જણાશે કે જોઈને-ધર્મી સાધુઓને ઇરાદાપૂર્વક જોડું ચિત્રણ કરવાનો કંઈ હેતુ નથી હોતો. ખાકી જુદા જુદા પ્રદેશમાં પગપાળા વિચરવાને તેમનો આચાર હોવાથી તેઓના સર્જનમાં જુદા જુદા પ્રદેશમાં ચાલતી કિવદન્તિઓ સહજ સ્થાન પામે એટલે એમાં કેટલીકવાર વિરોધાભાસ જેવું કે માન્યતા ફેર જેવું કે અતિશયોક્તિ જેવું જણાય, આમ છતાં વિના સંકોચે કહેવું જોઈએ

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[૨૪]

[૧૫૫]

કે એ સામગ્રીના સદ્ભાવે જ ગૂજરાતના ઇતિહાસનું યથાર્થિત ચણુતર થયું છે, અને એ વાત નિષ્પક્ષપાતપણે સંખ્યાબંધ પ્રસિદ્ધ જૈનેતર સાક્ષરોએ સ્વમુખે જાહેર કરી છે.

ન્યારથી મહાત્મા ગાંધીજીએ અહિંસામાં રહેલી અમાપ શક્તિનું હિંદને અને જગતને ભાન કરાવ્યું અને એ હથિયાર કાયરનું નહિ પણ શૂરાનું છે એવું દલીલપુરસ્સર સાબીત કરી દેખાડ્યું ત્યારથી ગૂજરાતના રાજવીઓમાં મહારાજા કુમારપાળનું સ્થાન એર દીપી ઉડ્યું. એથી શ્રીમદ્ હેમચંદ્રસૂરિની પ્રતિભા કોઈ જુદી જ નજરે દુનિયાને દેખાવા માંડી. કાયર બેખાતા ને ભાજખાઉ વાણિયા તરીકે ટીકા પામતા જૈન મંત્રીશ્વરો મુંગલ, ઉદાયન કે શાંતુ મહેતાનાં વૃતાન્તો અને તેઓએ દર્શાવેલી વીરતાનાં ઉદાહરણો પ્રસિદ્ધિ પામ્યાં ત્યારે ધરાદા પૂર્વક ઓઢાડેલો ગુજરાતના પતનનો પડદો ચીરાઈ ગયો, અને જગતના પ્રાણ વર્ગની નજરે જૈનોની અહિંસા કોઈ જુદા જ સ્વાંગમાં ચઢી. એ કોઈ નમાલાની શક્તિહીનતાથી નથી આગળ આવી પણ એ પાછળ તે ક્ષત્રિય કુલાવતંસોનો સળંગ અને ગારવવતો ઇતિહાસ છે એમ જગતે જાણ્યું.

શ્રી મહાવીરદેવની અહિંસા તે કોઈ જ્વલંત વસ્તુ છે. શ્રીમદ્ હેમચંદ્રસૂરિની પ્રતિભા સાચે જ અનેખી ભાત પાડે છે અને મહારાજા કુમારપાળનું રાજ્ય એના અનુપમ દાખલા રૂપ છે. એમના રાજ્યકાળના પ્રત્યેક ખનાવો પર વિચાર કરતાં, એમણે આદરેલા દરેક સુધારા પર ધ્યાન આપતાં માત્ર જૈનો જ નહિં પણ જૈનેતરોને પણ કહેવું પડે તેમ છે કે તે એક સાચો જૈન રાજવી હતો. પક્ષપાતના ચક્ષુષા ઉતારી તેનો આખો રાજ્યકાળ જોવામાં આવે તો એ માહેશ્વરી હતો એમ કહેનાર પણ એને સાચા આર્હત તરીકે જોઈ શકે તેમ છે. જરૂર છે માત્ર સાંપ્રદાયિકતાના ચક્ષુષા ઉતારી યથાર્થ તોલન કરવાની!

અખંધચિંતામણિમાં એવી સંખ્યાબંધ નોંધો છે કે જે ઉપરથી શૈવધર્મનો પ્રભાવ જણાઈ આવે. જે મેરુતુંગસૂરિને કેવળ જૈનધર્મની જ યશોગાથા ગાવી હતી તેઓ આ વાત શા સાર પોતાના ગ્રંથમાં લખત? હેમચંદ્રસૂરિની વિદ્વત્તા અને ચમત્કારી શક્તિ માટે એમની કૃતિઓ જ સાક્ષી પૂરે તેમ છે. એ સામે જે ભાવબૃહસ્પતિનાં નામે શાસ્ત્રી મહાશય ગણુગણી ઉઠે છે તેમની એકાદ કૃતિ તે રજુ કરે! જે ભાવબૃહસ્પતિજી પ્રખર વિદ્વાન હતા અને અન્યને વાદમાં જીતવાની શક્તિ ધરાવતા હતા તે શા માટે એ સંખંધી એકાદ નોંધ સરખી પણ નથી મળતી? કેવળ પ્રશસ્તિ કે જે તેમની જ પ્રેરણાથી તૈયાર કરાઈ હોય, તેના જોરે કૂદવું એ વ્યાજબી કેમ ગણુાય? ક્યાં પ્રશસ્તિઓમાં મરજી માફક વિશેષણો નથી લગાડવામાં આવતાં? એવી તે જૈન દેવાલયોમાંથી સંખ્યાબંધ પ્રશસ્તિઓ મળી શકે તેમ છે કે જેમાં પરમાર્હત કુમારપાળ મહારાજાના રાજ્યકાળનો ઉલ્લેખ કરાયો હોય.

એટલું નિશ્ચિત છે કે મહારાજા કુમારપાળ શરૂઆતમાં પોતાના પૂર્વજોની માફક માહેશ્વર-શૈવધર્મી હતા, પણ શ્રીમદ્ હેમચંદ્રસૂરિજીના ઉપકાર હેઠળ આવ્યા પછી અને તેઓશ્રીની મીઠી વાણી સાંભળ્યા-જૈનધર્મનાં ઉમદાં તત્ત્વો સમજ્યા-પછી આર્હત દર્શન

[અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૨૫ માં]

મારવાડનું એક વખતનું અતિ જહોજલાલ તીર્થ

રાણકપુર

લેખક

શ્રીગુત મોહનલાલ ઠોટાલાલ ખોરસદવાળા

ત્રૈલોક દીપક દેહરો જાત્રા કરો રે, રાણકપુર રીસહેસર-તીરથ તે નમું રે.

—શ્રી સમયસુંદર (ખરતગચ્છ)

‘રાજાનો દ્વલ્લે સૌખ્ય’ એ વાક્યના આઠ લાખ અર્થોવાળું અષ્ટલક્ષી પુસ્તક લખી અકબર અને તેના પુત્ર જહાંગીર પાદશાહેને કાવ્યરસના અમતકારથી ખુશ કરનાર શ્રી સમયસુંદરે જેની યાત્રા કરી આ શબ્દ ઉપયુક્ત કાવ્યમાં ઉતાર્યા છે, એ ત્રિલોકદીપક દેવળ ધરાવનાર શ્રી રાણકપુરજી તીર્થ મુખ્યથી અજમેર જતી રેલ્વે લાઇનના ફાલના સ્ટેશનથી ૧૭ મૈલ પર એક ગાઠ જંગલમાં છે. ફાલના મુખ્યથી ૪૮૭ મૈલ અને અમદાવાદથી ૧૭૮ મૈલ ઉત્તરે અને અજમેરથી ૧૨૮ મૈલ દક્ષિણે એટલે ઉ. અક્ષાંશ ૨૫ અને પૂર્વ રેખાંશ ૭૩૧ લગભગ પર છે.

અરવલી પહાડની હાર વચ્ચે આવેલ રાણકપુર શહેરમાં વિક્રમના ૧૫મા શતકના આરંભમાં ૧૮૦૦ એસવાલ શ્વ. જ્ઞેનનાં ઘર હતાં. એ મેવાડ મેદપાટ અને મારવાડની સરહદ પર આવેલું અગત્યનું વેપારી અને રાજકીય સ્થળ હતું. તેની ચડતીના સમયમાં, જેમ લંડન શહેર વચ્ચે ટેમ્સ નદી વહે છે તેમ હાલમાં આ પ્રસિદ્ધ જિનાલય પાસે વહેતી મગઈ નદી (જે સાદરી પાસે સુકલી નદીને મળે છે) શહેર વચ્ચે વહેતી હતી. ત્યાંના ડુંગરો કોઇ શાંત જ્વાળામુખીના અવશેષો છે. તેના ઉપદ્રવથી થતા ઉલ્કાપાતોથી, ભૂકંપોથી તથા રાજ્યની સરહદ પર આવેલું હોવાથી, વિરોધી રાજ્યોનાં આક્રમણોથી તે શહેર તૂટ્યું, એમ સ્પષ્ટ કહેવાય તેવું છે.

[પૃષ્ઠ ૨૪ માનું અનુસંધાન]

પ્રતિ આકર્ષાયા અને જેમ જેમ એમાં ઊંડા ઉતરતા ગયા તેમ તેમ ચુસ્ત બન્યા. આમ જતાં તેમણે અન્ય ધર્મો પર કોઈ જાતનો જુલમ દાખવ્યાનો એક પણ દાખલો નહીં જડે. એમાં જ જ્ઞેનધર્મનાં ઉદાર તત્ત્વોની ખુબી સમાઈ છે.

ગુજરાતની ગાદી પર વનરાજ્યથી માંડી કુમારપાળ સુધીના રાજાઓ ભલે પોતે ગમે તે ધર્મ પાળતા હશે પણ અન્ય ધર્મો પર સમભાવ ધરનારા જ પુરવાર થયા છે. અહિં-સાની જે કાળે ટીકા થતી હતી એ વેળા શાસ્ત્રી મહાશય કે એમના જેવા ખીજા લેખકો કેમ મૌન હતા? અને અત્યારે માત્ર એક જ પ્રશસ્તિના જોરે પરમાર્હત મહારાજા કુમાર-પાળને ‘પરમ માહેશ્વર બનાવવા કયા કારણે કટિબદ્ધ થયા છે? તેમાં ‘જેટલું સાઈને સુંદર એટલું અમાઈ’ એ ભાવ તો નથી ને?

જ્ઞેન સમાજે જાગૃત થઈ, એના અભ્યાસી વર્ગે કમર કસી, પ્રાચીન સાહિત્ય અને પુરાતત્ત્વના વિષયમાં રસ લઈ, આવી જાતના ઊદ્ધાપોહ પર પ્રકાશ ફેંકવાની પણ આવી ચુકી છે.

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[૨૧] ————— [વર્ષ ૫]

એની સારી આબાદી વિક્રમના પંદરમાથી સત્તરમા સૈકા સુધી હતી. એ સમયમાં હાલમાં શિરાહી રાજ્યમાં આવેલા નાંદીયા (જેમાં મહાવૈર સ્વામીની જીવિત સ્વામીના નામથી ઝોળખાતી પ્રતિમાવાળું) આવન જિનાલય દહેરું છે તે) નંદિવર્ધનપુર ગામના પ્રાગ્વાટ વણિક માંગણુના પુત્ર કુરપાલ ને કામલદે સ્ત્રીથી થએલ રત્નાશાહ અને ધરણુ (ધન્ના) શાહ પુત્રો હતા. તેમાંના ધરણુ શાહને ધારલદે નામની પત્નીથી જન્મ, જવડ આદિ પુત્રો હતા. એ ધરણુશાહ ન્યારે નાની ઉમરના હતા ત્યારે એક વખત ખેતરમાં ઘાસની ગંજ કરતાં જમવા માટે માતાપિતાએ કહ્યું ત્યારે તેમણે 'શિખર કરી લઉં' એમ કહેલું, તેથી માબાપે એના માટે એ ઉચ્ચ શબ્દો સાંભળી ઊંચી આશા સેવેલી. છેવટે એણે નંદિવર્ધનપુરના પહાડી કિલ્લામાં એ સમયે વેપારની મંદીના કારણે, દેશાવરમાં વંપાર ખેડી કરેડોનું ધન ઉપાર્જન કર્યું. પછી ઉત્કટ ધાર્મિક ભાવનાથી તેણે, સ્વપ્નમાં જોએલ નલિનીગુદમ વિમાન જેવું મંદિર અંધાવવાની ઇચ્છાથી ઘણા સોમપુરા અને ખીજ દેશાવરોના પ્રખ્યાત શિલ્પકારોને બોલાવી સ્વપ્નમાં જોએલ મંદિર બનાવવાની વાત કહી. પણ સ્વપ્નની વાતથી નકશો કરવામાં (મૂળરાજ સોલંકીના સિદ્ધપુરના રૂદ્રમાળની જેમ) ઘણાએ નિષ્ફળ નીવડયા. ત્યારે ભોગા થએલા શિલ્પીમાંથી કોઇએ, 'આ મેલાધેલા જેવા દેખાતા દેખાક શિલ્પી તમારી ઇચ્છા મુજબનું મંદિર આંધી આપશે' એમ કહ્યું. છતાં એથી કોઇ ન કરતાં તેમણે એ દેખાકને સૂત્રધાર બનાવવાની ઇચ્છાથી નકશો અને ચિત્ર બનાવવા કહ્યું. તેણે ખીજ શિલ્પીઓની હાજરીમાં જ આડી ઉભી લીટીઓ દોરવા માંડી, પણ તેથી તે સાચે જ સ્વપ્નમાં જોએલ જિનપ્રાસાદનું ચિત્ર અને નકશો તૈયાર થયાં. આથી ધરણુશાહે આનંદિત થઈ તેમને જ સૂત્રધારપદે સ્થાપી મંદિર અંધાવવાનું નક્કી કર્યું.

પણ તેવામાં પુત્રવધૂથી ઘીના કુલ્લામાંથી ઘી કાઢતાં એકાદ ટીપું જમીન પર પડતાં ધરણુશાહે તે ટીપું તરત જ જોડા ઉપર લૂંછી લીધું. પુત્રવધૂએ તે જોયું અને તેણે એ વાત એ શિલ્પકારને કહી પોતાના સસરાની કૃપણતા વ્યકત કરી. તેથી એ સૂત્ર શિલ્પીએ એ શેઠની ઉદારતાનું પારખું જોવા કહ્યું— "આપ જે જિનાલય અંધાવવા ચાહો છો તેના પાયા ચાંદી સોનાના રસથી જ પુરાવા જોઈએ." ધરણુશાહ એટલામાં જ સર્વ બાના સમજી ગયા, અને કંઈ પણ ઉદ્વેગ વિના તેમ કરવા માટે ચાંદી સોનાના ટગ હાજર કર્યાં. આથી એ શિલ્પીને વિશ્વાસ આવ્યો અને પુત્રવધૂ પણ સમજી ગઈ કે "એક ટીપું પણ ખીન ઉપયોગી જવું જોઈએ નહિ અને ઉપયોગ માટે સમસ્તનો ભોગ આપવા તૈયાર રહેવું."

વિ. સં. ૧૪૨૩ ના આસો સુ. ૮ ના દિવસે આ મંદીરનું ખાત મુહૂર્ત કરી, નાના મોટા બધા શિલ્પીઓને ખૂશ કર્યાં (હાલમાં પણ ત્યાં આસો સુ. ૮ મેળો ભરાય છે.) ૬૩ વર્ષના શ્રમથી મોટા ધુમટ અને ચાર મોટા દ્વારવાળું સમચતુષ્કોણકૃતિ પણ માળનું દેવળ તૈયાર થતાં બૃહત્ તપાગચ્છીય શ્રી સોમસુદરસરિને ગુજરાતમાંથી આમંત્રી સં. ૧૪૯૬ ના ફાગણ વદ ૧૦ (મારવાડી ચૈત્ર વદ ૧૦) ના શુભ મુહૂર્તે પ્રથમ તીર્થ-કર આદિનાથ સ્વામીની યોમુખ પ્રતિમાઓ ત્રણે માળમાં સ્થાપન કરી. એ પછી ઇંડરના

રાણપુર

અંક ૧] [૨૭]

ગુણરાજ સાથે (ચિતોડમાં શિંગર ચાવડી નામનું હાલમાં ખંડિએર જિનાલય હયાત છે તે અંધાવનાર) ચિતોડના કુંભકર્ણુ રાણાના વેલાક ભંડારી અને ધર્મસિંહ એમ ત્રણ જણ સંઘ લઈને વિ. સં. ૧૫૦૫ માં અહીં આવેલા. વેલાક અને ધર્મસિંહે યોગમની ચોરાસીમાંની ૮૨ દરેરીઓનાં શિખરો અંધાવ્યાં. ધરણ્યાશાહે ચોરાસી ભૂમિ મંદિરો તૈયાર કરાવેલાં હતાં, પણ દહેરીઓ ઉપર્યુક્ત સંઘપતિઓએ કરાવેલી. ધરણ્યાશાહને ૬૯ લાખ સોનેયાનો ખર્ચ થયેલો. ત્રેસઠ વર્ષ સુધી એ મંદિરનું આંધકામ ચાલ્યું ત્યાં સુધી એ ભાગ્યશાળી ધરણ્યાશાહ હયાત જ હતા-એટલું દીર્ઘ આયુષ્ય એમણે ભોગવેલું. એ અગાઉ પણ સુમારે ૪૦ વર્ષની ઉંમર બન પ્રાપ્તિમાં વ્યતીત થયેલી હાલ જોઈએ એ હિસાબે અનુમાનથી સં. ૧૩૮૩ ની આસપાસમાં તેમનો જન્મ થયેલો હશે.

વિધર્મીઓના હુમલા સમયે મૂર્તિખંડન થાય ત્યારે એ સ્થાને ખીજી પ્રતિમા સ્થાપન કરી શકાય તથા એ પ્રતિમાઓને એવા સમયે છુપાવી શકાય તે માટે એમણે ભૂમિમંદિરોની યોજના ઘણી જ દીર્ઘ દષ્ટિ વાપરીને કરેલી હતી. એ મંદિર સં. ૧૫૦૫ સુધીમાં પૂર્ણ ન થયું અને પોતાનું અવસાન નજીક છે એમ જાણી તેમણે મોટા ભાઈ રતનાશાહની રતનાદે સ્ત્રીથી થયેલા લાખા, મળ, સોના અને સાલિંગ તથા સાલિંગના પુત્ર સહસા (જેને ભાળવાના સુલતાન આસુદીને મહામંત્રી બનાવેલ તે) તથા પોતાના પુત્ર જગનને જાવડાદિને ભેગા કરી કહ્યું કે 'આ મંદિર પૂર્ણ થયું નથી, તેથી મારા આત્માને શાંતિ નથી થતી.' તે સાંભળી તેમણે વચન આપ્યું કે 'જ્યાં સુધી આ જિનાલયનું પૂર્ણ આંધકામ ન થાય ત્યાં સુધી સુવર્ણપાત્રમાં અમો તથા અમારા વારસો જન્મશે નહિ અને પગમાં સુવર્ણાલંકાર પહેરશે નહિ.' અત્યારે (સં. ૧૯૯૩ સુધી) પણ તે દહેરીઓ અધૂરી છે એટલે કે તેનાં શિખર થયેલ નથી. તેમના વારસોમાં જગનલાલભાઈ વગેરે છે તે તે સ્થળથી દરીક મેલ પર આવેલા ધાણોરાવમાં રહે છે અને ધંધો મુખર્ષ ખાતે કરે છે. તે પણ તે નિયમ પાળતા આવ્યા છે. તેમનું સંઘમાં હજુ પણ એટલું સન્માન છે કે ફાગણ વદી ૮ ના મેળા વખતે નવી ધજા તે હાજર હોય તો એમને જ ચઢાવવા દેવાનો રીવાજ પળાય છે.

એ શેઠની નુશ્તનાનો નમુનો ખાસ જોવા જેવો છે. આટલું યથું દ્રવ્ય અને સમયનો ભોગ આપનાર માણસે પોતાના નામની મૂર્તિ, આણુ પરની વિમલ વસહીની મૂર્તિ જેમ, ન બનાવતાં એક થાંભલામાં પૂર્વાભિમુખ એકાદ હાથની આકૃતિ યુગાદીશ્વર ઋષભ દેવની સામે હાથ જોડી ઉભી રાખેલી બનાવી છે.

એ મંદિરમાં ૧૪૪૪ થાંભલાઓ છે. જે ગણતાં ભલભલા ગણત્રીયાજો પણ ભૂલા પડે તેવી તેની ગોઠવણી છે. એ દરેક સ્થંભની કોતરણી એક ખીજીથી અલગ અલગ છે. કેટલાંક તોરણો હાલમાં હયાત છે. એમાં વાપરેલ પથર ત્યાંથી સુમારે ૧૫ મેલ પર આવેલા સોનાણા ગામ પાસેના ડુંગરમાંની ખાણનો છે. એ પાષાણ સંગેમરમર નથી પણ તેનાથી ખીજા નંબરે ઉતરતો છે. છતાં તેમાં અજબ કોતરકામ થયેલું છે. એના હુમટાનું કોતરકામ આણુના વિમલવસહીની યાદ કરાવે તેવું છે.

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[૨૮] ————— [૧૫]

એવા મોટા તોલીંગ પાટલા અને થાંભલા લાવવા માટે તે વખતે હાલના જેવા યાંત્રિક સાધનો હતાં નહિ, છતાં ધીરજથી પાડાઓની મદદથી એ પથર ઉંચકી મંગાવેલા. કહેવાય છે કે એ ગાડાં સાથે એક સુથાર અને ઘી તેલનાં ગાડાં ચાલતાં, ત્યાં પણ એ અથકે ત્યાં પાડાઓને ઘી તેલ આપવામાં આવતું. અને ગાડું ભાગે ત્યારે સાથે રહેલો સુથાર તરફાળ સમારી લેતો. જે ખાણમાંથી એ પથર લીધાં ત્યાંના ક્ષેત્રપાળને અહિંસક વિધિથી ખૂશ કરેલ. હાલમાં પણ એ ક્ષેત્ર-ખેતર-પાળ પ્રખ્યાત છે અને ફેટલાય જૈનો તેને જૈન ક્ષેત્રપાળ માની પુત્ર જન્મ વખતે તેની યાત્રા કરે છે અને સાથે સાથે રાણુકપુરજી અને ઘણોરાવની પંચતીર્થોની યાત્રા સુખ્યત્વે કરે છે.

એ થાંભલામાંથી એક સ્થંભ એ પ્રદેશના મહારાજ કુંભા-કુંભકર્ણુ રાણાએ બાંધવા હિંમત કરી, પણ ગુજરાતના મહારાજ વિશળદેવ વાઘેલા, જગદુશાહ આગળ દુકાળીઓને ખીચડીમાં તેલ આપતાં થાકી ગએલા તેમ, થાકી ગએલ, તેની યાદ યાત્રાળુઓને હજી પણ અધુરા સ્થંભ રૂપે બતાવવામાં આવે છે.

એ નગરવાળો પ્રદેશ મુંબઈથી અજમેર જતી લાઈનથી પૂર્વમાં આવેલ છે અને તે ગોડવાડના નામથી જોધપુર રાજ્યમાં જાણીતો છે. એમાં નાના નાના કુંગરો ઘણા છે તેથી એ નામ પડ્યું કહેવાય છે. ઈ. સ. અઠારમા સૈકાના છેવટમાં મેવાડના રાજાએ પોતાની પુત્રી જોધપુર પરણાવી તેના દાયજ્ઞમાં એ મુઠક જોધપુરપતિને આપેલો તેથી ત્યાં જોધપુરનરેશ ઉમેદસિંહની આજીવ પ્રવર્તે છે. ફાલના સ્ટેશનથી રાણુકપુર જતાં મોટરમાં ૧૧ મૈલે સાદરી જતાં રૂ. ૦-૧૨-૦ લે છે. રાજ્યના ડેકા હોવાથી મોટર ચાર્જ વધુ લેવાય છે, છતાં મોટરો સેકંડહેન્ડ અને રસ્તા તૂટેલા હોવાથી મુસાફરોને ખૂબ આંચકા આવે છે. એ માર્ગે જતાં ખુડાલા, કોટ, વાલી ને મુંડારા ગામ આવે છે. એ ગામોમાં જિનાલયો છે અને પગ રસ્તે જતાં ખુડાલા, ચામલેડી, સાદરી, ટીપરી ને મુંડારા ગામો આવે છે. એ ખાણમાં કુંગરા ઘણા હોવાથી જોખમ લઈ એકલા જવું જોખમ ભરેલું છે. મેંણા, સાંચી ને ભીલ કોમો ગરીબાઈના અંગે લૂંટફાટ પણ કરતી. ઈડરની માદીએ આવનાર રહોડ પ્રતાપસિંહે એ પ્રજા પર ખૂબ ધાક બેસાડેલી તેથી જરા શાંતિ ખરી છતાં ચોકીદાર રાખવો ઇચ્છે છે.

ત્યાંના જંગલમાં વાઘ, ન્હાર, રીંછ, અદ્દવેગળા (વાઘ અને સિંહની મિશ્રતાથી થએલી જાત) દીપડા, ચિત્તા ને કુરૂ નામનાં જંગલી પ્રાણીનો ભો છે. કુરૂ એ નાનકડું પ્રાણી ઉંચે ઉછળવામાં જખ્ખર છે. તે સિંહ જેવા પ્રાણીને ઉંચે ઉછળી ભોયી પર પકડી મોટા તીક્ષ્ણ નહોરથી મારી નાખે છે. શિયાળાની મોસમમાં જોર થાય છે ત્યારે રીંછને ત્રાસ જખ્ખર છે. તેથી એ મારવાડની પંચતીર્થોની યાત્રાએ જનારે સાદરીમાં શેઠ આણુંદજી કલ્યાણુજી (દેવકી પેઠી સાદરી)ની શાખા પેઠી છે તેમાંથી ચોકીદાર રાણુકપુર કે ઘણોરાવ જવા અગર ફાલના કે રાણી સ્ટેશને જવા લેવો. ફાલના રાણી માટે પેઠીના સિપાઈ, યાત્રાળુના પ્રમાણમાં આવે છે અને ગાડા દીઠ રૂ. ૦-૧૨-૦ આપવા પડે છે, ત્યારે રાણુકપુર માટે રૂ. ૦-૮-૩ ગાડા દીઠ લેવાય છે; અને મેંણા ચોકીદારને મોકલાવાય છે. ત્યારે ઘણોરાવના રૂ. ૦-૪-૦ લેવાય છે. હિંદુ મેંણાઓની એ ચોકી ઘણા

રાણકપુર

અંક ૧] [૨૬]

વરસથી ચાલુ છે. તેમની કામનું એવું બંધારણ છે કે એક પણ મેંણાનું બચ્ચું ચોકીદાર તરીકે હોય તો કોઈ પણ મેંણો લૂંટ નહિ. એમના એવા સંપને લીધે બીજી લૂંટારૂં જાતિ લૂંટવા હિંમત કરી શકતી જ નથી. એ કામ મેષ રાશિના સૂર્ય થાય તે દિને એરનપુરા સ્ટેશન પાસે ગૌતમ મહાદેવના સ્થાને નદી કિનારે ભેગી થાય છે ત્યારે તેમાં ગુનહેગાર બહારવટીઆ પણ ત્યાં આવે છે. ત્યારે રાજ્ય તેમને પકડતું નથી એટલું તે કામનું શિરોહી, દાંતા, મારવાડ, મેવાડ ને અજમેરના સત્તાધીશો માન જાળવે છે. એ દિને એ સૂકી નદીમાં તે સ્થાને પાણી વહે છે એટલો તેનો મહિમા છે. એટલાં રાજ્યના મેંણા ત્યાં ભેગા થાય છે ત્યારે જેણે કોઈની ચોકીમાં હાથ નાખી આખર લીધી હોય તેનો ન્યાય ને દંડ થાય છે.

જંગલને લીધે યાત્રાળુઓને રાત્રે ધર્મશાળા બહાર નીકળવાની સખ્ત મનાઈ હોય છે. વડીશંકા માટે પણ ધર્મશાળામાં વ્યવસ્થા રાખેલી છે. વાસણ ગોદડાં રાણકપુરમાં મળે છે. ત્યાં પ્રક્ષાલ માટે ગાયો રાખવામાં આવે છે અને બાંધકામ વગેરે કામ માટે કાયમ બે પાડા પાળવામાં આવે છે. મુનીમને (આ. ક.) ત્યાં જવા આવવા માટે ઘોડી રાખેલ છે. એ પાળેલાં પ્રાણી દિવસે ચરવા ગયેલાં હોય ત્યારે રાત્રી પ્રાણીની કાયમ બીક રહે છે, પુરતા બદોબસ્ત છતાં વ્યાઘ્રાદિથી હર સાલ હત્યા થાય છે. ધર્મશાળાની દિવાલ ઘણી ઉંચી છે છતાં કોઈ વાર વાઘ અંદર ઘુસી જાય છે. મંદિરનું સ્થાન ચોમાસામાં થોડા યાત્રાળુઓનો જવર અવર હોવાથી ચામાચીડીઆની હુકાર (અને કોઈ સમયે બીજાં પખીનાં ઈંડા પણ પડે છે) ખૂબ પડે છે તે સાફ કરવા બે માણસ કાયમ રાખેલ છે.

સાદરીથી રાણકપુર જતાં મગઈ નદી છ વાર ઓળંગવી પડે છે. રાણકપુર પાસે જોધપુર રાજ્યે ડુંગરામાં મોટા બંધ બાંધી ઉંડાણવાળું મોટું સરોવર કરેલ છે તેનું પાણી ખેતીના ઉપયોગમાં નહેરથી લેવાય છે. એની એક લાખની આવક છે.

સાદરીમાં સુમારે ૬૦ થી ૧૦૦૦ ઘરની શ્રાવકની વસ્તી હોઈ સાફ અજર છે, ત્યાં ૨૮ દહેરીનું જિનાલય છે, પાસે માદા અને રાજપુર ગામે શ્રી પાર્શ્વનાથ અને શાંતિનાથનું એકેક જિનાલય છે. રાણકપુર જતાં એક મૈલ પર શ્રી કેસરીઆજીના નામનું દેરાસર આવે છે, એ તથા રાણકપુરજમાં હાલ ત્રણ જિનાલય છે તે બધાનો વહીવટ શેઠ આણુંદજી કલ્યાણજી ચલાવે છે. પરાણે ચાલુ વહીવટી ખર્ચ નહીં તેટલી આવક છે. સાદરીમાં જ આખા મારવાડ મધ્યે સ્થાનકવાસી છે. જૈનોની સ્થિતિ હાલ સારી છે. સ. ૧૯૯૦ માં સુમારે ત્યાં એક કરોડનું ચાંદી સોનું શ્રાવકો પાસે હતું એમ કહેવાતું હતું. લક્ષાધિપતિ ૧૦૦ જેટલા છે.

એ ત્રૈલોક્યદીપક દેવના પૂજારી પંડ્યાઓનો વંશપરંપરાનો હક ચાલ્યો આવે છે. તેમના વંશમાં કેશવ, કાળુ વગેરે છે તેમના વારા ચાલે છે. તેમણે રાજ્યની અંધાધુંધીના સમયમાં સાદરીથી દૂધ લઈ જઈ કાચલામાં સુખડ ભરી મૂળનાથકની પૂજા ચાલુ રાખેલી હતી એમ કહેવાય છે. તેના બદલામાં પાટલા ઉપર મૂકાતું દ્રવ્ય તેમને લેવાનો રીવાજ ચાલુ છે. તેવા સમયમાં સાદરીના દેરાસરમાં પણ પંડ્યા હતા. તેમણે એક ઓસવાળ

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[૩૦] [વર્ષ ૫]

શ્રી ગુપ્ત કરેલી તેનો કેસ બોધપુર સુધી જતાં તેમનો સાદરીનો હક જતો કરવાનો ન્યાય થયો હતો. આથી એ પંડ્યાઓએ ખુશામતખોરીથી સંઘમાં ભાગલા પડાવેલાં. આ તકનો લાભ લઇ વિક્રમના ઝોગણીસમા સૈકાના ઉત્તરાર્ધમાં રાણકપુરજીના પંડ્યાઓએ મૂર્તિઓ ભોંયરામાંથી કાઢી દૂર દૂર વેચી. તેમાં તખ્તગઢમાંથી એક મૂર્તિ પકડાતાં ભોંયરાં સદંતર ખંધ કરવામાં આવ્યાં. તેથી તેનાં મુખ ક્યાં છે તે જાતે દિને લોકો ભૂલી ગયા. શ્રી દેવાક શિલ્પીના વંશના ખીમજી આદિ સોમપરાઓ સાદરીમાં છે, તેમણે અગાઉના સંઘ હેલા નકશાઓ પણ જુના થવાથી રક્ષેલા નથી તેથી ચાલુ જીર્ણોદ્ધાર વખતે તે ભોંયરાં જડ્યાં નથી. એઓ એમની તીક્ષ્ણ દષ્ટિથી ચોડાંક વધુ ભોંયરાં શોધી શક્યા છે. ચાલુ ભોંયરાં ખોલવાનો રૂ. ૬૧૧ નકરો સં. ૧૯૯૦ સુધી લેતા હતા. જરૂર પડે સાદરી સંઘ અને મુનીમની મરજીથી એ વ્યાંકડો વત્તો ઝોછો થાય છે. ત્યાંની પેઠી હસ્તક એક જ લાકડામાંથી બનાવેલ ચંદનની ચમરનો એડી જેવા જેવી ગીજ છે. ચમરના વાળ પણ એ અખંડ કાપ્ટમાંથી બનાવેલ છે.

શ્રી રાણકપુરજી એ મેવાડના રાણાઓએ સ્થાપેલું શહેર છે. ત્યાંથી મેવાડની હદ એ મેલ પર મગા ગામથી શરૂ થાય છે. ત્યાંથી ઉદેપુર જવાનો પહાડનો ભયંકર રસ્તો છે જે સાયરા ગોશુંદા યદ્ ૬૫ મેલનો સાંકડો માર્ગ છે. ત્યાંથી મોટર સર્વિસ ચાલુ થએલી હતી. તેની ચોકીનો શરૂઆતમાં રૂ. ૧૫ લેવાતો અને ચોકીદારને રૂ. ૦૧ અપાતો હતો. રાણકપુર ને ઘાણેરાવ વિનાના ચોકીદારનાં ભરેલાં નાણાંની પેઠીના સહીસિક્રાવાળી પાવતી મળે છે. આસો માસના મેળા વખતે સુકવણીનાં શાક-કુમટીઆ, કારેલાં, લીંડાં, કહોળા ને કેરી વગેરે વેચાવા આવે છે. મેળામાં ગોડવાડના શ્રાવકો ઉપરાંત ખીજી વસ્તી પણ ખૂબ ભાવથી આવે છે. સં. ૧૯૯૦માં વૈશાખ માસમાં મુસલમાનોએ મૂર્તિ અડિત કરી ત્યારથી મેળા વખતે ખૂબ ચોકસાઈ રહે છે. એક મેળો સિવાય કાયમ રાણકપુર અગાઉના ઘણા સમયથી રહે છે. રાત્રે ધર્મશાળામાં રહ્યાં રહ્યાં વ્યાઘાદિના ભયંકર અવાજો સાંભળવાના મળે છે.

ખીજી એ દેરાસરમાં શ્રી નેમનાથજી અને શ્રી પાર્શ્વનાથજીના છે. ધરલામીઓથી અથવા મગે ફેટલાંક જિનાલયની એક આજુએ નાના પણ દૂરથી દેખાય તેવા મરજીદના દેખાવના મિનારા બનાવવામાં આવતા હતા, તેવા મિનારા ત્યાંના મોટા દહેરાસરમાં પણ મોજુદ છે. ઉત્તર ભારતમાંના જૈન અને હિંદુ મંદિરો વિધર્મીઓના ભોગ યદ્ પડેલાં તેમાં ફક્ત આ અરવલ્લીમાંના જ સુંદર મંદિરો-આયુ દેલવાડા, કુંભારીઆજી ને આ રાણકપુરજીમાં ખાસ બચી ગયાં છે.

આ મંદિરનું મંડાણ એવું અલૌકિક છે કે ૧૪૪૪ સ્થંભ હોવા છતાં સ્થંભોનું જંગલ દેખાતું નથી-બ્યારે દિગંધરોના તીર્થ મૂળઅદિમાં ૫૦૦ થાંભલા ત્રણ મજલામાં યદ્ને નથી છતાં અન્યવસ્થિતતાને કીધે થાંભલાનું જંગલ હોય તેમ દેખાય છે. કોઇ પણ ચાર થાંભલા વચ્ચેના કણુલેદન બિંદુમાં ઉભા રહી યોગમ દષ્ટિ કરતાં વચ્ચે એક પણ થાંભલો આવતો નથી. આમ ૪૮૦૦૦ ચોરસ ફૂટ જમીન ઉપરના એક અલૌકિક દેવ વિમાન જેવા આ મંદિરનાં શિલ્પ અને આંધણી આખા ય ભારત વર્ષમાં (કદાચ સારા ય વિશ્વમાં)

રાણુકેપુર

અંક ૧] [૩૧]

ક્યાંએ શોધી મળે તેમ નથી. મહુરા (દક્ષિણ)નું મંદિર ઘણું મોટું છે પણ રાણુકેપુરજીની જેમ વ્યવસ્થિત તેનું આંધકામ નથી. રાણુકેપુરજીના મંદિરમાં યોગમ એકસરખાપણું હોવાથી સામાન્ય પ્રેક્ષક પણ ક્યા દ્વારે ચઢે તે જાણી જાય અને થાંભલાની ગણતરીમાં પણ ચોક્કસ ભૂલે જ એવી તેની વિચિત્રતા છે એ જિનાલયમાં એ શિલ્પી કાયમ માટે જીર્ણોદ્ધારનું કામ કરતા હતા, પણ છેલ્લા ૭૫ વર્ષથી એ પ્રથા અંધ જેવી હતી. હાલ ચારેક વર્ષથી એના જીર્ણોદ્ધારનું કામ શેઠ આણુંદજી કલ્યાણજીએ લાખેના ખર્ચે ચાલુ કરેલ છે. પણ તેમાં અર્ધાં ભૂમિમંદિરો હાથ ન લાગે ત્યાં સુધી ખરેખર જીર્ણોદ્ધાર થવો મુશ્કેલ જ કહેવાય, કારણકે ભોંયરાના પાટડા તૂટી ગએલા હોય અને તે ઉપર જ જીર્ણોદ્ધાર થાય તે તેથી ભોંયરાના પાટડાનું ભવિષ્યમાં જેખમ સમાએલું છે. એ દેરાસરને ફરતું સુમારે ૪૫ એકરનું ગામ જે રાજ્ય તરફથી ભેટમાં મળેલું તેનાં તામ્રપત્રો પેઠીમાં મોબુદ્દ હતાં. તે જમીનમાંની સરહદ દર્શક સ્થંભો (પિલર્સ) બનાવી લેવાયા છે. મુખ્ય મંદિરની સામે પશ્ચિમમાં ચુનાકામથી છેલ્લી પચીસીમાં બનેલું નગરખાનું અને નાનો સરખો આગ છે. એક કુવો ધર્મશાળામાં અને એક બહારના યોગાનમાં છે. એ કુવાનાં પાણી ચોમાસામાં કાયમ પીવાથી બચાવવાનું દર્દ થાય છે. તેને માટે આ દેશમાં ડામ (બ્લીસ્ટર) સિવાય બીજી દવા કરાતી નથી. એથી શેઠ આ. ક. એ એક મોટું ટાંકું વસાવવાનું પાણી ભરવા માટે બનાવવું જરૂરી છે.

જે સમયે અહમદશાહે અમદાવાદ વસાવ્યું તે સમયમાં જ આ મોટા મંદિરનું આંધકામ થએલું છે.

ન્યારે મુખ્ય મેળા ભરાય છે ત્યારે નજીકનાં ચારેક ગામના ચોકીયાતો રસ્તામાં ચોકી માટે અગાઉ દશેક વર્ષ પર આવતા, પણ પંડ્યાઓની ખટપટને લીધે કે સંઘના મતભેદના લીધે કેટલાક ગામના ચોકીદાર આવતા નથી, છતાં સાદરી, મદ, રાજપુર, સુંડારા, લાટારા વગેરેના આવે છે. તેમને ઘઉંચણાની ધુધરી અને થોડુંક અરીણુ આપવામાં આવે છે. રોકડ નાણું કે બીજો કોઈ લાગો આપવાનો રિવાજ નથી જ. એમાં મેણા, ભોળીઆ-રાજપુત વગેરે જતના ચોકીદારો આવે છે. સાદરી ગામ વચ્ચે સુકલી નદી વહેતી હોવાથી ગામના કૃષિકર અને વેપારી એમ પૂર્વ પશ્ચિમ બે ભાગ પડેલા છે.

મૂળાળા મહાવીર-ઘાણુરાવ, નાડલાઈ-કુંગરા ઉપર બે દેવળો છે તે શેત્રુંજય ગિરનાર નામના છે, એમ ૧૬ જિનાલયોવાળાં એ ગામે અને નાડોલ તથા વરકાણાની પંચતીથીમાં જનારને વાહન ચોકી માટે કારખાનામાંથી માહીતી અને બંદોબસ્ત કરી આપવામાં આવે છે. નાડોલમાં ૪ ફૂટના એક સળંગ કસોટીના પથ્થરમાંથી બનાવેલ દેરાસર દર્શનીય છે. પંડ્યાઓએ ખુશામતના જોરે આ પંચતીથીમાં જોનેતર મૂર્તિઓ આધુનિક પચીસીમાં ગોઠવી દીધી છે, એ ભવિષ્યમાં મોટા ઝગડાનું કારણ થવા સંભવ સમજી ચેતવું જરૂરી છે.

શ્રીરાણુકેપુરજીમાં પ્રતિષ્ઠા વખતે ૧૦૦૮ શ્રી સોમસુંદરસૂરિ પદ્મધર મુનિસુંદર (સહસ્રાવધાની) સૂરિ આદિ ૫૦૦ શિષ્યો સાથે આવેલ ત્યારે જે થાંભલાવાળી પોષધશાળામાં રહેલા તે એટલી મોટી હતી કે તેમાં ૮૪ થાંભલાની જરૂર પડે. ત્યાં એટલી શ્રાવકોની

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[૩૨] _____ [વર્ષ ૫]

અવર જવર ધાર્મિક કારણે રહેતી એટલાં શ્રાવકનાં ઘર હતાં. બીજી ઉપ પોપધશાળાઓમાં એ પ્રમાણમાં હશે જ એ સ્વાભાવિક છે. આ પ્રતિષ્ઠા કરનાર સુરિપુંગવ પાલનપુરનગરમાં જન્મેલા હતા. તેમના ગુરૂ દેવસુંદર તપાગચ્છી હતા. તેમના બોધથી ધણાં જિનાલયો તે ધણી સંઘયાત્રાઓ એમ ધણાં ધર્મકાર્યો થએલાં હતાં.

સરકારી દફતરે સને ૧૯૦૭-૮ માં આફ્રી. સર્વે ઝાંફ ઇંડીઆના રિપોર્ટમાં આ તીર્થ સંબંધી ક્રેટલીક વિગતો મળે છે.

કોઇ કહેશે કે આટલું બધું સુંદર મંદિર હોવા છતાં એ જાહેરમાં કેમ નથી આવ્યું ? જવાબ એટલો જ છે કે—“આ દેશ પરદેશીને આધીન છે તેથી પરાધીન પ્રજનો જે સ્વભાવ કે-શાસક પ્રજનો બોલાએલ બોલ પ્રમાણુ ગણવેા એ નિયમે પરદેશી અંગ્રેજ મુસાફરોએ રેલ્વે સ્ટેશન દૂર હોવાથી તથા તેમનું બીજું કોઇ થાણું નજીક નહિ હોવાથી આ તીર્થનાં વર્ણન લખેલાં નથી તેથી એ જાહેરમાં આવેલ નથી. જે રાણકપુર પાસે કોઇ પણ આધુનિક થાણું -સ્ટેશન, કેંપ વગેરે હોત તો આણુની જેમ મુસાફરોનાં ટોળાં અહીં ઉતરી પડત. પણ તેવા મુસાફરોનાં ટોળાં નહિ આવવાથી તેની કિંમત કિંચિત પણ ઘટતી નથી, જ્યારે શોધક દષ્ટિના પ્રેક્ષકોની જાણમાં એ વાત આવે છે ત્યારે એઓ અમૂલ્ય આનંદ અનુભવે છે. તેનો આખો દેખાવ કેમેરામાં એકા વખતે આવી શકતો નથી. ત્રીસ થાંભલા ઉપરાઉપરી ગોઠવી સુમારે ત્રણ ફૂટ ઉંચે વાળેલા ધુમટનું કામ જોતાં ડોકું દુખી જાય છતાંએ સંતોષ થતો નથી, (બીજાપુર દક્ષિણનો ધુમટ મોટો છે, પણ કોતરકામ હીન છે.)

હાલમાં રજપુતાના એજન્સીમાં, વિશ્વ વિખ્યાત ત્રણ જિનાલયો બંધાવનાર પ્રાગ્વાઠ પોરવાડ વણિક વિમલ ને વસ્તુપાળ તેજપાળ ગુર્જર મંત્રીશ્વરો અને ધરણાશાહનું નામ ભાવિક ધાર્મિકો તેમજ બીજાઓના મુખે દીર્ઘ કાળ સુધી ભૂલાશે નહિ. એવાં મંદિરો જોનાની ધર્મભાવના ક્રેટલી ઉંચી હતી તેની સાબીતી સાથે તેમની આર્થિક ઉન્નતિનું ભાન કરાવે છે. ધરણવિહાર રાણકપુરજીમાં બનતો હતો તે સમયમાં માંડવગઢ (એકલાખ લક્ષાધિપતિઓનું શહેર)માં મેઘમંત્રીએ નાતજાતના ભેદવગર દશશેરના લાડુમાં અકેકા સોનેચો રાખી લાણી કરેલી. એવા ધનવાનો એ સમયમાં હતા. તેઓ ધણા અથલંડારો ને જિનાલયો વગેરેના જીજ્ઞોહાર વગેરે કરી આ દેશના ચરણે અમૂલ્ય મિલકત સોંપતા ગયા છે.

દુંકાણમાં ૪૮૦૦૦ ચોરસફૂટ જમીનપર ૧૪૪૪ થાંભલા અને ૮૪ ભૂમિમંદિરો ને ૮૪ દેવકુલિકાએ સાથેના ચતુર્મુખ ત્રણ મજલાના, ધરણાશાહે ૬૩ વર્ષ ને ૯૯ લાખ સુવર્ણમુદ્રા અને વેમાક ભંડારી ચિતોડ, અને ધર્મસિંહે ૮૨ દહેરીનાં કરેલાં શિખરોવાળું અને શ્રી સોમસુંદરસુરિ જેવાના હસ્તે સ્થપાયેલ, પાંચસો વર્ષ જીનું આ મંદિર અત્યારે ગાઢ જંગલમાં રાની પ્રાણીઓના ગર્જન અને ડુંગરો વચ્ચે ઉભું છે. દરેક દેશપ્રેમી અને ધર્મપ્રેમીએ જીજ્ઞોહારમાં યથાશક્ત મદદ કરી પોતાનું કર્તવ્ય અદા કરી આ વિશ્વની અનુપમ ધર્મારત કાયમ રાખવા બનતું કરવું જરૂરી છે. આવાં મંદિરોનું વર્ણન અક્ષરોમાં ઉતારવામાં આવે છતાં નજરે જોયા વિના તેનો ખ્યાલ કે આનંદ મળી શકતો જ નથી

[અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૩૩ માં]

જેમણે અકુળ તપના અપૂર્વ પ્રભાવથી સ્વ-પરનું કલ્યાણ સાધ્યું

મહર્ષિ નાગકેતુ

લેખક

મુનિરાજશ્રી સુશીલવિજયજી

જે ખાલ-તપસ્વિનું નામ સ્મરી આપે પર્યુષણમાં પાવન થઈએ છીએ

[૧] નાગકેતુનો પૂર્વ પરિચય

વણિક માતાપિતાનો લાડકવાયો સુનન્દ હજુ પાંચ વર્ષનોય થયો નહતો, એના દુધિયા દાંત હજુ દૂર થયા ન હતા, આળસુલભ ખાલીશતા હજુ જેમની તેમ હતી, માતા-પિતાના લાડકોડ પૂરા થયા ન હતા એટલામાં તો એની માતાની મનની અભિલાષાઓ મનમાં જ સમાઈ ગઈ. આધિ-વ્યાધિ-ઉપાધિ રૂપી મહા વિપથરોએ તેણીને ચારે તરફથી ઘેરી લીધી. ઔષધ અને મંત્ર તંત્રના કોઈ ઉપાયો કામ ન લાગ્યા અને અલ્પ સમયમાં જ તે યમધામમાં પહોંચી ગઈ.

[પૃષ્ઠ ડરમાનું અનુસંધાન]

“જીવ્યાથી જોયું બલુ” એ કહેવત અનુસાર જોવું જ રૂરી છે. અંધાવનારના વારસોએ પ્રતાપસિંહની જેમ લીધેલી પ્રતિજ્ઞા પાળી છે તે વારસો પરના વિશ્વાસનું ને ધર્મભાવનાનું શુદ્ધ ભાન કરાવે છે. હાલના જીર્ણોદ્ધારમાં મકરાણાના પથરો મોટા પ્રમાણમાં વપરાય છે તેથી તેની સુંદરતામાં મૂળ કારીગરીને ભળતી કારીગરી કરવામાં આવતાં વધારો થશે જ. જીર્ણોદ્ધાર માટે પ્રસિદ્ધ ઇન્જનેર એટલીને ખોલાવેલા તો તેની સલાહ કામમાં આવશે.

રાજ્ય તરફથી કોઈ પણ પ્રકારનો યાત્રા ટ્રેક્ષ લેવાતો નથી. વેપારી રીતે માત્ર લઈ આવનાર પાસેથી માલની જકાત લેવાય છે. માટે માલ લઈ વેચવા સાથે જોવા જનારે નવી જકાત આપવા તૈયાર રહેવું પડે છે. રાણકપુરજીમાં એક પણ ખીભું બર કે બજાર નથી તેથી ત્યાં જનારે જોઈતી ચીજ સાદરીથી લઈ જવી જરૂરી છે. એક મોઢી રહે છે પણ તેની પાસે ખૂટતો માલ લેવો જ હિતાવહ છે.

એ જિનાલયોથી એએક મેલ પર જોધપુર દરબારનો નાનો આગ છે. ત્યાં નારીએર જેવડી (રસની નહિ) સાકરીઆ કેરીઓ ખૂબ થાય છે. રસની કેરીઓ મેવાડમાંથી નાની નાની આવે છે. ખેડુત પ્રજા ચોધરી નટ ને માળી શાકભાજી પણ વાવી ઉછેરી વેચે છે. સાદરીમાં આવેલ વરાહનું જૈનેતર મંદિર જેમાં દશવર્ષ પહેલાં જૈન મૂર્તિ હતી તે જૈનોનું જ હતું પણ કાળ પ્રભાવે રાજ્યની અધાધુધીનો લાભ લઈ જૈનેતર બની ગયું છે. હવે તો જે હયાત છે તેને જ યોગ્ય રીતે રક્ષવું જરૂરી છે. મુઝઈ લાઈન પર કે ઉદેપુર નજીક મુસાફરી કરનાર દરેક મનુષ્યને આ મંદિર ખરેખર પ્રેક્ષણીય છે. તેમાં જૈન ભાઈ-ઓને માટે તો અમણા લાભનો યોગ છે કેશરીઆ, આણુ કે શિરોહીની પંચતીર્થો નજીક યા આ પંચતીર્થોમાં આ મુખ્ય તીર્થ છે. સમય મળે તો જરૂર યાત્રા કરવી. નલિની-ગુલ્મ વિમાન આ મનુષ્ય દેહે જોવું હોય તો ગમે ત્યાંથી સમય અચાવીને પણ આ મંદિરનાં દર્શન કરો જ કરો !

શ્રી જ્ઞેન સત્ય પ્રકાશ

[૩૪]

[વર્ષ ૫]

કર્મની ઘટના કોઈ અજ્ઞ છે. હજી મૃત પત્નીની યાદ તાજી હતી, ત્યાં પિતાએ ફરી હાથે મીઠોળ બાંધ્યાં. અને મહોત્સવ પૂર્વક લગ્ન ક્રિયા થઈ. નવ વધૂએ ઘરનો અધિકાર પોતાને હાથ ધર્યો. આમ દિવસો પર દિવસો પસાર થવા લાગ્યા. પિતા ધંધારોજગારમાં મશગૂલ બન્યા, પણ બાલક સુનન્દની કોણ સંભાલ લે! દિવસે દિવસે બાલક સુનન્દ પર ઓરમાન માતાની અદેખાઈ વધવા લાગી. બાળક સુનન્દ એનાથી અત્યંત ત્રાસી ગયો. પણ કરે શું? ગમે તેમ તોયે બચ્યુંને! કર્મ કોઈને છોડતા નથી.

આમને આમ કેટલોક કાળ સુનન્દે પસાર કર્યો. સુખની પાછળ દુઃખ અને દુઃખની પાછળ સુખ એ હારામાલા તો અનાદિ કાળથી સાધ્યા જ કરે છે. દરેક વસ્તુનો અંત હોય છે. બાલક સુનન્દના સદ્બાગ્યનો કાળ પણ હવે નજીકમાં આવતો જતો હતો. એક સમયે સુનન્દ પોતાના મિત્ર સુબુદ્ધિ સાથે એકાન્તમાં સુખ દુઃખની વાતો કરી રહ્યો હતો. વાત કરતાં સુનન્દની આંખમાંથી આંસુની ધારા વહેવા લાગી, તેના વદન-કમલ પર ગ્લાની ભાસતી હતી. આ જોઈ સુબુદ્ધિની આંખમાં પણ જલજળીયાં આવી ગયાં. છતાં તેણે હૃદયને કઠોર કરી સુનન્દની સર્વ હકીકત સાંભળી લીધી. સુબુદ્ધિ બુદ્ધિનો ભંડાર હતો, હૃદયનો ગંભીર હતો, સાચી સલાહનો આપનાર હતો, વીતરાગ ધર્મના અવનવા ભાવો તેના હૃદયમાં ખીચેલા હતા. તેણે સુનન્દને આશ્વાસન આપવા અને સન-માર્ગમાં લાવવા એક માર્ગ શોધી કાઢ્યો. તે બોલ્યો : હે સુનન્દ, આપણને જે કાંઈ દુઃખો સહવાં પડે છે, તે આપણા પૂર્વે કરેલાં પાપકર્મને જ આભારી છે. બીજા તો માત્ર નિમિત્તભૂત છે. સારા મનુષ્યોનું તો એ જ કતવ્ય છે કે અન્ય ઉપર આરોપ ન મૂકતાં, પોતાના પૂર્વ કૃત દુષ્કર્મ પર જ આરોપ મૂકવો. આથી સુનન્દનું ક્ષુબ્ધ અંતર શાંત થયું. તેણે કહ્યું બાઈ, અત્યારસુધી હું એ નતો સમજ્યો, આપે મારા ઉપર પરમ ઉપકાર કર્યો, હવે મારા દુષ્કર્મોનો જેમ જલદી અંત આવે એવો કોઈ માર્ગ બતાવો! તેના પ્રત્યુત્તરમાં ધર્મલીન સુબુદ્ધિએ સૂચવ્યું:— હે સુનન્દ, દુષ્કર્મનો અંત આણવા માટે આપણાં શાસ્ત્રો-આપણા ગુરુઓ કહે છે કે-તપ એ અદ્વિતીય શસ્ત્ર છે, જેની તુલનામાં અન્ય એક પણ શસ્ત્ર આવી શકતું નથી. કોટો વર્ષનાં કરેલાં કર્મો પણ એ તપ રૂપી શસ્ત્રથી હણાઈ જાય છે. આપણા તરનતારન તીર્થકરો, શ્રમણો, યોગીઓ વગેરે એ જ તપ રૂપી અદ્વિતીય શસ્ત્રથી સકલ કર્મ ચકચૂર કરી મુક્તિ-મહેલમાં બિરાજ્યા છે. હે સુનન્દ! તું એ તપની સમ્યક્ પ્રકારે આરાધના કર, ગમે તેવાં કઠીન કર્મો તેનાથી લય પામશે.

સુબુદ્ધિના આ સદ્બોધથી સુનન્દના હૃદયમાં કોઈ અનેશે ચમકાર થયો. તેણે તપ-શ્રયા કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. અને સત્પુરુષોની જેમ તુરત જ તેને અમલમાં મૂકી દીધો. તપશ્રયાથી જાણે તેનો જીવ રંગાઈ ગયો હોય તેમ ન્યારે ન્યારે પર્વના દિવસો આવે ત્યારે ત્યારે તે યથાશક્તિ અવશ્ય તપશ્રયા કરતો. પ્રાણાંત કષ્ટે પણ પર્વતિથિને ઓળા-ગતો નહીં. હવે તેને ઓરમાન માતાનું દુઃખ સાલતું નહતું. ન્યારે એવા દુઃખમય પ્રસંગ ઉપસ્થિત થાય ત્યારે તેણીના પર રોષ ન કરતાં પોતાના પૂર્વકૃત દુષ્કર્મને જ તે નિન્દતો. આમને આમ સુનન્દનો કેટલોક કાલ પસાર થઈ ગયો.

પરમ પવિત્ર પર્વાધિરાજ શ્રી પર્યુષણ પર્વ સમીપમાં આવવા લાગ્યા. આ પર્વની

મહર્ષિ નાગકેતુ

અંક ૧] ===== [૩૫]

આરાધના કરવાની ભાવના સુનન્દના હૃદયમાં પ્રગટી હતી. આ પર્યુષણમાં અકૃમનો તપ કરવો, એમ હૃદયમાં તેણે દૃઢ સંકલ્પ કર્યો હતો. પણ કોને ખબર કે સુનન્દની મનો-ભાવના મનમાં જ સમાઈ જશે! અકૃમનો તપ બાકી જ રહી જશે.

અકૃમ કરવાની આ ભાવના ભાવતાં ભાવતાં એક દિવસ સુનન્દ ધર પાસેની તૃણ કુટીરમાં સુઈ ગયો. કોને ખબર હતી કે હવે એ ફરી પાછો ઉઠવાનો નથી! સુનન્દની ઓરમાન માતા તો રાહ જોષ્ટને જ ખેડી હતી કે ક્યારે સમય આવે અને એતું કાશળ કાઢી નાખું. તેણે તરત જ આ તકનો લાભ લઈ તૃણ-કુટીરમાં આગ લગાવી દીધી. થોડી વારમાં તો અગ્નિ ચારે તરફથી સળગી ઊઠ્યો. ધુમાડાના ગોટગોટા નીકળવા લાગ્યા. અને જોતજોતામાં સુનન્દનો દેહ સળગી ઊઠ્યો. અગ્નિની જ્વાલામાં સળગતો સુનન્દ, અપર માતાનું લેશ પણ યુરૂં નહીં ચીંતવતાં, પોતાના પૂર્વકૃત પાપકર્મને જ નિન્દવા લાગ્યો. થોડા જ વખતમાં સમાધિપૂર્વક મરણ પામી, પરશોકમાં ચાલ્યો ગયો.

[૨] તપસ્વી નાગકૃમાર

ચંદ્રની સાથે સ્પર્ધા કરતી ચંદ્રકાન્તા નગરીમાં વિજયસેન રાજા રાજ્ય કરતો હતો. ત્યાં ધનની રેલમહેલ ઊડતી હતી. વ્યાપારીઓનો વ્યાપાર ધમધોકાર ચાલી રહ્યો હતો, ધર્મગ્રાંથોનાં ધર્મસ્થાનકો ધાર્મિક ક્રિયાઓથી ધમધમી રહ્યાં હતાં સદ્ગુહરઓની ગગનચુંબી મહેલાતો અને આગ-બગીચાઓ કેકેડેકાણે શોભી રહ્યાં હતાં. અને સદ્ગુરૂની સુધાવર્ષિણી વાણીનો સ્વાદ સૌ ઝીલતું હતું. એ નગરીમાં એક શ્રીકાન્ત નામનો વ્યવહારી રહેતો હતો. ક્ષેત્રે શ્રીસખી નામની શીલવતી પત્ની હતી. તેના ધનવૈભવનો પાર નહતો, છતાં પુત્ર રત્ન વિના આ બધું એ બંનેને સ્મશાન જેવું ભાસતું હતું. ગમે તેટલી ઋદ્ધિ-સિદ્ધિ હોય, પણ પુત્ર રત્ન વિના તે સર્વ નિષ્ફલ છે, એમ તેઓ સારી પેઠે સમજતા હતા. પણ કરે શું? આ તો ભાગ્યાધીન વસ્તુ રહી. આમને આમ કેટલોક વખત પસાર થયો.

હવે જાણે બંનેનો પુણ્યોદય જાગ્યો હોય તેમ શ્રીસખીએ ગર્ભ ધારણ કર્યો. ઐર્ષી શ્રીકાન્તના આનંદનો પાર રહ્યો નહીં. પૂર્ણમાસે શ્રીસખીયે પુત્રરત્નનો જન્મ આપ્યો શ્રીકાન્તે પુત્રનો જન્મ મહોત્સવ ઉજવ્યો. પત્ની-પત્ની પુત્ર રત્ન પામી હર્ષધેલાં બન્યાં. આ વખતે પર્વાધરાજ પર્યુષણ પર્વ સમીપમાં હતાં એટલે ધર્મા કુટુંબોમાં તે પર્વની આરાધનાનું વાતાવરણ પસરવા લાગ્યું. શ્રીકાન્ત ઐર્ષીને ત્યાં પણ તે પર્વની આરાધનાની વાતો થવા લાંબી, સાથોસાથ છક્ર-અકૃમના તપની પણ વાતો થતી હતી. પારણે ઝુલતા બાલકના કાને આ શબ્દો સંભળાતા ગયા તેમ તે વિષે તેનો ઊહાપોહ વધતો ગયો. છેવટે તેને જાતિ-સ્મરણજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું, અને તેણે પોતાનો પૂર્વભવ નીહાળ્યો, તે વિચારવા લાગ્યો: અહો, પૂર્વજન્મમાં મારી કષ્ટ સ્થિતિ અને અત્યારે હું કયાં! મારા પુણ્યોદયે આવા ઉત્તમ કુલમાં મારો જન્મ થયો. હવે મારે મારી પૂર્વભવની પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરવી ઘટે. આથી તેણે આ પર્યુષણપર્વમાં અકૃમનો તપ કરવો એવો દૃઢ નિશ્ચય કર્યો. વાહ! સંસ્કાર શું કામ કરે છે? પારણે ઝુલતા બાલકને પણ પૂર્વભવના દૃઢ સંસ્કારો, આલંબન મળતાં હૃદયમાં આવ્યા વગર નથી રહેતા. શ્રી. પર્યુષણ પર્વ શરૂ થયા. ક્રિયાનુષ્ઠાન, તપોનુષ્ઠાન કર્મસૂત્રનું શ્રવણ, અમારી પડહ, જીવોને અભયદાન, આરંભ સમારંભનો ભાગ, ખમનખા-

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[૩૩]

[વર્ષ ૫]

મણ્યાં વગેરેથી લોકોએ શ્રી પયુષ્ણા પર્વનું સન્માન કર્યું. શ્રીકાંતના ગૃહ-મંદિરમાં પારણે ઝુલતા સસ્વશાલી આલકે અકૃમનો તપ આદર્યો અને તેણે સ્તનપાનને, ત્રણ દિવસ માટે તોલાંબલિ દીધી.

પારણે ઝુલતો આલક સ્તનપાન નથી કરતો, આથી માતાને અત્યંત દુઃખ થયું. ગુલા-ખના પુષ્પસમી આલુડાની કેમલ કાયા કરમાવા લાગી. તેનાં ગાત્રો ઠીલાં પડી ગયાં, ચહેરો ફીકો પડી ગયો, આથી શરીર નીસ્તેજ થયું. એકનાએક પુત્રસ્તનની આવી દુઃખદાયી સ્થિતિ જોઈ શ્રીકાંત અને શ્રીસખીના દુઃખનો પાર રહ્યો નહીં. ઘણા ઉપચારો કરવા છતાં કંઈ વળ્યું નહીં. પ્રાણુના ભોગે પણ આલક પોતાની પ્રતિજ્ઞાથી ડગ્યો નહીં. ધન્ય છે એ પારણે ઝુલતા આલકને અને તેની દૃઢ પ્રતિજ્ઞાને !

કુટુંબમાં હાહાકાર મચી ગયો. પુત્ર વિરહનાં હૃદયભેદક આકંઠનાદો સંભળાવા લાગ્યાં. સાની આંખમાંથી ચોધાર આંસુ વહેવા લાગ્યાં, પુત્રમોહે શ્રીકાંત અત્યંત આકુલ વ્યાકુલ થઈ ગયો. પુત્રનો વિરહ તેનાથી ન સહાયો, તેનું હૃદય ભેદાત્મક ગયું, મૂર્ચ્છાઓના કોલાહલો ઉપરાઉપરી આવવા લાગ્યા. અને છેવટે તે પણ મરણને શરણ થયો. આલકને મરણ પામેલો માની કુટુંબીજનોએ એને ભૂમિમાં દાટ્યો અને શ્રીકાંતના દેહને પણ અગ્નિદાહ દીધો. પછી કુટુંબીઓ પોતપોતાને સ્થાને ચાલ્યા ગયા.

આ ખપ્પર રાજદ્વારે પહોંચતાં રાજની આજ્ઞાથી રાજસેવકો, પુત્રવિહીન શ્રીકાંત શ્રેણીનું ધન કબજે કરવા તેના ગૃહે આવ્યા, અને તીર્ણેરીઓનાં તાળાઓ ખોલ્યાં. એટલામાં ભૂમિમાં રહેલા એ આલ-તપસ્વીના તપ તેજથી ઇન્દ્રાસન, સાગરમાં ઝુલતા નાવની માફક, ડોલવા લાગ્યું. એટલે તરત જ ધરણેન્દ્રે અવધિજ્ઞાનનો ઉપયોગ મૂક્યો અને એ પુણ્યવંત આલકનો સર્વ વૃત્તાંત તેના જાણવામાં આવ્યો. પછી તેનું સંરક્ષણ કરવા ધરણેન્દ્ર દેવલોકમાંથી મનુષ્યલોકમાં પધાર્યા. અને ભૂમિમાં રહેલા તપસ્વી આલક પર અમૃતનાં છાંટણાં છાંટી નવું ચૈત્યન્ય સ્પૃસાવી, ત્યાં રાજસેવકો શ્રીકાંતનું ધન ગ્રહણ કરી રહ્યા છે, ત્યાં આહણુના વેશે આવી પહોંચ્યો અને ધનગ્રહણ કરતા રાજસેવકોને અટકાવ્યા. આથી રાજસેવકોએ રાજને સમાચાર પહોંચાડ્યા એટલે રાજએ ત્યાં આવી એ આહણુને કહ્યું : હે વિપ્ર ! પરંપરાગત રીતરીવાજને અનુસરતા અમારા રાજસેવકોને કેમ અટકાવો છો ? વિપ્રે પ્રત્યુત્તર આપ્યો—હે રાજન ! એ ધનનો માલિક શ્રીકાંતનો પુત્ર હજી જીવતો છે. આ સાંભળતાં રાજને નવાઈ લાગી. ‘ક્યાં છે શ્રીકાંતનો પુત્ર ?’ આ પ્રશ્નના જવાબમાં વિપ્રે ભૂમિમાં દાટેલા તે પુત્રને સજીવન દેખાડ્યો. આ દશ્ય દેખતાં સહુ આશ્ચર્યચકીત થઈ ગયા. વિજયસેન પણ અજ્ઞાતમાં ગરકાવ થઈ ગયો. તે ખોલ્યો : હે સ્વામીન, આપ કોણ ? એટલે ધરણેન્દ્રે પોતાનું સાક્ષાત સ્વરૂપ પ્રગટ કરી એ આલકનો પૂર્વભવનો વૃત્તાંત સહુ સમક્ષ કહી સંભળાવ્યો. પારણે ઝુલતા આ આલકના તપ-તેજના પ્રભાવથી તેનું સંરક્ષણ કરવા હું આવેલ છું. હે રાજન, આ પુણ્યવંત આલક લઘુકર્મી અને આ જ ભવમાં મોક્ષે જનાર છે. વળી ભવિષ્યમાં તમને પણ એ મહાન ઉપકારક થશે. એમ કહી ધરણેન્દ્ર પોતાનો દાર તે આલકના કન્દમાં સમર્પણ કરી સ્વસ્થાને ગયા.

મહર્ષિ નાગકેતુ

અંક ૧] [૩૭]

નાગકુમાર (ધરણેન્દ્ર) થી પુત્ર સજીવન થયેલો મ્હણી કુટુંબીઓએ તેનું નાગકેતુ' નામ પાડ્યું. અનેક લાડકોડમાં ઉછરતો શ્રીસખીનો પુત્ર નાગકેતુ યૌવન વય પામતાં શોભવા લાગ્યો. તેની કમલ સમી કોમળ કાયા તપ-જપ અને પ્રભુ ભક્તિમાં મગ્ન રહેતી. ધર્મીવર્ગમાં પરમ શ્રાવક તરીકે તેની કીર્તિ સારામાં સારી હતી. આમ નાગકેતુનું ધર્મપરાયણ જીવન ઉચ્ચત્તમ સંસ્કારો અને સદ્વર્તનથી ખીલી ઉઠ્યું હતું. એક સમયે મહારાજ વિજયસેને એક નિરપરાધીને, તે ચોર નહી હોવા છતાં, ચોર માની હણ્યો. આથી દુર્ધર્માને અસમાધિ પૂર્વક મરણ પામી તે વ્યંતરપણે ઉત્પન્ન થયો. ઉત્પન્ન થતાની સાથે જ તેણે જ્ઞાનનો ઉપયોગ મૂકી પોતાનો પૂર્વભવ નીહાળ્યો. એટલે તે, જ્યાં વિજયસેને રાજ્ય ખેડો હતો ત્યાં આવ્યો. આવતાંની સાથે તેણે પાદપ્રહારથી વિજયસેને રાજ્યને ચંદિર વમતો કરી સિંહાસન ઉપરથી ભૂમિ ઉપર પટક્યો. રાજ્યના હોશ ઉડી ગયા. આથી પણ એ વ્યંતરનો રોષ શાંત થયો નહતો. હૃદયમાં હજીય કોષઠવાનલ સળગતો હતો, એટલે આટલાથી નહીં અટકતાં તેણે, સમગ્ર નગરીનું નિકંદન કરવા, દેવ માયાથી ગગન-મંડલમાં એક મોટી ભયાનક શિલા વિકુર્વી. અને સમસ્ત નગરીનો સંહાર કરવા શિલાને પટકવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો. ભયભ્રાન્ત અનેલા પરજનો આમતેમ ભાગનાશ કરવા લાગ્યા. સૌના જીવો જોખમમાં આવી ગયા. કોઈ ઇષ્ટદેવનું સ્મરણ કરવા લાગ્યા. કોઈ માલમીલકત સંભાળવા લાગ્યા. કોઈ ભોંયરાઓમાં કે કોટરોમાં સંતાવા લાગ્યા. થોડી વારમાં સમસ્ત નગરમાં હાહાકાર મચી ગયો. ભોંકોનાં કણ્ણાજનક આકંઠ નાદોથી સમસ્ત નગર ગાજી ઉઠ્યું. સૌની એક સરખી દૃષ્ટી આકાશ મંડલમાં સ્થિર થઈ ગઈ. પણ તેને નિવારણ કરવા કોઈની પણ શક્તિ ચાલી નહીં.

પણ નાગકેતુ પામર માનવ ન હતો, એનું તપોબળ કોઈ અનેક હતું. તેનામાં એક-દમ આત્મ-ચૈતન્ય શકુચું અને જ્ઞાનમંદિર તેમ જ ચતુર્વિધ સંઘ વગેરેનું સંરક્ષણ કરવા તે કટિબદ્ધ થયાં. પુણ્યવંત પ્રાણી સન્નુખ દેવાની પણ શક્તિ તીરોભૂત થઈ જાય છે. તરત જ નાગકેતુ મંદિરના શિખર ઉપર ચઢ્યો, અને આકાશમાંથી પડકાતી શિલા સામે પોતાનો એક જ હાથ ઉંચો કર્યો. ઓસ. એ અતુલબલ્લી નાગકેતુને એક હાથ ઉંચો થયો એટલે ખલાસ! તેના તપોબળ આગળ એ વ્યંતરની શક્તિ હણાઈ ગઈ. તરત જ શિલા સંકારી તે નાગકેતુના ચરણે પડ્યો, અને તેની ક્ષમા પ્રાર્થી, અને નાગકેતુના વચનથી વિજયસેને રાજ્યને નિરૂપદ્રવ કર્યો. છેવટે મહાઅલિષ્ઠ નાગકેતુની પ્રસંશા કરતો તે વ્યંતર દેવલોકમાં ગયો. પૌરજનો તેમજ રાજ વિજયસેને આશ્ચર્ય ચકિત થયા, અને નાગકેતુને પુનઃ પુનઃ ધન્યવાદ આપતા તેના તપસ્વતેજની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. પુણ્યવંત નાગકેતુની કીર્તિ ચારે તરફ ફેલાણી. સૌ જનો નાગકેતુને “જીવનદાતા” તરીકે માનવા લાગ્યા.

[૩] મહર્ષિ નાગકેતુ

ધર્મમાં જોનો આત્મા ઓતપ્રોત થયેલો છે એવો નાગકેતુ પ્રભુ-પુજન, યુરૂવંદન, જ્ઞાનવાણી શ્રવણ, તપ-જપ વગેરે અનુષ્ટનોમાં નિશઠિન મશગૂલ રહેતો. તેનો આત્મા તેનાથી અત્યંત રંગાયેલો હતો. શ્રાવકનાં વ્રત પાલન કરવામાં તેને અપૂર્વ આનંદ આવતો.

[અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૪૨ માં]

મહાકવિ હેમવિજયગણિ

લે. શ્રીયુત અંબાલાલ પ્રેમચંદ શાહ, વ્યાકરણતીર્થ

થોડા સમય અગાઉ મને 'કૃતિકલ્લોલિની' નામની હસ્તલિખિત પ્રતિ પ્રાપ્ત થઇ હતી. આ એક ખંડ કાવ્ય છે. તેની રચના કોઇ અદ્ભુત હાથે થયેલી હોવી જોઈએ; એમ જણાતાં તેની ઐતિહાસિક માહિતી મેળવવા મેં પ્રયત્ન કર્યો અને તેના સંશોધન અંગે આવશ્યક સામગ્રીઓ પણ મેળવી. કર્તાની ઐતિહાસિક માહિતીઓ ખાસ મળી શકી નથી, છતાં જોટલું પ્રાપ્ત થઇ શક્યું તે વાચકો સમક્ષ મૂકું છું.

'કૃતિકલ્લોલિની' નામના ખંડ કાવ્યના કર્તા પંડિત હેમવિજયગણિ છે. શ્રી. હેમવિજયજીનું ગૃહસ્થાવસ્થાનું કંઈ પણ વૃત્તાન્ત, મહાપ્રયત્ને પણ, જણવા મળી શક્યું નથી; અને તેમના સાધુ જીવનમાં તેમની અનેક કૃતિઓરૂપ સાહિત્ય-સેવા સિવાય બીજા કંઈ પણ વિશિષ્ટ કાર્યોનો ઉલ્લેખ કોઈ પણ ગ્રંથોમાં મળતો નથી. કેવળ શ્રી હીરવિજયસૂરિની સમ્રાટ અકબર સાથેની મુલાકાતમાં તેઓ સાથે હતા તેવો ઉલ્લેખ 'હીરવિજયસૂરિ રાસ' અને 'સૂરીશ્વર અને સમ્રાટ' વગેરે ગ્રંથોમાંથી મળી શકે છે.

તેઓ મુનિસુંદરસૂરિની પદ્મપરંપરાના લક્ષ્મીબદ્રીય શાખાના હતા, તેમ તેમના 'વિજયપ્રશસ્તિ મહાકાવ્ય'ની ગુણવિજયજી કૃત અતિમ પ્રશસ્તિ પરથી જણાય છે.

મુનિસુંદરસૂરિ

લક્ષ્મીબદ્ર

(લક્ષ્મીબદ્રીય શાખા)

રત્નશેખર

હેમવિમલ

શુભવિમલ

અમરવિજય

કમલવિજય

હેમવિજય — વિદ્યાવિજય

ગુણવિજય

મહાકવિ હેમવિજયગણિ

અંક ૧] [૩૯]

આ કવિ વિક્રમીય સત્તરમી શતાબ્દીના અનેક મહાન કવિઓમાંના એક હતા. સાધારણ રીતે હીરવિજયસૂરિની શિષ્યપરમ્પરાના અને તે વખતના સમકાલીન સાધુઓ મોટે ભાગે વિદ્વાન અને કવિઓ હતા એમ તેમની પ્રાપ્ત થતી રચનાઓ ઉપરથી માણ્ય પડે છે. સંસ્કૃત ભાષા કરતાં સોળ, સત્તર અને અઠારમી સદીમાં ગૂજરાતી ભાષા સાહિત્ય ત્રેન કવિઓના હાથે વધારે ફલ્યુકાસ્થુ' છે એમ કોઈ પણ સાહિત્ય-શોધકને લાગ્યા વિના નથી રહેતું.

આ કવિના કવિત્વ માટે ગૃહસ્થ કવિ ઋષભદાસ પણ પોતાના કુમારપાળ રાસ અને હીરવિજયસૂરિ રાસમાં મોટા કવિ તરીકેનો માનભર્યો ઉલ્લેખ કરે છે.

હંસરાજ વાણે દેપાલ માલ હેમની બુદ્ધિ વિશાળ.

—કુમારપાળ રાસ. ॥

હેમવિજય પંડિત વાચાલ કાવ્ય દુહામાં બુદ્ધિ વિશાળ

—હીરવિજયસૂરિ રાસ. પૃ. ૧૦૮ ॥

હેમવિજય મોટા કવિરાજે

—હીરવિજયસૂરિ રાસ. પૃ. ૨૭૪ ॥

હેમ વડા કવિરાય

—હીરવિજયસૂરિ રાસ. પૃ. ૩૦૨ ॥

આ સિવાય તેમના ગુરુભાઈ શ્રી વિદ્યાવિજયગણીના શિષ્ય શ્રી ગુણવિજયગણીએ પણ તેમના અધૂરા મૂકેલા 'વિજયપ્રશસ્તિ' નામના મહાકાવ્યની પૂર્ણાહુતિ કરી તેની અંતિમ પ્રશસ્તિમાં શ્રી હેમવિજયની વિદ્વતા અને કવિત્વનું મહત્તાભર્યું વર્ણન કર્યું છે.

પ્રસ્તુત 'કીર્તિકલ્લોલિની' કાવ્ય સંબંધે તેજ પ્રશસ્તિમાં તેમણે જણાવ્યું છે કે:—

“ સ્વર્ગકલ્લોલિનીતુલ્યા કીર્તિકલ્લોલિની મતા ”

ખરેખર આ કાવ્ય માટે સ્વર્ગગાની ઉપમા જરાય અતિશયોક્તિ વિનાની છે, એમ તેના વાચકને લાગ્યા વિના નહિ જ રહે.

પ્રત્યેક પદ્યની ગગનવિહારિણી કલ્પનાઓ, મનોહર ઉપમા, ઉત્પ્રેક્ષાદિ અલંકારોની સજ્જવટ અને રચનામાધુર્ય કોઈ વિદ્વાન વાચકને મેઘદ્વતાદિની રચનાઓને પણ ભૂલાવે તેવું આ અંકકાવ્ય છે.

આ કાવ્ય શ્રી વિજયસેનસૂરિની સ્તુતિ રૂપે જ બનાવાયું છે; પણ કર્તાએ શ્રી વિજયસેનસૂરિના ચરિત્ર વિષેનો ઉલ્લેખ પ્રથમના બે શ્લોકોમાં તેમના કમા પિતા, રૂપશ્રી માતા અને ગૃહસ્થાવસ્થાનું જેસંગ નામ-સિવાય કંઈ પણ ચરિત્રદષ્ટિનું વર્ણન નથી કર્યું. ચરિત્ર માટે તો તેમણે વિજયપ્રશસ્તિ વગેરે ગ્રંથો બનાવ્યા જ છે.

કવિની શ્રી વિજયસેનસૂરિ પ્રત્યેની પૂજ્યત્વ અને માનભરી જે દષ્ટિ છે તે તેમના અનેક કાવ્યોમાં પ્રતીત થાય છે. છતાં આ કાવ્યમાં તો તેમણે પોતાનું પ્રૌઢ કવિત્વ સુંદર લલિત ભરી રચનામાં વહેતું મૂકી શ્રી વિજયસેનસૂરિ પ્રત્યેની ભક્તિ અતાવવા સાથે આપણા માટે એક અપૂર્વ કવિત્વ ભર્યો ગ્રંથ-વારસો સોંપી જનતાને ઋણિ બનાવી છે.

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[૪૦]

[૧૫૧ પ]

આ કાવ્ય તેમની નૈસર્ગિક કવિત્વશક્તિની છાપ માટે પૂરતું છે. આ કાવ્યમાં ત્રણ અધિકારો છે. ૧ પ્રતાપાધિકાર, ૨ કાર્ત્યધિકાર, અને ૩ સૌભાગ્યાધિકાર; એમ સગૂંધરા-છંદના કુલે ૨૦૭ શ્લોકમાંથી પ્રથમમાં ૭૬, ખીજામાં ૮૯ અને ત્રીજામાં ૪૨ શ્લોકોથી આ કાવ્યને પૂર્ણ કર્યું છે.

પ્રત્યેક અધિકારના પ્રત્યેક પદમાં તે તે અધિકારના પ્રતાપ, કાર્તિ અને સાભાગ્ય શબ્દનો ઉલ્લેખ પર્યાય શબ્દોથી પણ કર્યો છે. આ કાવ્યની આ એક વિશિષ્ટતા ગણાય. પ્રત્યેક પદ એક એક કલ્પનાનું કાલીનૂર-રત્ન છે, એમ કહેવું અતિશયોક્તિભર્યું નથી. ભિન્ન ભિન્ન કલ્પનાવગાહી રત્નોનો અનેકો આ પ્રશંસાત્મક કાવ્યરૂપ હાર શ્રી વિજયસેન-સુરિના યશઃશરીર પર ચઢાવી તેમની કાર્તિને અમર કરે છે.

અન્તે કવિ જ પોતાના આ કાવ્યની યથાર્થતાનો સ્પષ્ટતાભર્યો ઉલ્લેખ કરે છે:—

નાનાપ્રલેષોક્તિયુક્તિપ્રકરમકરભૂમ્હરિભાવાભિધાય—

સ્ફારાલક્ષ્મીકાવ્યવ્રજજલજયુતા પ્રૌઢપુણ્યપ્રવાહા ।

સિશ્વન્તી ગોવિલાસૈર્ભુવનવનમિદં 'કીર્તિકલ્હોલિની'યં

ધામહ્લીલામરાલૈર્ભવતુ સુગહના ગાઢમાનાઽચિરશ્રીઃ ॥

આ ગ્રંથનું સંશોધન તેમના સમકાલીન પંડિત શ્રી લાભવિજયજીએ કર્યું છે. આ ઉપરાંત લગભગ તેમની અધીય કૃતિઓ શ્રી લાભવિજય પંડિતે તપાસ્યાના કેટલાક ઉલ્લેખો મળે છે. નીચે આપેલી જૈન સાહિત્યના સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસમાંથી કેટલીક માહિતી ઉપયોગી છે તે વાચકો સમક્ષ રજૂ કરું છું.

કેટલીક ઐતિહાસિક સામગ્રી

જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ, પૃ. ૫૮૩—

ધર્મસાગરે—૧૬૩૯ માં જન્મસ્વીકૃત પ્રજ્ઞિત પર વ્રતિ રચી. આ છેલ્લી વ્રતિની એક પ્રશસ્તિ (વે. નં. ૧૪૫૯)માં એમ જણાવ્યું છે કે તે ત. હીરવિજયસુરિએ દિવાળીને દિને રચી અને તેમાં કલ્પકિરણવલીપાર ધર્મસાગર ઉ. અને વાનર ઋષિ (વિજયવિમલ) એ સહાય આપી. તેમજ તેનું સંશોધન પાટણમાં ત. વિજયસેનસુરિ, કલ્યાણવિજય ગણી, કલ્યાણકુશળ અને લખિંધસાગરે કર્યું હતું. તેની આ પ્રશસ્તિ હેમવિજયે રચી.

પૃ. ૫૮૫. મુનિ સુંદરસુરિરાજ્યમાં થયેલા લક્ષ્મીભદ્રની શાળામાં શુભવિમલ-અમર વિજય-કમલવિજયના શિ. હેમવિજય એક સારા કવિ અને ગ્રંથકાર હતા. તેમણે સં. ૧૬૩૨ માં પાર્શ્વનાથચરિત્ર, (પ્ર. મોદનલાલજી જી. ગ્રંથમાળા નં. ૧) સં. ૧૬૫૬ માં અંભાતમાં ઋષભશતક જેને લાભવિજયગણિએ સંશોધ્યું. (કાથ. ૧૮૯૧. ૯૫ રીપોર્ટ) અને સં. ૧૬૫૭ માં અમદાવાદમાં દશતરંગમાં ૨૫૦ કથાવાગો કથારત્નાકર (કાં. વડો) રચ્યાં. તેમના ખીજા ગ્રંથો—અન્યોક્તિસુકતામહોદધિ, કાર્તિકલ્હોલિની (વિજયસેનસુરિની પ્રશંસા રૂપે) સુકતરત્નાવાલિ, સદ્ભાવશતક, ચતુર્વિંશતિ સ્તુતિ, સ્તુતિ ત્રિદશતરંગિણી, કસ્તુરી પ્રકર, વિજય સ્તુતિ, અને સેંકડો સ્તોત્રો છે. અને તે ઉપરાંત મહાકાવ્ય તરીકે વિજયપ્રશસ્તિ

મહાકવિ હેમવિજયગણિ

અંક ૧] _____ [૪૧]

કાવ્ય રચેત્ર છે. તેમાં ૧૬ સર્ગ કરી પોતે સ્વર્ગસ્થ થતાં તે પછીના પાંચ સર્ગો તેમના ગુરુભાઈ વિદ્યાવિજયના શિષ્ય ગુણુવિજયે, સર્વ સર્ગ પરની પોતાની ટીકા નામે વિજય-દીપિકા સહિત, પૂરા કર્યા. ૧૬૮૮માં.

આ કાવ્યમાં મુખ્યપણે વિજયસેનસૂરિનું વૃત્તાન્ત છે. છતાં હીરવિજયસૂરિ અને વિજયદેવસૂરિનાં વૃત્તાંતો અને ધણી ઐતિહાસિક હકીકતો મળે છે (પ્ર. ય. ગ્રં. નં. ૨૩) ગુણુવિજયે આ ટીકા ઇલાહુર્ગમાં આરંભી કેટલીક માધપુર દુર્ગ (જોધપુર), શ્રીમાલમાં રચી, છેવટે શ્રીરોહિણી (સિરોહી)માં પૂરી કરી, અને ચારિત્રવિજય વાચકે શોધી, (જુઓ. વિજયપ્રશસ્તિની છેવટની પ્રશસ્તિ)

પૃ. ૬૦૭—હેમવિજય ૧૬૬૧—

પૃ. ૫૪૩. હીરવિજયસૂરિના સમાગમથી અકબર આદ્રશાહે શું કહ્યું એ ટૂંકામાં તેમના જ સમયમાં શત્રુજય પરના આદિનાથ મંદિરના હેમવિજયગણિએ રચેલા ૧૬૫૦ના પ્રશસ્તિ લેખમાં જણાવ્યું છે. જિનવિજયજી સંપાદિત પ્રાચીન લેખ સંગ્રહમાં હેમવિજયગણિ (ત. આનંદવિમલસૂરિના આજ્ઞાવર્તી શુભ વિમલ—કમલવિજય પં. શિ.)

કમલવિજય રાસ.૧૬૬૧ મહેસાણા.

નોટ—તેમની કેટલીક કૃતિઓ પાટણના હાલાભાઈના ભંડારમાં છે—

૧૬૨૮ માં રાધનપુરમાં કલ્પસૂત્ર પર કિરણાવલી નામકી ટીકા (પ્ર. આ. સભા, નં. ૭૧) અને સં. ૧૬૩૯ માં જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ પર વૃત્તિ રચી. આ છેલ્લી વૃત્તિની એક પ્રશસ્તિ (વે. નં. ૧૪૫૯) માં અને તેમાં કલ્પકિરણાવલીકાર ધર્મસાગર ઉ. તેમજ વાનરઋષિ (વિજયવિમલ) એ સહાય આપી તેમને તેનું સંશોધન પાટણમાં ત. વિજયસેનસૂરિ, કલ્યાણુવિજયગણિ, કલ્યાણુકુશળ અને લલિધસાગરે કહ્યું હતું, અને તેની આ પ્રશસ્તિ હેમવિજયે રચી.

પં. લાભવિજય વ્યાકરણુ શાસ્ત્રમાં અત્યંત પ્રવીણ હતા. યોગશાસ્ત્રના “નમો દુર્વારરાગાદિ” શ્લોક ઉપર ૫૦૦ અર્થ :કરેલ છે, એમ પટ્ટાવલીઓમાં ઉલ્લેખ છે. સં. ૧૬૪૪ના શ્રીમાલવંશીય ટ્રેણી ભારમલ્લ પુત્ર સંઘપતિ ઈંદ્રરાજે વૈરાટનગરમાં નવીન બંધાયેલા ઈંદ્રવિહારના જિનમંદિરની પ્રશસ્તિ એમણે રચી છે. (જુઓ જિન. વિ. ૨. ૭૫૯) તેમણે સં. ૧૬૪૪માં વૈરાટનગરના દેરાસરની પ્રશસ્તિ લખી. સં. ૧૬૫૨માં વિજયસેનસૂરિ શિષ્ય વિનયકુશળે રચેલા સ્વોપ્તવૃત્તિયુક્ત ‘મંડળ પ્રકરણુ’ (પ્ર. આ. સભા), સં. ૧૬૫૬ ખંભાતમાં હેમવિજયે રચેલા ઋષભશતક, સં. ૧૬૫૮માં કલ્યાણુવિજય તથા મુનિવિજયના શિષ્ય દેવવિજયગણિ કૃત જિનસહસ્ર નામનું સ્તોત્ર (તેની સુખોદિકા વૃત્તિયુક્ત) અને કમળવિજય શિષ્ય હેમવિજયગણિ રચિત ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથ નામક દેરાસરની પ્રશસ્તિનું એમણે સંશોધન કહ્યું. કલ્યાણુવિજયસૂરિ રાસ તેમણે બતાવ્યો છે.

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[૪૨]

[વર્ષ ૫]

શ્રી હેમવિજયજીએ રચેલા પ્રથોની યાદી

૧ પાર્શ્વનાથ ચરિત્ર સં. ૧૬૩૨	૧૦ વિજયસ્તુતિ
૨ ત્રણભણતક સં. ૧૬૫૬	૧૧ વિજયપ્રશસ્તિ મહાકાવ્ય
૩ કથા રત્નાકર સં. ૧૬૫૭	૧૨ કીર્તિકલ્પોલ્લિની
૪ અન્યોક્તિમુક્તામહોદધિ	૧૩ શત્રુજયના આદિનાથના મંદિરમાંની
૫ સુક્તરત્નાવલી	પ્રશસ્તિ
૬ સદ્ભાવ શતક	૧૪ ખંભાતના મંદિરની પ્રશસ્તિ
૭ ચતુર્વિંશતિ સ્તુતિ	૧૫ જામનગરની કલ્પકરણાવળી
૮ સ્તુતિ ત્રિદશતરંગિણી	(ધર્મસાગર ઉ.) પ્રશસ્તિ
૯ કર્તુરી પ્રકર	૧૬ કમળવિજય રાસ

[પૃષ્ઠ ૩૭ માનું અનુસંધાન]

એક વખતે નાગકેતુ જિન-મંદિરમાં જિનેશ્વરદેવની હૃદયના ઉલ્લાસ પૂર્વક પૂજા કરી રહ્યા હતા. તે સમયે તેમનો આત્મા પ્રભુ ભક્તિમાં એટલે અધો એટલે પ્રેત થઈ ગયો હતો કે બીજો વીચાર જ તેમના મનમાં આવતો ન હતો. આ વખતે તેમણે પ્રભુની પુષ્પ પૂજા કરવા સાઈ, જાત જાતના રંગબેરંગી સુગંધી પુષ્પોથી ભરપૂર કરંડીયામાં પોતાનો કોમલ હાથ નાખ્યો. હાથ નાખતાંની સાથે જ અંદર રહેલા એરી નાગે નાગકેતુના હાથને ડાંખ માર્યો. છતાં પણ એ પુણ્યાત્મા પ્રભુભક્તિથી કિંચિત્ ચલાય માન ન થયાં. ધન્ય છે એમના હૃદયની ધીરતાને! એમનું હૃદય તો ઉલટું સદ્ભાવનાથી વધુ ને વધુ વાસિત થવા લાગ્યું. તેમનો આત્મા ઉચ્ચતમ શ્રેણીએ ચઢતો ગયો અને એ ઉચ્ચતમ ભાવનાના પ્રતાપે તેમણે ત્યાં ને ત્યાં જ ધાતિકર્મને ચકચૂર કર્યો. અંતરના રાગદ્વંદ્વિરિપુઓને છૂતવાથી તેમને શોકશોકપ્રકાશક કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું. દેવતાઓનાં આસન ચલાયમાન થયાં. ગગન મંડલ દેવ-દુઃકુલીઓથી ગાજી ઉઠ્યું. મનુષ્યલોકમાં દેવોનાં આગમન થયાં, એ કેવલજ્ઞાની મહાપુરુષને શાસનદેવે મુનિવેષ સમર્પ્યો. સૌએ તેમના ચરણે શિર ઝુકાવ્યાં. નાગકેતુ મહર્ષિ-એ સુધાસમી વાણીનો વરસાદ વરસાવ્યો. આદ એ મહર્ષિ અન્યત્ર વિહાર કરી ગયા. ભૂતલ ઉપર વિહાર કરતા તે મહર્ષિએ અનેક ભગ્ય જીવોને તાર્યા અને પ્રાંતે સકલકર્મનો ક્ષય કરી મુક્તિપુરિમાં સીધાવ્યા.

ધન્ય છે એ નાગકેતુ મહર્ષિને અને તેમના અદ્ભુત તપને !

આપણી જ્ઞાન-પરખો

સંપ્રહકાર—શ્રીયુત કેશરીચંદ હીરાચંદ ઝવેરી

[ક્રમાંક ૪૬-૪૭ના અનુસંધાનમાં]

શ્રી જ્ઞૈન સત્ય પ્રકાશના ક્રમાંક ૪૬-૪૭મા અંકમાં, ઉપરના મથાળા નીચે જ, આપણા કેટલાક જ્ઞાનભંડારોની સૂચિ મેં પ્રગટ કરી હતી. આ સૂચિ તે વખતે મને જે જે નામો મળી શક્યાં તેના આધારે મેં રજુ કરી હતી. એ સૂચિ સંપૂર્ણ ન હતી. ત્યાર પછી બીજાં કેટલાંક નામો મારા જાણવામાં આવવાથી વિદ્વાનોને ઉપયોગી જાણીને તે અહીં રજુ કરું છું. આથી પણ આ સૂચિ પૂર્ણ થાય છે એમ તો નથી જ. હજુય કેટલાંક નામો જરૂર આપી રહી ગયાં હશે.

આવાં નામોની એક સંપૂર્ણ સૂચિ, કોઈ સારા અભ્યાસી વિદ્વાનના હાથે પ્રગટ થવી જોઈએ, એમ ઘણા મિત્રો અને વિદ્વાનો કહે છે. હું તેમના એ કથન સાથે સહમત થાઉં છું, અને એવી સૂચિ બહાર પાડવાની જરૂર સ્વીકારું છું.

દરમ્યાન મને મળેલાં વધુ નામો અહીં રજુ કરું છું.

અમદાવાદ

- ૧-૪ વિમળગચ્છના ચાર ભંડારો.
- ૫ નેમસાગર ઉપાધ્યય ભંડાર.
- ખંભાત
- ૬ જ્ઞાનવિમળસૂરિ ભંડાર.
- જેપુર
- ૭ હરિસાગરગણી ભંડાર.
- ૮ શ્યામલાલજીનો ભંડાર.
- ૯ પં. ભગવાનદાસ ન્યોતિષિની લાયઝેરી.
- ૧૦ પંચાયતી ભંડાર.
- એડા
- ૧૧ સૂમતિરત્નસૂરિ ભંડાર.
- ૧૨ ભાગ્યરત્નસૂરિ ભંડાર.
- ઉદેપુર
- ૧૩ ગોડીજી ભંડાર.
- બીકાનેર
- ૧૪ ખુશાલચંદ્રગણી ભંડાર.
- ૧૫ ક્ષમાકલ્યાણ ભંડાર.
- જેસલમેર
- ૧૬ તપગચ્છ ભંડાર.

અજમેર

- ૧૭ લલિતકીર્તિ ભંડાર.
- ભાવનગર
- ૧૮ ગંભીરવિજયજી ભંડાર.
- ૧૯ ડોસાભાઈ અભેચંદ હસ્તકં ભંડાર.
- ૨૦ ભકિતવિજય જ્ઞાનભંડાર.
- [હ. આત્માનંદ સભા]
- ૨૧ પ્રેમચંદ રતનચંદ ભંડાર.
- ૨૨ વૃદ્ધિચંદ્રજી ભંડાર.
- ૨૩ કસ્તુરસાગર ભંડાર.
- ૨૪ મગનલાલ એચરદાસ ભંડાર.
- ચેલાધા
- ૨૫ શ્રી સંઘ ભંડાર.
- બનારસ
- ૨૬ ચુનીજી ભંડાર.
- ૨૭ બાલચંદ્રચતિનો ભંડાર.
- વઢવાણ
- ૨૮ કેશરવિજયજી ભંડાર
- ૨૯ જ્ઞૈનસંઘજ્ઞાન ભંડાર

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[૪૪] [વર્ષ ૫]

પાણીતાણ્યા	પાદડી
૩૦ આણુંદણ કલ્યાણું બંડાર	૩૫ જ્ઞાનબંડાર
૩૧ કપુરવિજયળ બંડાર	લીંબળ
૩૨ વીરબાઈ પાઠશાળા	૩૬ જ્ઞાનબંડાર
૩૩ મોટીટાલી બંડાર	થોલેરા
કરાડા	
૩૪ જ્ઞાનબંડાર	૩૭ જ્ઞાનબંડાર

પ્રથમના લેખમાં ૧૦૪ બંડારોનાં નામોનો નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો હતો. ત્યારબાદ ખીજાં ૩૭ નામો અહીં રજૂ કરવામાં આવે છે. ચાલીશ ગામમાં પુસ્તકો ઉપલબ્ધ થઈ શકે છે તે પણ બતાવવામાં આવ્યું છે. એટલે આજે જૈન ચેતામ્પર મૂર્તિપૂજક સામજી પાસે લગભગ અસો જ્ઞાનમંદિરો વ્યવસ્થિત દેખાય છે. ચેતામ્પર મૂર્તિપૂજક સિવાયના દિગ્બરીય કે સ્થાનકવાસી વગેરેના અનેક બંડાર છે.

આપણાં જ્ઞાનમંદિરો ઉપરાંત અનેક જૈનેતર જ્ઞાન બંડારો પણ એવાં છે કે જેમાંથી આપણા અંશે ઉપલબ્ધ થઈ શકે છે અને તે સંશોધિત થયે તે સંસ્થાઓ દ્વારા કેટલાક પ્રકાશિત પણ થયા છે. તેમાંના મુખ્ય બંડારો નીચે પ્રમાણે છે.

કલકત્તા	યુરોપમાં
સંસ્કૃત કોલેજ	ઇંગ્લેંડ
બનારસ	બોડલીની લાયબ્રેરી
સંસ્કૃત કોલેજ	ઈટાલી
પુના	ફ્લોરેન્સ
બાંડારકર ઇન્સ્ટીટ્યુટ	ઈંગ્લાંડ
માયસોર	ઓક્સફર્ડ યુનીવરસીટી
ઓરીએન્ટલ લાયબ્રેરી	જરમની
બરોડા	લીપઝીક યુનીવરસીટી
ઓરીએન્ટલ ઇન્સ્ટીટ્યુટ	
બીકાનેર	
ગવર્નમેન્ટ લાયબ્રેરી	

બંડારોનાં સચિ પત્રો

જૈન સમાજને જાણે બંડારોની બહુ ઉપયોગિતા જ ન હોય તેમ તે તે બંડારોનાં સચિપત્રો પ્રકાશિત કરવાતાં ઘણી ઉદાસીનતા દેખાય છે. આપણા સમાજ તરફથી જૈન અંથાવળી, લીંબડીનું લીસ્ટ, જુરતનું લીસ્ટ વગેરે સિવાય ખીજાં ક્ષેત્રો છપાયાં નથી. જેસલમેર અને પાટણનાં લીસ્ટો ગાયકવાડ સીરીઝમાં છપાયાં છે. પુનાના બંડારના અંથોનું લીસ્ટ તે જ સંસ્થાએ છપાવ્યું છે.

જૈનેતરોની સેવાઓ

ફ્રાન્સ સમા હસ્તકનું લીસ્ટ છપાયું છે.

જુજરાત વર્નાક્યુલર સમાએ પણ લીસ્ટ છપાવ્યું છે તે ઉપરાંત અનેક પાશ્ચાત્ય

આપણી જ્ઞાન - પરબો

અંક ૨] _____ [૪૫]

વિદ્વાનો અને ખપી જ્ઞાનેતર સ્કોલરોએ જ્ઞાન ગ્રંથોનાં લીસ્ટો પ્રકાશિત કરી આપણા ગ્રંથોની નામાવળી દુનિયા સમક્ષ મૂકી છે. જેમાંના કેટલાકનાં નામો નીચે રજુ કરે છું:

- ૧ લીપચીક યુની.નું લીસ્ટ, જર્મની.
- ૨ સંસ્કૃત હસ્તલિખિત પ્રતોનું લીસ્ટ, ઈંગ્લેન્ડ.
- ૩ રોયલ એશીઆટીક સોસાયટી ઓફ બેંગાલ કલકત્તા.
- ૪ રોયલ એશીઆટીક સોસાયટી ઓફ ઈન્ડીઆ, મુંબાઈ
- ૫ ભાંડારકરનાં છ કલેક્શનનાં લિસ્ટો
- ૬ ખુલરનાં ૮ લિસ્ટો
- ૭ પીટરસનના રીપોર્ટ, ૬ ભાગ
- ૮ સ્ટ્રીટબુર્ગ લીસ્ટ
- ૯ વેબર લિસ્ટ
- ૧૦ દક્ષિણની હસ્તલિખિત પ્રતોનું લીસ્ટ.
- ૧૧ સી. પી.ના સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત પુસ્તકોનું લીસ્ટ.

ઉપર મુજબના પ્રયત્નોથી સમગ્ર શકાય છે કે જ્ઞાન ગ્રંથો માટે જ્ઞાનેતર સ્કોલરો સારો પ્રકાશ પાડી રહ્યા છે.

આપણે આપણા તમામ ભંડારોનાં લિસ્ટો જોય અને તેમ જલદી તૈયાર કરવાં-કરાવવાં જોઈએ. એમાં વિદ્વાનોની અનુકૂળતા સચવાવા સાથે તે તે ભંડારનાં પુસ્તકોનું પણ રક્ષણ થશે.

આત્મશિક્ષા-સપ્તકમ્

કર્તા-આચાર્ય મહારાજ શ્રોત્રિજયપદ્મસૂરિજી

(આર્યાવૃત્તમ્)

અહસયપુણ્ણદયાઓ, જીવે લલ્લે તપ મણુસ્સત્તં ॥
 જિણવયણસુદ્ધે તત્થ ઘિ, સંપણ્ણા કમ્મવિવરેહિં ॥૧॥
 ઉત્તમસુરાહિલાસા સાહલ્લે નરભવસ્સ ચારિત્તા ॥
 આસણ્ણસિદ્ધિભવ્વા લલ્હિજ્જ ચારિત્તસંપત્તિં ॥૨॥
 ઘરદંસણનાણગુણા, દેવાહભવેસુ સંભવંતિ તહિં ॥
 ચરણં ન તં નરભવે, તમ્હા તસ્સેવ પાહણ્ણ ॥૩॥
 ચ્ચંડભમણં નિયમા, પુગ્ગલરમણત્તમોહમાવો ॥
 નિયગુણરહ્વુહ્વીપ, પુગ્ગલરહ્વેદાસપરિહાણી ॥૫॥
 નિયગુણરહ્લાહ્વુ, ભાવિંજ્જા નિયસરૂવત્તસંતથં ॥
 કોઽહં મે કો ધમ્મે, દેવગુરૂ કે તહા મહ્મં ॥૬॥
 સહ્વાહ્માવજુત્તો, અપ્પા ણિચ્ચો મહ્વેયવત્થુદ્ધં ॥
 પાસે મહં વિહાવે તત્તો જુગ્ગો ન રહ્માવો ॥૭॥
 અહ રાગદોસહાણી પયટ્ઠિઅવ્વં તહા તપ જીવે ॥
 સાહાવિયપુણ્ણત્તં પવં સહ્ હોજ્જા નિયમાઓ ॥૮॥

પીતીન્દ્રનગર

પીતીન્દ્ર નામના પુરાતન નગર પર મહારાજા ખારવેલની ચડાઈ.
આવીસસો વર્ષ પરની ઐતિહાસિક શોધખોળ.

લેખક. શ્રીયુત નાથાલાલ હગનલાલ શાહ.

આ પુરાતન નગર માટે જૈનોના ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર. (૨૧, ૧-૪)માં પીહુંડ નામના શહેર માટે વર્ણન કરવામાં આવેલ છે. પુરાતન પીહુંડ અને પીતીન્દ્ર બંને એક જ હોવાનો ડૉ. સિલ્વન લેવી નામના વિદ્વાને મત આપેલ છે. અંગ દેશની રાજધાની ચંપાને એક વ્યાપારી પીતીન્દ્રમાં રહેતો હતો. પીતીન્દ્ર નામના નગર માટે હાથી યુક્ષામાંના મહારાજા ખારવેલના શિલાલેખમાં “પીયુડ” નામનો ઉલ્લેખ મળી આવેલ છે. પીયુડ એટલે ‘ગધેડાઓ વડે ખેંચાતા હળથી ખેડાએલું સ્થાન’ એવો અર્થ કરવામાં આવ્યો છે. પ્રખ્યાત ખગોળવેત્તા પ્ટોલેમીએ મૈઝોલાઇના વિસ્તાર તરીકે પીતીન્દ્રને ઝાળખાવેલ છે. “મૈઝોલાઇ” શબ્દ મૈઝોલસ નદી ઉપરથી નીકળેલો છે. મૈઝોલસ નદી એટલે ગોદાવરી અને કૃષ્ણાનદીનાં મુખોનો પ્રદેશ. આ પ્રદેશમાં નાગવલી નદી છે જે લાંગુલીઆ પશુ કહેવાય છે. મીકાકોલ શહેર એ નદી ઉપર આવેલું છે. પુરાણોમાં લાંગુલીઆ નદીને લાંગુલી કે લાંગુલિની કહેલ છે. (M. A. R. LVII. 27) લાંગુલી નામનો સંબંધ લાંગુલ એટલે હળ સાથે રહેલ છે. મહારાજા ખારવેલના અસામાન્ય દંડનું એ શબ્દથી ચિરસ્થાયી રીતે સ્મરણ થઈ શકતું હોય તેમ લાસે છે.

પીતીન્દ્ર નામના નગરની શોધખોળ કરવાની આપણે આશા રાખી શકીએ નહીં, સગવળ મહારાજા ખારવેલે પ્ટોલેમી પહેલાં થોડા સૈકા અગાઉ તેનો નાશ કરાવ્યો હતો. છતાં પુરાતન વસ્તુઓના આધાર પરથી પ્ટોલેમીએ તેનો ઉલ્લેખ કર્યો હોય એમ જાણી શકાય છે. (I A. 1926 P. P. 145-46.)

શહેરનું પુરાતન નામ “પૃથૂદક” હોય એમ જણાય છે. પૃથૂદક એટલે પાણીથી ખુબ ભીંજાયલું. “પૃથૂદક” એ યાનેશ્વર પાસેના એ જાણીતા સ્થળનું પણ નામ છે. આ સ્થળ તે હાલનું પેહોઆ (C. A. G. P. P. 385, 702) છે. જૈન સૂત્રમાં વર્ણવેલ “પીહુંડ” અને “પીયુડ” એ બંનેનું મૂળ તેમાંથી સહેલાઈથી નીકળી શકે. પ્ટોલેમીના “પીતીન્દ્ર”માં જે વધારાનો ‘ર’ છે તેનો ખુલાસો મેળવવામાં વિશેષ મુશ્કેલી જેવું નથી.

તંત્રી સ્થાનેથી—

પાંચમું વર્ષ

સભ્ય સ્વીકાર

આ અંક સાથે, 'શ્રી જ્ઞૈન સત્ય પ્રકાશ'નું પાંચમું વર્ષ શરૂ થાય છે.

ગયા ચાર વર્ષ દરમિયાન સમિતિ જે કંઈ કાર્ય કરી શકી છે તે પૂજ્યપાદ સાધુમહારાજે તથા સમાજના આગેવાન સદ્ગૃહસ્થોના સહકારને જ આભારી છે. પૂજ્યપાદ સાધુમહારાજને એ વખતોવખત શ્રેષ્ઠ સામગ્રી મોકલીને તેમ જ સમિતિ માટે શક્ય ઉપદેશ આપીને સહકાર આપ્યો છે, અને સમાજના આગેવાન સદ્ગૃહસ્થોએ સમિતિને જોઈતી આર્થિક સહાયતા આપીને સહકાર આપ્યો છે. આ સિવાય બીજા બીજા વિદ્વાન શ્રેષ્ઠોએ પણ માસિકને સમૃદ્ધ યનાવવામાં સહકાર આપ્યો છે જ. આ બધાનો અમે ખરા દિલથી આભાર માનીએ છીએ. અને ભવિષ્યમાં પણ એવાને એવો સહકાર આપતા રહેવાની પ્રાર્થના કરીએ છીએ.

ચોથ વર્ષના કાર્યનું અવલોકન

ગયા-ચોથા-વર્ષ દરમિયાન 'શ્રી જ્ઞૈન સત્ય પ્રકાશ' જ્ઞૈન ઇતિહાસ, પુરાતત્ત્વ, સાહિત્ય કે કળાવિષયક જે કંઈ સાહિત્ય સમાજની સેવામાં રજૂ કર્યું છે તે ઉપરાંત ખાસ નોંધવા લાયક એ બીનાઓ એવી છે કે જેનો ઉલ્લેખ અહીં કરવો જોઈએ: (૧) શ્રી પર્યુષણ પર્વ વિશેષાંક અને (૨) શ્રી ગોપાળદાસ પટેલે બહાર પાડેલ 'શ્રીભગવતીસાર' અંગે ઉપસ્થિત થયેલી માંસાહારની ચર્ચા.

શ્રી પર્યુષણ પર્વ વિશેષાંક જે જે વિદ્વાનોએ જોયો છે તેમણે એની મુક્ત કદે પ્રશંસા કરી છે. ભગવાન મહાવીરસ્વામીના નિર્વાણ પછીના એક હજાર વર્ષ દરમિયાન આપણે કેવા કેવા પ્રસંગોમાંથી પસાર થયા છીએ, એ કાળ આપણા માટે કેટલો ગૌરવભર્યો કાળ હતો અને એ કાળમાં રાજ્યઓમાં જ્ઞૈનધર્મની કેટલી પ્રબળ ભાવના હતી વગેરે બાબતો પ્રમાણ સાથે એ વિશેષાંકમાં રજૂ કરવામાં આવી છે. વિશેષ અતિશયોક્તિ વગર એમ કહી શકાય કે એ એક હજાર વર્ષના જ્ઞૈન ઇતિહાસના અંકોડા મેળવવા પ્રયત્ન કરનાર માટે એ વિશેષાંક એક વિગતવાર અનુક્રમણિકાની ગરજ સારે તેવો છે.

આ વિશેષાંક સાથે ભગવાન મહાવીરસ્વામીનું, જે પરમ ધ્યાનસ્થ મુદ્રાનો સાક્ષાત્ કરાવતું ત્રિરંગી ચિત્ર આપવામાં આવ્યું છે તે પણ એક વિશેષતા ગણી શકાય. અત્યાર અગાઉ આવું સુંદર ચિત્ર જોના કે જાણવામાં આવ્યું નથી. છેલ્લા કેટલાક વખતથી ભગવાન મહાવીરસ્વામીના એક સુંદર ચિત્રની જે ખામી જાણાતી હતી તે કેટલેક અંશે આથી દૂર થઈ ગણાય.

આ વિશેષાંક જેમ એક હજાર વર્ષના જ્ઞૈન ઇતિહાસની સામગ્રી રજૂ કરવામાં કાળો આપ્યો છે તેના કરતાં પણ વિશેષ હર્ષની વાત તો એ છે કે-એ વિશેષાંકે પૂરવાર

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[૪૮]

[૧૫૯ ૫]

કર્તુ' છે કે આપણા પૂજ્ય મુનિમહારાજને અવસરે સારામાં સારા ઐતિહાસિક, ધાર્મિક કે સાહિત્યિક લેખો લખી શકે છે. ખરેખર, આ એક બહુ જ આનંદની વાત છે.

આ પછી શ્રી ગોપાળદાસ પટેલે બહાર પાડેલ 'શ્રીભગવતીસાર' અંગેની માંસાહારની ચર્ચા ઉપસ્થિત થઈ. 'શ્રીભગવતીસાર'માં શ્રી ગોપાળદાસ પટેલે એક ટુકાણે ભગવાન મહાવીરસ્વામીએ પોતાના એક શિષ્યને પોતાને માટે, રાંધેલું માંસ વહોરી લાવવાનો આદેશ કર્યોની વાત લખવામાં આવી છે. આ પુસ્તક બહાર પડ્યા પછી સમાજમાં ઠીકઠીક ઊઠાપોહ જાગ્યો હતો અને તેથી સમિતિના ઉદ્દેશ અનુસાર એ આક્ષેપનો યોગ્ય પ્રતિકાર કરવાનું કાર્ય સમિતિએ ઉપાડી લીધું હતું. આ પ્રતિકાર અંગે સમિતિ તરફથી મુખ્ય ત્રણ કાર્ય કરવામાં આવ્યાં હતાં :

(૧) 'પ્રસ્થાન'ના તંત્રીએ શ્રી ગોપાળદાસ પટેલનો લેખ છાપ્યો અને આપણા તરફથી મોકલાયેલ લેખો ન કેવળ પાછ્યા જ મોકલ્યા, પણ તે લેખો પ્રગટ થાય તે પહેલાં જ શ્રી ગોપાળદાસ પટેલને વાંચવા માટે મોકલીને તેના જવાબો શ્રી ગોપાળદાસ પાસે તૈયાર કરાવ્યા. આ અંગે સમિતિએ 'પ્રસ્થાન'ના તંત્રી સાથે પત્રવ્યવહાર કરીને તેમણે લીધેલ પગલાની ભૂલ તેમને સમજાવી અને એના પરિણામરૂપે છેવટે તેમને મોકલેલા લેખો 'પ્રસ્થાન'માં પ્રગટ કરવાનું સ્વીકારવું પડ્યું. 'પ્રસ્થાન'ના તંત્રી સાથેનો આ બધો પત્રવ્યવહાર 'શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ'ના વર્ષ ચોથાના સાતમા અંકમાં પ્રગટ થયો છે.

(૨) આ અંગે બીજું અને સૌથી મહત્વનું કાર્ય શ્રી ગોપાળદાસ પટેલે કરેલ આક્ષેપનો શાસ્ત્ર અને યુક્તિને આધારે સચોટ જવાબ આપવાનું હતું. આ માટે સમિતિના પૂજ્ય સાધુમહારાજને પાસે ખાસ લેખો લખાવીને પ્રગટ કરવામાં આવ્યા હતા. સમિતિના પૂજ્ય સાધુમહારાજને સિવાય બીજાઓના લેખો પણ પ્રગટ કરવામાં આવ્યા હતા. આવા લેખો માટે ૬૦ પાનાનો એક આખો અંક (અંક સાતમો) રોકવામાં આવ્યા હતા. જે વિદ્વાનોએ એ અંક જોયો છે અને તેમાંના શાસ્ત્રીય પુરાવા અને દલીલોથી ભરેલા લેખો વાંચ્યા છે તેમણે તેની ભૂરી ભૂરી પ્રશંસા કરી છે.

(૩) જૈન સમાજમાં આ ચર્ચા અંગે આટલો ઊઠાપોહ થયા છતાં, જૈન સમાજના દરેક ભાઈ બહેનનું આ ચર્ચાથી ખૂબ ખૂબ દિલ દુભાવા છતાં અને ઉપર લખ્યા પ્રમાણે સમિતિ તરફથી એ આક્ષેપને નિરાધાર કરાવતા સચોટ લેખો બહાર પડ્યા છતાં, ગમે તે કારણસર શ્રી ગોપાળદાસ પટેલે, એક તટસ્થ વિદ્વાનને જાણે તેવી ખેલ-દીલીથી, પોતાની ભૂલ ન સ્વીકારી-ન સુધારી ત્યારે છેવટે એ દિશામાં એક વધુ પ્રયત્ન કરી જોવાનું સમિતિને યોગ્ય લાગ્યું. અને આ પ્રયત્ન તે શ્રી ગોપાળદાસ પટેલને આપણા આગમના અભ્યાસી કોઈ પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજને મેળવી આપીને આ ચર્ચા અંગેનું આપણું દષ્ટિબિંદુ તેઓ સમજી શકે અને એમની વાત આપણે સમજી શકીએ, એવી વ્યવસ્થા કરવી. આ માટે અમે શ્રી ગોપાળદાસ પટેલ સાથે પત્રવ્યવહાર કર્યો અને તેમાં તેમને આવી મુલાકાત ક્યારે અનુકૂળ થઈ પડશે એ પૂછાવ્યું. જવા-

પાંચમું વખ

અંક ૧] _____ [૪૯]

ખમાં તેમણે આવી મુલાકાત માટે સાફ ઇન્કાર કર્યો અને એ ઇન્કાર કરવાના કારણ તરીકે પોતાના સ્વભાવને આવી ચર્ચા નથી કાવતી એમ લખ્યું. તેમનો આવો જવાબ આવ્યા પછી, જ્યારે તેઓ કોઈ પણ રીતે વાત જ કરવા તૈયાર ન હોય ત્યાં ખીજું કરવાપણું શું રહે? એમ સમજી 'શ્રી જ્ઞાન સત્ય પ્રકાશ'ના ૧૦-૧૧ મા અંકમાં તંત્રીની નોંધ લખીને અત્યાર પૂરતી આ ચર્ચા અમે બંધ કરી.

આથી કોઈએ એમ માનવાની જરૂર નથી કે શ્રી ગોપાળદાસ પટેલની વાત કાયમ રહી અથવા તે એ ચર્ચાને હંમેશ માટે માંડી વાળવામાં આવી. આ માટે અવસરે પ્રયત્ન કરવાનું નહીં ભૂલવામાં આવે. આવો પ્રયત્ન ગમે ત્યારે થાય, છતાં ન્યાં સુધી તટસ્થ અભ્યાસીઓને કે આપણા સમાજને લાગેવળગે છે ત્યાં સુધી તેમને તે શ્રી ગોપાળદાસ પટેલે કરેલ આક્ષેપની નિરાધારતા માટે ખાત્રી જ છે, અને તેટલા પૂરતો સમિતિનો પ્રયત્ન સફળ થયો છે જ. જે કંઈ અફસોસ છે તે માત્ર એટલા જ પૂરતો કે—આગમના અનુવાદો કરવાની જવાબદારી પોતાના શિરે ઉકાવવા છતાં શ્રી ગોપાળદાસ પટેલ, પોતે એક વખત કરેલ ભૂલને ન કેવળ નથી સુધારતા પણ એ ભૂલ ચોક્કસ રીતે સમજી શકાય એવા સ્થળે જવાનું કે એવો પ્રયત્ન કરવાનું પણ તેમને નથી ગમતું. આપણે સા આશા રાખીએ કે ભવિષ્યમાં તેમને પોતાની ભૂલ સમજાય અને તેમના હાથે જે અન્યાય થયો છે તે દૂર થાય. અસ્તુ !

આવી સમિતિની જરૂર

માંસાહારની ચર્ચા પ્રસંગે, તેમજ તે પહેલાં પણ ઉપસ્થિત થયેલી એવી કેટલીક ચર્ચા પ્રસંગે, સમિતિએ જે કાર્ય કર્યું છે તે ઉપરથી જરૂર સૌને એમ લાગવા માંડ્યું છે કે—આપણા સમાજ માટે આવી સમિતિની મોટી જરૂર છે. આવી એક મધ્યસ્થ સંસ્થા જેવી સંસ્થા હોય તે જ તે આવા આક્ષેપોનો યોગ્ય પ્રતિકાર કરી શકે.

આપણે સા જાણીએ છીએ કે સમયે સમયે એક યા ખીજાં કારણોસર અન્ય ધર્મોનો તરફથી જ્ઞાનધર્મ કે સાહિત્ય ઉપર આક્ષેપો થતા આવ્યા છે અને ભવિષ્યમાં પણ થવાની પૂરી સંભાવના છે. આવી પરિસ્થિતિમાં જે આપણી પાસે એનો યોગ્ય પ્રતિકાર કરી શકે એવી સંસ્થા ન હોય તે ધીમે ધીમે એવા આક્ષેપોની સંખ્યા વધતી જાય અને સમાજમાં આપણા માટે ખૂબ ખૂબ ગેરસમજ ફેલાવા પામે. આનું ન બનવા પામે એ માટે જ તે આપણા મુનિસમ્મેલને આ સમિતિને સ્થાપવાનું યોગ્ય ધાર્યું છે.

આપણા સમાજમાં સમયે સમયે ઉપસ્થિત થઈ જતી કોઈ પણ પ્રકારની આંતરિક ચર્ચામાં લેશ પણ ભાગ લીધા વગર, હમેશાં ખીજાઓ તરફથી કરવામાં આવતાં આક્રમણોનો યોગ જવાબ આપવામાં જ જે દત્તાચિત્ત રહી શકે એવી સંસ્થા જ આવા પ્રસંગે સફળ રીતે કાર્ય કરી શકે. અમારી સમિતિએ જે કંઈ કાર્ય કર્યું તેમાં આ નીતિને અમે સચોટ રીતે વળગી રહ્યા છીએ, અને ભવિષ્યમાં પણ એ જ નીતિને વળગી રહીશું. અમે તે માનીએ છીએ કે આ—આંતરિક ચર્ચામાં લેશ પણ ભાગ ન લેવાની—નીતિ સમિતિ માટે પ્રાણસમી છે. અને આ નીતિને કડક રીતે વળગી રહેવાનું જ એ પરિણામ

શ્રી જ્ઞેન સત્ય પ્રકાશ

[૫૦] _____ [વર્ષ ૫]

છે કે સમિતિ અને 'શ્રી જ્ઞેન સત્ય પ્રકાશ' માસિક ધીમે ધીમે સૌ પૂજ્ય સાધુમહારાજને અને સદ્ગૃહસ્થોનો યાહ અને સહકાર મેળવતાં જાય છે.

અમે તો માનીએ છીએ કે આ સમિતિ શ્રમણુપ્રધાન ચતુર્વિધ શ્રી સંઘની છે. તેઓ આની ઉપયોગીતા સમજીને તેને પોતાની સમજે અને હમેશાં સલાહ, સૂચના અને સહાયતા દ્વારા સહકાર આપતા રહે, એજ પ્રાર્થના !

પૂજ્ય સાધુમહારાજને વિનંતિ

લેશમાત્ર પણ અતિશયોક્તિ વગર કહી શકાય કે આ સમિતિની ઉત્પત્તિ આપણા પૂજ્ય સાધુમહારાજને જ આભારી છે. તેમણે દૂરદેશી વાપરીને, ભવિષ્યમાં જ્ઞેનધર્મ કે સાહિત્યને પારકાના હાથે હાનિ ન થાય તે માટે આ સમિતિની સ્થાપના કરી છે.

આપણે જાણીએ છીએ કે આપણા શ્રમણુપ્રધાન ચતુર્વિધ શ્રી સંઘમાં પૂજ્ય સાધુમહારાજનાં સ્થાન અને પ્રભાવ અજ્ઞેડ છે. એટલે કોઈ પણ ધાર્મિક કાર્યમાં તેઓ જે કંઈ કરી શકે છે તે બીજી રીતે દુઃસાધ્ય અને છે. સમિતિ પણ એક ધાર્મિક સંસ્થા છે, એટલે તેના અમુક કાર્ય માટે જ્ઞેન ગૃહસ્થોની મદદની આવશ્યકતા છે તેમ પૂજ્ય સાધુસમુદાયના સહકાર વગર એનું કાર્ય નભવું અશક્ય છે. વધુ નહીં લખતાં આ સમિતિની સ્થાપના અંગે મુનિસમ્મેલને જે ઠરાવ કર્યો છે તે અહીં રજૂ કરીએ છીએ :

‘ઠરાવ દસમો-ધર્મ ઉપર થતા આક્ષેપોને અંગે’

‘આપણાં પરમ પવિત્ર પૂજ્ય શાસ્ત્રો તથા તીર્થોદિ ઉપર થતા આક્ષેપોના સમાધાન અંગે (૧) આચાર્ય મહારાજ શ્રીમદ્ સાગરાનંદસૂરિજી (૨) આચાર્ય મહારાજ શ્રીમદ્ વિજયલલિતસૂરિજી (૩) પંચાસજી મહારાજ શ્રી લાવણ્યવિજયજી (વર્તમાનમાં આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયલાવણ્યસૂરિજી) (૪) મુનિરાજ શ્રી વિદ્યાવિજયજી (૫) મુનિરાજ શ્રી દશનવિજયજીની મંડળી નીમી છે. તે મંડળીએ તે કાર્ય, નિયમાવલી તૈયાર કરી શરૂ કરવું અને બીજા સર્વ સાધુઓએ એ બાબતમાં યોગ્ય મદદ જરૂર કરવી, તેમજ એ મંડળીને જોઈતી સહાય આપવા શ્રાવકોને પણ પ્રેરણા અને ઉપદેશ આપવો.’

આ સમિતિ અને આ માસિક જ્ઞેન સમગ્ર સાધુ સમુદાયનાં પોતાનાં જ છે એટલે અમારે વિશેષ કહેવાનું કશું નથી. આ ઠરાવ મુજબ સૌ પૂજ્ય સાધુ મહારાજને અમને જરૂર વધુને વધુ સહકાર આપતા રહે એવી આશા રાખીએ છીએ.

છેવટે-આ અંકથી શરૂ થતા નવા વર્ષ દરમિયાન અને તે પછી પણ સમિતિ વધુ ને વધુ ધર્મસેવા કરી શકે, એવો ચતુર્વિધ શ્રી સંઘ પાસે આર્શિવાદ માગીને નવા વર્ષમાં પ્રવેશ કરીએ છીએ.

જરૂર વસાવો

‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’ના

નીચે લખેલા ત્રણ મહત્વના અંકો

[૧]

શ્રી પર્યુષણ પર્વ વિશેષાંક

આ સચિત્ર વિશેષાંકમાં ભગવાન મહાવીરસ્વામી પત્રીના એક હજાર વર્ષના જૈન ઇતિહાસને લગતી પ્રમાણભૂત સામગ્રી આપવામાં આવી છે. એ ઉપરાંત ભ. મહાવીરસ્વામીનું સુંદર ત્રિરંગી ચિત્ર આપવામાં આવ્યું છે.

દ્વિરંગી પુઠું, જાંચા કાગળ, સુંદર છપાઈ, ૨૧૬ પાનાં
મૂલ્ય-ટપાલ ખર્ચ સાથે એક રૂપિયો

[૨]

‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’નો ૪૩મો ક્રમાંક

૬૦ પાનાના આ અંકમાં જૈન શાસ્ત્રોમાં માંસાહાર હોવાના આક્ષેપોનો શાસ્ત્ર અને યુક્તિના આધારે સચોટ જવાબ આપતા અનેક લેખો આપવામાં આવ્યા છે.

મૂલ્ય-ટપાલ ખર્ચ સાથે ચાર આના

[૩]

‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’નો ૪૫મો ક્રમાંક

આ અંકમાં મહારાજ કુમારપાળ અને કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યના જીવનને લગતા અનેક ઐતિહાસિક લેખો આપવામાં આવ્યા છે.

મૂલ્ય-ટપાલ ખર્ચ સાથે ત્રણ આના

લખો

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ

જેશિંગનાઈની વાડી, ઘીકાંટા

અમદાવાદ.

Regd. No. B. 3801

કિંમતમાં ૫૦ ટકા ઘટાડો

આજે જ મંગાવો

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ
નો

શ્રી મહાવીર નિર્વાણ વિશેષાંક

આ વિશેષાંકમાં ભગવાન મહાવીરસ્વામીના જીવન સંબંધી, બુદ્ધા બુદ્ધા વિદ્વાનોએ લખેલા અનેક અંતિહાસિક લેખો આપવામાં આવ્યા છે.

મૂળ કિંમત બાર આના ઘટાડેલી કિંમત છ આના

(૮પાલ ખર્ચ એક આનો)

કળા અને શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિએ સર્વાંગ સુંદર

ભગવાન મહાવીરસ્વામી

નું

ત્રિરંગી ચિત્ર

ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ ચિત્રકાર શ્રી કનુભાઈ દેસાઈ પાસે તૈયાર કરાવેલું આ ચિત્ર પ્રભુની પરમ શાંત મુદ્રા અને વીતરાગભાવનો સાક્ષાત્કાર કરાવે છે.

૧૪"×૧૦"ની સાઇઝ, બહા આઈ કાઈ ઉપર સોનરી બોર્ડ સાથે

મૂળ કિંમત આઠ આના ઘટાડેલી કિંમત ચાર આના

(૮પાલ ખર્ચ દોઢ આનો)

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ

જેશંગભાઈની વાડી, ધોકાંટા, અમદાવાદ.